

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
“MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ”

Əlyazması hüququnda

Həsənov Müslüm Arif oğlunun

“Dünya investisiya proseslərinin müasir xüsusiyyətləri”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı:

060401 Dünya İqtisadiyyatı

İxtisaslaşma:

Beynəlxalq maliyə və valyuta-kredit münasibətləri

Elmi rəhbər:

i.e.d.,dos. M. Y. Quliyev

Magistr proqramının rəhbəri:

i.f.d.,dos. F.Ə.Rəhimli

Kafedra müdiri: i.e.d.,prof. İ A. Kərimli

Bakı – 2017

M Ü N D Ə R İ C A T

Giriş	3
--------------------	---

I FƏSİL. BEYNƏLXALQ İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ - KONSEPTUAL ƏSASLARI

1.1. Beynəlxalq investisiya əlaqələrinin klassik və müasir konsepsiyaları.....	6
1.2. Beynəlxalq investisiya qlobal iqtisadi inteqrasiya amili kimi.....	19
1.3. Beynəlxalq investisiya əlaqələrinin tənzimlənməsinin hüquqi aspektləri.....	25

II FƏSİL. DÜNYA İNVESTİSİYA PROSESLƏRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Qloballaşma prosesinin dünya investisiya əlaqələrinə təsiri.....	34
2.2. Dünya investisiya proseslərinin inkişafında regional meyllər.....	42
2.3. Beynəlxalq investisiya axınlarının sahəvi meylləri və xüsusiyyətləri.....	59

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ DÜNYA İNVESTİSİYA PROSESLƏRİNDƏ YERİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modelində beynəlxalq investisiyaların rolu.....	66
3.2. Azərbaycanın investisiya əməkdaşlığının əsas istiqamətləri və perspektivləri.....	76

Nəticə və təkliflər	85
----------------------------------	----

Ədəbiyyat siyahısı	89
---------------------------------	----

Резюме	92
---------------------	----

Summary	93
----------------------	----

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Qloballaşan dünya iqtisadiyyatında beynəlxalq investisiya əlaqələri özünə yeni xüsusiyyətlər cəlb etməklə, dünya iqtisadiyyatında rolunun artması ilə xarakterizə olunur. Qloballaşma beynəlxalq investisiya layihələrinin və geoiqtisadi kontekstdə qarşılıqlı əməkdaşlıqların genişlənməsinə səbəb olur. Bu əməkdaşlıqlar özünü ayrı-ayrı regionlar və sahələr arasında göstərməkdədir. Həyata keçirilən beynəlxalq investisiyalar iştirakçı ölkələrin hər birinin qazancını təmin etdiyi üçün bütün ölkələr bu kimi layihələrin mərkəzində olmağa can atır. Öz iqtisadiyyatını yeni quran və ya iqtisadiyyatını diversifikasiya etmək istəyən Azərbaycan kimi ölkələr üçün isə bu proseslər olduqca aktual hesab edilir.

Müxtəlif dövrlərdə məsələn, 1970-1980-ci illərdə BXİ-lərin (birbaşa xarici investisiyaların) dünya həcmi 4 dəfə, 1990-2000-ci illərdə 7 dəfə, 2007-ci ildə isə maksimum həddə çatmışdır. Post böhran dövründə yəni, son 8-10 il ərzində isə BXİ-lərin həcmində tərəddüdlər müşahidə olunmuşdur. Vaxtaşırı baş verən milli, regional və qlobal səviyyələrdə maliyyə-iqtisadi böhranlarına baxmayaraq xarici investisiyaların həcmi daima artan tempə hərəkət etmişdir. Buna görə də XXI əsrdə dünya iqtisadiyyatında əsas mənzərəni məhz investisiya prosesləri müəyyən etməkdədir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dünya investisiya problemlərinin öyrənilməsi qlobal böhrandan sonrakı dövrdə daha da vacib hala çevrilmişdir. Belə ki, ayrı-ayrı iqtisadi subyektlər arasında olan mövcud durum və ziddiyyətlər dərinləşir, investisiya resursları uğrunda mübarizə isə kəskinləşir. Bu baxımdan ayrı-ayrı regionların və ölkələrin iqtisadi münasibətləri və müasir inkişafı dünya investisiya proseslərindən olduqca asılıdır.

Magistr dissertasiyasının məqsədi və vəzifələr. Dissertasiya işinin əsas məqsədini dünya investisiya proseslərinin müasir xüsusiyyətlərinin araşdırılıb üzə çıxarılması təşkil edir. Bu məqsədə çatmaq üçün isə aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur.

- beynəlxalq investisiya əlaqələrinin nəzəri konseptual əsaslarının, müasir və klassik konsepsiyaların təhlili;
- beynəlxalq investisiya əlaqələrinin tənzimlənməsinin normativ hüquqi aspektlərinin müəyyən edilməsi;
- qloballaşmanın dünya investisiya proseslərinə təsirinin qiymətləndirilməsi, qloballaşma nəticəsində meydana çıxan inteqrasiya proseslərinin təhlili və onun hərəkətverici amillərinin müəyyən edilməsi;
- beynəlxalq investisiya əlaqələrində sahəvi və regional meyllərin tədqiq edilməsi;
- müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanın seçmiş olduğu iqtisadi inkişaf modelinə beynəlxalq investisiyaların təhlili, Azərbaycanın investisiya ixracatçısı kimi mövqeyinin qiymətləndirilməsi və perspektivdə nəzərdə tutulan proseslərin təhlili;
- qloballaşan dünya iqtisadiyyatında investisiya proseslərinin və problemlərinin ümumi analizi və dünya iqtisadiyyatında yekun mənzərənin yaradılması

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın obyektini müasir dünya iqtisadiyyatındakı investisiya prosesləri və meylləri təşkil edir. Qloballaşma şəraitində beynəlxalq investisiya əlaqələrinin təşkili formaları və mexanizmlər tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Dissertasiya işində beynəlxalq iqtisadi təşkilatların (UNCTAD, UNİDO, WB, İMF) hesabatlarından, ölkə və xarici iqtisadi ədəbiyyatlardan, elektron resurslardan, beynəlxalq konfrans materiallarından istifadə edilmişdir. Beynəlxalq investisiya prosesləri üzrə makro-mikro və mikroiqtsadi səviyyədə klassik və müasir konsepsiyalar tədqiqatın nəzəri əsaslarını təşkil edir. Dissertasiya işində analiz-sintez, qruplaşdırma, məntiqi və müqayisə metodlarından istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işində portfel investisiyaları üzrə və statistik göstəricilər üzrə məlumatlar sistemləşdirilməmiş və qruplaşdırılmamışdır. Bu sahədə beynəlxalq iqtisadi

və statistik mənbələrdən əldə edilən son məlumatlar informasiya bazasına daxil edilmişdir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Dünya iqtisadiyyatının müasir mərhələsində beynəlxalq investisiya əlaqələrinin öyrənilməsi, mövcud problemlərin araşdırılması, investisiya əlaqələrinin əsas parametrlərinin təhlili həyata keçirilir və praktik tövsiyələrlə tamamlanır.

Dissertasiya işinin strukturu. Tədqiqat işi giriş, 3 fəsil, 8 paragraf, nəticə və təkliflər, ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslində beynəlxalq investisiya əlaqələrinin klassik və müasir konsepsiyaları, investisiya əlaqələrinin hüquqi aspektləri tədqiq edilmişdir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində qloballaşma prosesinin investisiya əlaqələrinə təsiri, dünya investisiya proseslərinin inkişafında regional və sahəvi meyllər tədqiq edilmişdir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində Azərbaycanın inkişaf modelində investisiyaların rolu, Azərbaycanın investisiya əməkdaşlığı və perspektivlər tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın həcmi. Tədqiqat 95 kompyuter çapı vərəqindən ibarətdir və Times New Roman şriftində yazılmışdır. Dissertasiya tədqiqatında 13 cədvəl, 9 diaqram, 3 qrafik, 10 şəkil təklif edilmişdir.

I FƏSİL. BEYNƏLXALQ İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ - KONSEPTUAL ƏSASLARI

1.1 Beynəlxalq investisiya əlaqələrinin klassik və müasir konsepsiyaları

Müasir dünya iqtisadiyyatı beynəlxalq investisiyalar olmadan müvəffəqiyyətlə inkişaf edə bilmir. Dünyanın əksər ölkələri öz vəsaitlərini digər ölkələrin iqtisadiyyatlarına müxtəlif formalarda sərmayə edərək, müəyyən gəlirlər əldə edir və həmin ölkələrin ayrı-ayrı sahələrini inkişaf etdirirlər. Beynəlxalq investisiya olmadan müasir kapitalı yaratmaq, xarici və daxili bazarlarda əmtəə istehsalçılarının rəqabət qabiliyyətliliyini təmin etmək mümkün deyildir.

Dünya əmtəə istehsalı və bazar infrastrukturunun quruluş və keyfiyyətə yeniləşməsi prosesləri bilavasitə investisiyaların yatırılması hesabına baş verir. O, nə qədər intensiv həyata keçirilsə, bir o qədər təkrar istehsal prosesi tez baş verir, bazar dəyişiklikləri bir o qədər səmərəli aktiv həyata keçir. Kapitalın hərəkətə gəlib ölkədən çıxması və başqa ölkədə müəyyən funksiyalar həyata keçirməsi kimi qiymətləndirilən beynəlxalq investisiyaların miqراسiyasının əsas məqsədi də, məhz onun daha da şişib çoxalmasıdır. Beynəlxalq investisiyaların hərəkəti böyük tarixi-təkamül yoluna malik olmaqla əmtəələrlə beynəlxalq ticarət, əmək miqراسiyası kimi amillərdən daha öncə formalaşmışdır. Aydın ki, kapitalın ixracını həyata keçirmək üçün ilk növbədə kapitalın ölkə daxilində kifayət qədər əhəmiyyətli yığına malik olmaq lazımdır.[3]

Beynəlxalq investisiya əlaqələrinin nəzəri-konseptual əsaslarına diqqət yetirək beynəlxalq investisiya əlaqələrini izah edən ənənəvi (klassik) və müasir nəzəriyyələrlə rastlaşırıq. Klassik nəzəriyyələrə əsas etibarilə neoklassik, neokeynsçi və marksist konsepsiyaları, müasir nəzəriyyələrə isə TMK konsepsiyası, portfel investisiyalar nəzəriyyəsi, kapital qaçışı nəzəriyyəsi və s. aiddir. İlk öncə klassik konsepsiyalara nəzər yetirək. Neoklassik nəzəriyyənin inkişafına təkan verən fikirlər klassik nəzəriyyədən

qaynaqlanmışdır.. Bu nəzəriyyənin əsasını - banisi David Rikardo olan beynəlxalq ticarətdə müqayisəli üstünlüklər prinsipi təşkil edir. Göstərilən bu prinsipə istinad edərək klassik ingilis iqtisadçısı C.S. Nill 19-cu əsrdə ilk dəfə olaraq pulun (kapitalın) ölkələrarası miqrasiyası məsələləri ilə məşğul oldu. O göstərirdi ki, investisiyaların miqrasiyasındakı meyllərin əsas səbəbi əhalinin gəlirlərində olan müxtəlifliklərdir. Həmçinin bəzi kapitalın izafi artıqlığı yaşanılan ölkələrdə bu gəlirlərin aşağı düşməsi prosesi baş verir. XIX əsrin sonu və ötən əsrin əvvəllərində ingilis iqtisadçıları olan C.A. Hobson və C.Keyns. investisiyaların beynəlxalq yerdəyişməsi sferasına C.B. Seyin istehsal faktorları konsepsiyasını da aid etdilər. Neoklassik nəzəriyyə üçün beynəlxalq ticarət və investisiyaların beynəlxalq miqrasiyasının alternativliyinə mühüm bir ifadə gətirən Keyns qeyd edirdi ki, mövcud şərtlər daxilində istehsal faktorlarının yerdəyişməsi bəzi hallarda beynəlxalq ticarəti əvəz edə bilər. Nəzəriyyə tərəfdarlarının marjinalizmin görkəmli nümayəndələri və banisi hesab edilən K.Menger, U.Cevons, E.Bem-Baverk tərəfindən əsas qoyulmuş olan son səmərəlilik faktorlarına maraqları da elə məhz buradan yaranmışdır. [13]

Neoklassik nəzəriyyənin inkişafına təkan verən və onun təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayan şəxslər E.Hekşer və B.Olin, R. Nurkse və K.İverson olmuşdur. Belə ki, E. Hekşer son faydalılıq nəzəriyyəsinə uyğun olaraq istehsal amillərinin qiymətlərinin beynəlxalq tarazlıq formasını hazırlayaraq göstərirdi ki, istər beynəlxalq ticarət, istərsə də istehsal faktorlarının beynəlxalq yerdəyişməsi üzərindən özünə yol açan bu amillər müxtəlif ölkələrdə müxtəlif dəyər və ölçülərə malikdir.

Ondan fərqli olaraq isə B.Olin göstərirdi ki, istehsal faktorlarının (torpaq əmək kapital vəs.) hərəkəti məhz müxtəlif ölkələrdə həmin amillərə olan tələbatın müxtəlifliyi ilə əlaqədardır. O, istehsal faktorlarının beynəlxalq miqrasiyasını onların rentabilliliyi aşağı olan ölkələrdən daha gəlirliliyi yüksək olan ölkələrə doğru yerdəyişməsi şəklində göstərmiş, investisiya üçün son səmərəliliyin isə əsasən faiz normaları ilə müəyyən olunduğu fikrini irəli sürmüşdür. B.Olin həmçinin investisiyaların beynəlxalq miqrasiyasına təsir edən mühüm amillər sırasına gömrük

maneələrini (əmtəələrin importuna mane olur və xarici investisiyaların ölkədaxili bazara daxil olmasına imkan yaradır), qız şirkətlərin investisiya yatırımındakı coğrafi müxtəlifliyə can atmasını, xarici investisiya risklərinin mövcudluğunu və onların bu bölgədə iki qrupa - təhlükəsiz və riskli növlərə ayrılmasını aid etmişdir.

R.Nurksenin kapitalın beynəlxalq hərəkəti modelində isə, göstərir ki, əmtəə ixracı sürətlə artan ölkələrdə əlavə kapitalla tələb yaranır və ölkə yaranmış bu tələbi qarşılamaq üçün kapital idxal edir. R.Nurkse bu modelin əksini də məqbul sayaraq ixracın aşağı səviyyədə olduğu ölkələrdə bu cür tələbatın da nisbətən aşağı olduğunu göstərir. K.İverson isə öz növbəsində neoklassik nəzəriyyəyə bir sıra yeniliklər gətirərək investisiyaların beynəlxalq miqrasiyasının iki səviyyəsini qeyd etmişdir: real səviyyə və ticarət balansına nəzarət edilməsi üçün tənzimedicə səviyyə. K.İverson göstərirdi ki, investisiyaların müxtəlif tipləri əsasən investisiyaların hərəkəti üzündən müxtəlif beynəlxalq çevikliyə malikdir. Ölkənin aktiv kapital ixracı və kapital idxalı edə bilməsi qabiliyyəti də məhz bu faktla izah olunmalıdır.

Digər nəzəriyyələrdən fərqli olaraq Neokeynsçi nəzəriyyə tərəfdarları qeyd edirdilər ki, investisiyaların hərəkəti ilə ölkənin cari əməliyyatlar balansında qarçılıqlı asılılıq mövcuddur. Xüsusilə də Keyns öz fikirlərində əsaslandırırırdı ki, Cari əməliyyatlar balansında pozuntular birbaşa olaraq investisiyaların hərəkəti ilə bağlıdır. Keyns həmçinin göstərirdi ki, məhsulların eksportu onların importundan çox olarsa tənzimləmə məqsədi ilə dövlət müdaxiləsi labüddür. Digər bir iqtisadçı R.Harrod öz modelində göstərir ki, əgər ölkədə iqtisadi inkişaf zəifdirsə həmin ölkədən investisiyaların qaçışı bir qədər yüksək olacaq. E.Domorun investisiyaların hərəkəti ilə əlaqədar fikirləri isə daha da maraqlıdır. Belə ki, o, problemə biraz fərqli yanaşaraq göstərirdi ki, bir ölkədə investisiyaların eksportunun onun xaricdəki investisiyalarından gələn gəlirindən çox və ya az olması birbaşa olaraq ölkədə məşğulluğa və cari əməliyyatlar balansına təsir edən əsas amildir. Belə ki, bir ölkədə yatırılan investisiyaların həcmi investisiyadan gələn gəlirlərdən artıq miqdardadırsa cari əməliyyatlar balansı aktiv, əks olduqda isə passivdir.

Neokeynsçi nəzəriyyə özünün birbaşa ifadəsini inkişaf etmiş ölkələrin nisbətən və daha çox geri qalmış ölkələrin iqtisadi inkişafına göstərdikləri yardım siyasətində tapır. Bu onunla əlaqədardır ki, İEOÖ-rə investisiyaların axını eyni zamanda onun həm eksport ölkələrinin, həm də importçu ölkələrinin iqtisadi aktivliyinə təkan verir. Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrə investisiya axını bir sıra maneələrlə də qarşılaşır. Bu da ilk növbədə investisiya ixracı risklərinin nəzərə alınması və onların üzərində mütərəqqi, çevik addımların atılması və beynəlxalq hüquqi tənzimləmə prosedurlarını ön plana çıxarır.

Lakin heç də neokeynsçi nəzəriyyə çatışmazlıqlardan uzaq deyil. Neoklassik nəzəriyyədə olduğu kimi neokeynsçi nəzəriyyə də makroiqtisadi təhlilə əsaslandığı üçün fərdi investorların fəaliyyətini nəzərə almamışdır.

Yaradıcısı K. Marks olan və investisiyaların ixracının səbəbini onun ölkədə nisbi artıqlığından qaynaqlandığında görən Marksist nəzəriyyədə isə izafi investisiya məfhumu altında elə kapital nəzərdə tutulur ki, bu investisiyaların ölkədaxili istifadəsi eyni zamanda həmin investisiyalardan gələn gəlirlilik dərəcəsinin aşağı düşməsinə səbəb olur. K.Marks nisbi artıq kapitalı üç formaya ayıraraq (məhsul, istehsal (artıq istehsal gücü və işçi qüvvəsi) və kapital forması) ölkənin dünya kapitalizm sistemində cəlb olunması və ilkin şərtlərin yaranmasının (istehsal infrastrukturunu) kapital ixracı ilə baş verdiyini göstərirdi. V.İ. Lenin isə kapitalizmin müasir mərhələsinin spesifik əlaməti kimi əsrin sonlarında monopoliyaların güclənməsinin investisiya ixracına təkan verməsi prosesi ilə bağlamışdır.

Müasir marksist nəzəriyyənin tərəfdarları yuxarıda sadalananlarla bərabər investisiya ixracının əlavə səbəblərini də göstərərək onların siyahısına istehsalın faktorunun beynəlmillə xarakter almasını, günü-gündən inhisarların gəlirlər uğrunda mübarizədə rəqabətin güclənməsi, inkişaf dinamikalarının qalxması (həm İEOÖ-in, həm də İEOÖ-in xarici investisiyalara olan tələbatının yüksəlməsinə səbəb olur) kimi amilləri də əlavə etmişdir.

Yuxarıda sadalanan klassik modellərlə yanaşı investisiya əlaqələrinin və investisiya axınlarının müasir konsepsiya və modelləri də öz spesikliyi baxımından diqqət cəlbəndir. Müasir nəzəriyyələr əsasən bir neçə təməl suala cavab axtarışındadır:

-Bir əmtəə nə üçün bir neçə ölkədə istehsal edilməlidir?

-Fərqli məkanlardakı istehsal fərqli şirkətlər tərəfindən deyil eyni şirkətlər tərəfindən həyata keçirilir. Buna zəmin yaradan nədir ?

- Şirkətləri ixrac və beynəlxalq investisiyalara stimullaşdırmaq hansı amillərdir?

-Beynəlxalq investisiyalar ele sektorlar var ki, oraya həddindən artıq yönəldilib. Digər tərəfdən ele sektorlarda var ki, burada investisiyaların defisitliyi yaşanır. Bunun əsas səbəbi nədir ?

Cədvəl 1

Beynəlxalq investisiyalar haqqında klassik və müasir konsepsiyalar

Nəzəriyyənin müəllifləri	Beynəlxalq investisiya fəaliyyəti üçün əsas stimullar	BXİ-lərin təsirləri və nəticələr	Tətbiq edildiyi ölkələr və sahələr
Makroiqtisadi səviyyədə mövcud olan meyllər			
R.Aliber	Bazarların (valyuta və kapital) qeyri-adekvatlığı	Sabit valyutası olan ölkələr daha yüksək kapitallaşmaya nail ola bilirlər və bunun da hesabına zəif valyutaya malik ölkələrə BXİ riski kompensasiya edilmiş olur.	YSÖ-lərdən İEOÖ-lərə investisiya axınları və valyuta məzənnələrinin investisiyaların dinamikasına təsiri
K.Kodzima	Hər hansı bir resurs potensialına malik olmadan bu və ya digər bazarlarda firmaların müqayisəli üstünlüklər əsasında fəaliyyəti, bazar strukturunun	İnvestisiyalar müqayisəli üstünlükləri gücləndirir və onlar ticarətə əlavə hesab edilir. Bu zaman BXİ-lər ticarətə yönələn Yaponiya və yönəlməyən Amerika kimi qruplara bölünür	Yaponiya tərəfindən həyata keçirilən BXİ-lərin xüsusiyyətləri

	xüsusiyyətləri		
T.Ozava	Yaponiyanın malik olduğu iqtisadiyyatın quruluşu: Belə ki, xarici bazarlardan güclü asılılıq mövcud olur, daxili istehsal amillərinin qiymətlərində baş verən artım, ölkənin məhsullarına qarşı güclənən proteksionizm və s.	Bu zaman birbaşa xarici investisiyalar bu cür mənfi təsirlərin aradan qaldırılmasında əsas stilumlardandır.	Yaponiyada yönəldilən investisiyaların xüsusiyyətləri
R.Mandell	Tariflərin (gömrük) səviyyəsi	İnvestisiyaların miqrasiyası idxalın əvəz edilməsinə yönəlir.	İdxal əvəz etməsinə yönəldilən investisiyalar
Mikroiqtisadi formada yanaşmalar			
T.Horst	İxrac və mənfəətin maksimallaşdırılması	İxrac və mənfəətin maksimallaşdırılmasını bir strategiyanın, yəni investisiyaların həyata keçirilməsini tələb edir	Bu zaman tələb üzrə qiymətlərin elastikliyi nəzərə alınarsa uğurlu olar.
S.Haymer	BXİ-lər üçün – investisiya qoyan firmalar üçün differensial məhsullar, ticarət markası, məhsulda əsasında qənaət, patent edilmiş texnologiya, yüksək menecment və s. spesifik üstünlüklər Portfel investisiyaları	Beynəlxalq ticarət və BXİ-lər qarşılıqlı tamamlayıcı strategiyalardır. Bu zaman investitorlara yerli şirkətlər tərəfindən rəqabətdə müxtəlif maneələr yaranır.	Differensial və şaquli sürətdə inteqrə olunmuş istehsalat malik şirkətlər üçün BXİ-lər və Şirkətlərin portfel investisiyaları;

	üçün isə faiz dərəcələri.		
R.Vernon L.Uells	Məhsulun həyat dövrü nəzəriyyəsi: İstər ticarət istərsə də investisiyalar xarici bazarlardan yararlanmanın vahid prosesinin elementləridir (bu prosesin zamana görə dəyişməsi isə nəzərə alınmalıdır.)	Beynəlxalq investisiyalar istehsalı idxal ölkələrinə köçürməyə imkan verir ki, bu zaman da məşab nəinki yerli bazarı məhsulla təmin etmək olur, hətə digər ölkələrə də məhsul satışı mümkün olur.	İnkişaf etmiş ölkələrin- Yaponiya və Qərbi Avropanın investisiyalarını nİEOÖ-lərə axını
S.Hirş	Bu yanaşma şirkətlərin spesifik imkanları (texnoloji, həmçinin idarəetmə nou-hauları, məhsulun differensiallaşdırılması imkanları və s.) və məlumatın əldə edilməsinə, müqavilələrin həyata keçirilməsinə, milli sərhədlərdən kənarında kommunikasiyanın təşkil edilməsinə çəkilən xərclər	Şirkətlər Birbaşa xarici investisiya strategiyasını seçir: o ölkələrdə ki, aşağı istehsal xərcləri mövcuddur həmin ölkələrə, spesifik nou hauya malik olan ölkələrə, əgər öz ölkəsində və xarici ölkədə çəkdiyi satış xərclərində böyük fərqə malikdirsə aşağı xərci malik ölkələrə;	Yeniliklərə malik olan şirkətlərin investisiyası; öz ölkəsinə nəzərən aşağı istehsal xərclərinə malik ölkələrə BXİ
D.Penrouz O.Uilyamson K.Errou və b.	Əsas məqsəd kimi bazarda iqtisadi subyektlərin yənit alıcılar və satıcıların öz arasında müxtəlif vasitələrlə (aktivlərlə, məhsullarla və informasiya ilə)	Şirkət BXİ- nin həyata keçirilməsində o zaman aktiv olur ki, şirkətin xərcləri yüksəkdir alıcıların qeyri-məlumatlılığı səbəbindən əmtəyə görə maksimal qiymətin təyin edilməsi	Əgər şirkətlərin bazarda olan qeyri-mükəmməlliyyənin aradan qaldırılmasına istifadə etdikləri xərclər böyükdirsə

	həyata keçirilən mübadilə zamanı qeyri-səmərəliliyin aradan qaldırılması çıxış edir.	qeyri-mümkündür.	
C.Danning	Şirkətlər görsənməyən aktivlərə sahib olmadan irəli gələn üstünlüklərə malik olduğu, onun özü üçün aktivlərdən istifadə etməsi daha faydalı olduğu,və bu iki səbəbin mövcud olması halında firma üçün xaricdə hər hansı bir istehsal faktorlarından istifadə etməklə üstünlükləri reallaşdırmaq faydalı olduğu hallarda BXİ-ləri həyata keçirir	Bu zaman yalnız 1-ci üstünlüyə malik şirkət patent və lisenziyalar satır; 1 və 2-ci və ya göstərilən hər üç üstünlüyə malik şirkətlər isə investisiya həyata keçirirlər	Bu şərtlərə malik şirkətlərin BXİ- si

Mənbə : Halil Seyidoğlu Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama, , İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2012

Dinamik Müqayisəli Üstünlüklər Nəzəriyyəsinə təkli edən Kojimaya görə, müəyyən resurslara malik olmadan da üstünlüklər əldə etmək mümkündür. Onun fikrincə, heç də investisiya qoyulacaq ölkədə hegemonluq zəruri şərt deyildir. BXİ-lər isə firmalara müqayisəli üstünlükləri qazanmağa yardımçı olur. Belə ki, Kojimaya görə, Yapon firmaları özlərinə müqayisəli üstünlük təmin edəcək sahələrə investisiya qoymaqladadırlar. ABŞ-da isə əksinə olaraq bu investisiyalar ticarətə yönəlmişdir.

Ozavaya görə isə, BXİ-lər iqtisadiyyata mənfi təsir edə biləcək faktorların(xarici bazarlardan asılılıq, istehsal amillərinin qiymətinin artımı və s.) təsirinin yumşaldılması vasitəsi kimi çıxış etməlidir.

Müasir konsepsiyalardan biri olan TMK nəzəriyyələri XX əsrin ikinci yarısında TMK-ların fəaliyyətlərinin sürətlə artması nəticəsində əsas diqqət mərkəzinə keçmişdir. İlk dövrlərdə TMK-lar dar çərçivədə (yalnız firma nəzəriyyəsi çərçivəsi daxilində) öyrənilsə də, sonralar TMK-ların formalaşması, onların xarici bazarlara daxil olması, TMK-ların fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi məqsədilə xüsusilə də amerikan iqtisadi ideyalarının üstün mövqeyi ilə səciyyələnən yeni konsepsiyalar yaradıldı. Bunlara S.Haymerin birbaşa xarici investisiyaların həyata keçirilməsi baxımından korporasiyaların milli rəqiblər arasında üstünlüyə malik olma zəruriliyi nəzəriyyəsi, R.Kouzun iri korporasiya daxilində spesifik bazarın mövcudluğu və R. Vernonun «əmtənin həyat dövrü» konsepsiyalarını aid etmək olar.

C.Helbreyt isə öz fikirlərində göstərirdi ki, TMK-ların inkişafı sırf texnoloji səbəblərlə əlaqədardır və müasir istehsalın daha mürəkkəb olması milli firmalardan kənarında, yəni xaricdə yeni şəbəkə firmaların yaradılmasını zəruri edir.

TMK-ların mahiyyətinə Marksist nöqtəyi-nəzərdən yanaşdıqda isə görürük ki, TMK-ların yaradılmasının özəyində məhz kapitalın təmərküzləşməsi və mərkəzləşməsi dayanır. Bütün sadalananları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, TMK-ların varlığının əsas xüsusiyyəti birbaşa investisiyaların mövcudluğu ilə şərtlənir. TMK konsepsiyası daxilində aşağıdakı modellərlə tanış olaq.

S.Haymer tərəfindən hazırlanmış daha sonralar isə Ç. Kindlberqer, R. Keyvz, Y. Conson, R. Lakru tərəfindən inkişaf etdirilmiş olan inhisarçı üstünlüklər modelinə görə, xarici investora nəzərən yerli investora üstünlüyü daha çoxdur. Xarici investor daxili bazarı və quruluşu zəif bildiyi üçün böyük əlaqələri yoxdur və artıq nəqləmə xərcləri çəkərək müxtəlif risklərlə də üzləşməli olur. Bu səbəbdən də məhz həmin investora əlavə inhisarçı üstünlüklər formalaşdırmaq lazımdır ki, o, daha çox profil götürə bilsin. Bu qazanc inhisarçı rəqabət (bu nəzəriyyə E.Çembellin tərəfindən hazırlanıb) fəaliyyətində mövcud olan üstünlüklər vasitəsilə investisiya riskinə görə əldə edilən mükafatdır. Xarici investor üçün aşağıdakı inhisarçı üstünlüklər formalaşdırmaq olar - daxili əmtə bazarlarında qeyri-mükəmməl rəqabət (əgər əmtə orijinaldırsa), ehtiyatlar

bazarında qeyri-təkmil rəqabət (xarici şirkət təkmil texnologiyaya, nəhəng sahibkarlıq təcrübəsinə malik olduqda), xarici investisiyanın əlverişli dövlət tənzimlənməsi (xarici kapitala güzəştlər) və s. aiddir.

İnhisarçı üstünlüklər modeli inhisarçı rəqabət nəzəriyyəsinə müvafiq olaraq birbaşa xarici investisiyaların yüksək artım tempinə nail olmağı və firmaların istehsalının kifayət qədər gəlirli səviyyədə saxlanılmasını yeni bazarlara çıxışın zəruriliyi və əmtəələrin ixracında mövcud müxtəlif baryerlər ilə izah edir.

Digər bir model amerika iqtisadçısı olan R. Verno tərəfindən müəssisənin artım nəzəriyyəsi əsasında hazırlanmış olan əmtəənin həyat dövrü modelidir. Bu modeldə əmtəə mövcudluğu 4 mərhələ ilə şərtləndirilir: Bazara çıxma, satışın artımı, yetkinlik, enmə dövrləri. Əmtəələrin beynəlxalq həyat dövründə fəaliyyəti də fərqli formalarda baş verəcəkdir:

- 1)İnhisarçı firma tərəfindən yeni əmtəənin istehsal edilməsi və ixaricın təşkili
- 2)Xarici rəqib firmalar tərəfindən müvafiq analoji məhsulların istehsal edilməsi və ilk növbədə daxili bazara çıxarılması
- 3) Rəqiblərin üçüncü ölkələrin bazarlarına çıxması ilə məhsulun pioner ölkədən ixracının azaldılması
- 4) Rəqiblərin pioner-ölkə bazarlarına çıxması¹

Həmçinin beynəlxalq bazarlarda təzə rəqiblərin meydana çıxması ilə firma da təzə məhsulların istehsalına həyata keçirə bilər.. Eksport təhlükəsi artdıqca müəssisə əmtəənin həyat dövrünün artması üçün digər ölkələrdə onun istehsalını da qura bilər. Bildiyimiz kimi artım və yetkinlik dövründə istehsal xərcləri aşağı düşür və nəticədə qiymətlərin düşməsi və eksportun artması imkanları, həmçinin xarici əmtəə istehsalının formalaşması imkanları da artır. Onu da qeyd edək ki, əmtəələrin ixracına nisbətən onun istehsalın xarici ölkədə təşkili nisbətən daha az dəyişən xərclər, gömrük maneələrinin dəf edilməsi, xarici firmalarla asan rəqabət və bir sıra digər səbəblərdən daha sərfəlidir.

---

¹ H.Seyidoglu Uluslararası İktisad İstanbul 2012

Növbəti model R. Kouzun iri TMK-larının daxilində onun bölmələri arasında olan və TMK-ların filiallarının rəhbərləri tərəfindən idarə edilən, yerli bazarların mövcudluğu haqqında nəzəriyyəyə söykənən beynəlmilləşmə modelidir. P. Bakli, M. Kesson, C.Makmanus, C.Danning və s. kimi beynəlmilləşmə modelinin yaradıcıları hesab edirdilər ki, formal beynəlxalq arenada heyata keçirilən əməliyyatların əksər hissəsini elə məhz iri təsərrüfat- firmadaxili əməliyyatlar təşkil edir.

Göstərilən modellərin çatışmayan xüsusiyyətləri müasir dövrdə də geniş istifadə olunan C. Danningin eklektik modelinin yaranması ilə nəticələndi. C.Danning bu modeldə göstərir ki, firma xaricdə əmtəə və xidmət istehsal etməsi üçün zəruri və mütləq 3 şərt eyni vaxtda ödənilməlidir ki, o investisiya ixracını heyata keçirsin.

- İlk növbədə xaricdə istehsalını qurmaq istəyən firma xarici ölkədə mövcud digər firmalara nisbətən xüsusi üstünlüklərə malikdir.
- Beynəlmilləşmə üstünlüyü baxımından firma üçün bu üstünlüklərdən yerində istifadə etmək daha sərfəli olur.
- Yerdəyişmə üstünlüyü baxımından isə bəzi istehsal resurslarının öz ölkələrində olduğuna nisbətən daha effektiv istifadə olunması.

Portfel investisiyalar nəzəriyyəsi. Bu nəzəriyyəyə söykənərək hərəkət edən investorlar xarici ölkədə üç əsas məqama fikir verir:

- 1) Xarici qiymətli kağızların rentabellik səviyyəsi
- 2) Qiymətli kağızlar sahəsində həyata keçirilən əməliyyatlarda risklərin səviyyəsi
- 3) Xarici qiymətli kağızlardan istifadə edərək, daxili qiymətli kağızlar portfelini şaxələndirmək səviyyəsi

Bu 3 məqamın qarşılıqlı vəhdəti portfel investisiyalarının iqtisadi və siyasi strukturun tərəddüdlərinə nisbətən aşırı meyli olmasını səciyyələndirir.

D. Kaddington tərəfindən inkişaf etdirilən və digərlərinə nisbətən zəif inkişaf edən kapital qaçısı nəzəriyyəsi qısa müddətli dövrdə investisiyaların gizli idxal və ixracına əsaslanır. Digər iqtisadçılar isə kapital qaçışını qeyri əlverişli investisiya iqlimi şəraiti

ilə əlaqələndirir. Nəzəriyyədə həm də o, göstərilir ki, investisiya resursları ölkədən ona görə «qaçır» ki, onların əldə olunması qeyri-qanuni yolla baş vermişdir.

İnvestisiya ixracının həyata keçirilməsi üçün zəruri və ilkin şərt ölkədə kapital nisbi artıqlılığının mövcudluğudur. Bu zaman investor sahibkar mənfəəti və ya faiz əldə etmək məqsədilə kapitalı xaricə yönləndirir. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə təsərrüfat həyatının beynəlmilləşməsi, ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin milli arenada və beynəlxalq aləmdə maraqlarının çulğalaşması prosesləri nəticə etibarilə daxili investisiya defisiti zamanı da investorları kapital ixracının həyata keçirilməsinə sövq edir.

Ötən əsrin sonlarına qədər dünyada sığorta şirkətlərində, təqaüd, yatırım və digər fondlarda cəmlənmiş olan böyük miqdarda vəsaitlər gəlirlər gətirmək üçün sahələr axtarışında idi. Təkcə ABŞ-da adları çəkilən sahələr üzrə şirkətlərin aktivləri 8 trln. dolları keçirdi.

Beynəlxalq investisiyanın miqrasiyası zamanı kapital ölkələrarası dövr etməklə yanaşı burada ölkələrin əksəriyyəti həm beynəlxalq investisiyaların ixracatçısı, həm də idxalatçısı kimi çıxış edir ki, nəticədə də çarpaz investisiyalaşmanı həyata keçirmiş olur. Ümumiyyətlə kapital eksportu üçün bir sıra vacib səbəblər vardır ki bunlar da səbəblər aşağıdakılardır:

- Dünya təsərrüfatının inkişaf edən ayrı-ayrı sahələrində investisiyaya olan tələb ilə onun təklifinin üst-üstə düşməsi.
- BXİ həyata keçirən firmalar tərəfindən milli bazarların tam mənimsənilməsi və ya yeni bazarların qurulmasına şəraitin varlığı. Bu zaman kapital məhsulun eksportuna yol açaraq, həmin məhsula olan tələbi maksimallaşdırmaq məqsədilə milli sərhədləri aşır.
- Kapitalın yönləndirildiyi iqtisadiyyatlarda mövcud olan ucuz ehtiyatlar və əmək vəsaitləri həmin ölkələrə investisiya axınlarını stimullaşdırır (Məsələn: 1 Alman işçisinin emaledici sahə üzrə dəyəri Tayvanda yerləşən 1 əmək qüvvəsinin

dəyərindən dörd dəfə, Braziliya işçisindən -doqquz dəfə, Mexiko və Rusiya işçi qüvvəsindən isə - 54 dəfə rentabellidir).

- İnvestisiya qəbul edən ölkələrdə qəbul edən ölkədə stabil siyasi şərait, əlverişli investisiya iqlimi, azad iqtisadi zonalarda güzəştli investisiya rejiminin mövcudluğu
- Digər ölkələrə nəzərən ekoloji standartlarda aşağı göstəricilər və s.

XX əsrin 2-ci yarısından etibarən fəallaşan və durmadan artan beynəlmilləşmə prosesi öz ifadəsini bazar iqtisadiyyatına malik iqtisadiyyatlar arasında, kapitalın yüksələn yerdəyişməsi prosesində göstərir: Nəticə etibarilə bu və ya digər investisiyaların həcmi artır, uzunmüddətli və qısamüddətli kreditlərin, müxtəlif valyuta bazarlarında həyata keçirilən əməliyyatların həcmi günbəgün genişlənir.

Beynəlxalq investisiya axınlarının məqsədyönlü, düzgün, operativ istiqamətlənməsi ilə dünya iqtisadiyyatında bir sıra proseslərin inkişafına da təkan vermiş olur.

- Müxtəlif milli və regional iqtisadiyyatların artım templərini sürətləndirir. Bu zaman beynəlxalq investisiya axınları gəlirliliyi yüksək olan sahələrə investisiya edilmək məqsədilə milli sərhədləri aşaraq investisiya qəbul edən ölkələrdə investisiya çatışmazlığını aradan qaldıraraq investisiya qabiliyyətliliyini və investisiyanın artım templərini sürətləndirmiş olur.
- Dünya iqtisadiyyatına daxil olan ölkələr arasında həmçinin ayrı-ayrı təsərrüfat sistemləri arasında beynəlxalq əməkdaşlığın güclənməsinə və beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsinə yardımçı olur.
- İnvestisiya ixrac edən və bu investisiyanı qəbul edən ölkələr arasında qarşılıqlı mal mübadiləsinin həcmnin artması ilə nəticələnir.

Beynəlxalq investisiya axınlarının səmərəli həyata keçirilməsi və baş verə biləcək risklərdən siğortalıması, investisiyaların uğurlu həyata keçirilməsi, ölkələrarası

investisiya axınlarının sərbəst və maneəsiz hərəkəti üçün beynəlxalq investisiya əlaqələrinin normativ-hüquqi tənzimlənməsi məsələsi ön plan çıxmış olur.

1.2. Beynəlxalq investisiya qlobal iqtisadi inteqrasiya amili kimi

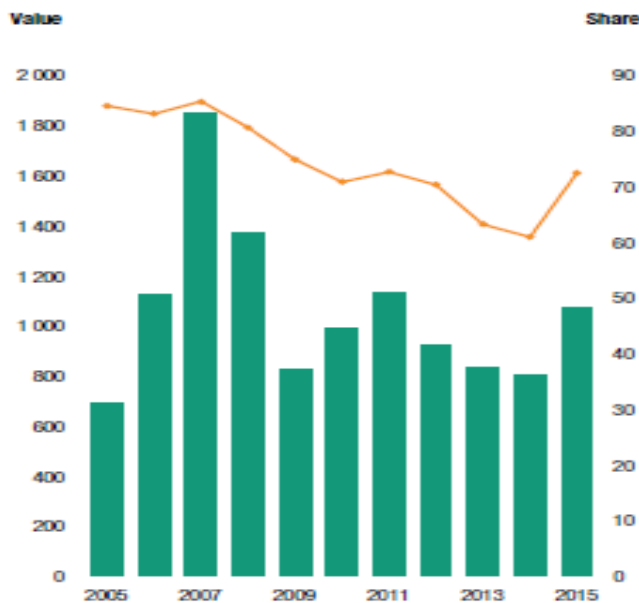
Müasir dövrdə baş verən əsas proseslərdən biri də makro və mikro səviyyədə inteqrasiya prosesləridir ki, bunun üçün də güclü stimül dünyanın iki qütbə parçalanmasının sona yetməsi oldu. Beynəlxalq inteqrasiya proseslərini isə öz növbəsində neoliberal islahatlara, böyük maliyyə resurslarına, ETT məhsullarına ehtiyac sürətləndirdi. Bildiyimiz kimi beynəlxalq inteqrasiya proseslərində ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin bir-birinə yaxınlaşması, uyğunlaşması prosesləri baş verir ki, burada da əsas məqsəd beynəlxalq investisiya axınlarının genişləndirilməsi ilə ayrı-ayrı milli iqtisadiyyatların inkişafına nail olmaq, gəlirlərin harmonizasiyası, artırılması, xammal-enerji və digər mənbələrə çıxmaqla mövcud çatışmazlıqların aradan qaldırması dayanır. Hal-hazırda isə regional səviyyədə baş tutmuş inteqrasiya prosesləri öz xarakterlərinə görə regional səviyyəni aşaraq qlobal xarakter almaqdadır. Qloballaşmanı müxtəlif sahələrdəki baş verən inqilabi dəyişikliklər vasitəsilə bütün dünyanı əhatə edən, vahid iqtisadi, maliyyə, informasiya, intellektual məkanın formalaşması kimi səciyyələndirən bir sıra tədqiqatçılar da, bu prosesin aparıcı iştirakçıları qismində TMK və TMB-ləri, BVF, ÜTT, Dünya Bankı kimi qlobal qurumları və qloballaşmaya əhəmiyyətli təsir göstərmək imkanına malik dövlətləri görür.

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, investisiyaların beynəlxalq hərəkəti və deməli maliyyə qloballaşması da qloballaşma prosesində nəzərə çarpan rol oynayır. Qloballaşma şəraitində isə ölkələrin uduşu onların beynəlxalq elmi-texniki və informasiya dövriyyəsində fəal iştirak edərək, inkişaf etmiş infrastruktura, keyfiyyətli əmək qüvvəsinə yiyələnmələri ilə qiymətləndirilir. Beynəlxalq investisiyalar isə həm donor ölkələrin, həm də qəbuledici ölkələrin iqtisadi inkişafına xidmət edir. Bütün bu proseslər isə ölkənin kapital ehtiyatlarına malik olması və onların məqsədli

yerləşdirilməsi nəticəsində mümkün olur. Ölkələr arasında xarici bazarlara çıxma bilməkdə və qlobal şəbəkəni təkmilləşdirməkdə, o cümlədən maliyyə qaynaqları taparaq investisiya xərclərini və risklərini azaltmaqda, vergi üstünlüklərindən yararlanmaqda, beynəlxalq investisiya axınlarını daha səmərəli şəkildə həyata keçirməkdə Transmilli Korporasiyalar (Transnational Corporation) böyük rola malikdirlər. TMK-lar uzun bir inkişaf tarixinə malik olmaqla müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatında qloballaşma dalğasının əsas hərəkətverici amili olaraq həyata keçirilən BXİ-lərin həcmində aparıcı mövqeyi tutmaqdadırlar. BMT-nin hesablamalarına nəzər salsaq görərik ki, inkişaf tarixi ərzində TMK-ların sayı durmadan artmışdır. Belə ki, 1970-ci ildə TMK-ların sayı 7000 idisə, 2002-ci ildə 64000, 2014-cü ilin əvvəlinə isə 82000-ə yüksəlmiş, filiallarının sayı 810.000, illik dövriyyələri isə 30 trln dollar təşkil etmişdir. [22] Qeyd edək ki, TMK-lar tərəfindən həyata keçirilən BXİ-lər 2000-ci ildə 1400 mlrd \$ təşkil etdiyi halda, 2007-ci ildə bu 1979 mlrd \$ olmuşdur. Qlobal maliyyə böhranı ilə əlaqədar BXİ-lərin tempinin aşağı düşməsinə baxmayaraq isə sonrakı dövrlərdə artaraq 2016-cı ildə UNCTAD-ın proqnoz rəqəmlər səviyyəsinə çatmışdır. (1800 mlrd \$).

Qrafik 1

Dünya iqtisadiyyatında həyata keçirilən BXİ-in səviyyəsi (2015-cı il mlrd \$ ilə)

Mənbə: www.unctad.org

Qeyd etdiyimiz kimi qlobal iqtisadi resessiya dövründən sonra birbaşa xarici investisiyaların daxili və xarici axınlarında ciddi dəyişikliklər baş verdi. İlk dövrlərdə qrafikdən (qrafik 1) görüldüyü kimi düşməyə başlayan BXİ-lərin həcmi, böhranın nəticələrinin qismən sovuşması ilə yenidən canlanmağa başladı və BXİ-lərin daxili və xarici axınları dinamik şəkildə yüksəldi. 2015-ci ildə BXİ-lərin daxili axınları 38% artaraq 1762 mlrd \$ səviyyəsinə, xarici axınlar isə 2014-cü illə müqayisədə 2015-ci ildə 33% artaraq 1100 mlrd. \$ səviyyəsinə çatmışdır.

Birbaşa xarici investisiyaların aparıcı elementi olan Transmilli Korporasiyaların dünyadakı hegemon mövqelərini görmək üçün statistik göstəriciləri nəzərdən keçirmək bəs edir. Belə ki, onlar dünya sənaye istehsalının ½-nə xarici ticarətin 63%-nə patent və lisenziyaların isə 80% nəzarət etməkdədirlər.

Cədvəl 2.

Dünyanın aparıcı TMK-larının siyahısı (2014-cü il)

Sıra	TMK-ların adı	Mənsub olduğu ölkə	İstehsal sahəsi
1.	General Electric	ABŞ	Elektrik elektronik
2.	Vodafone Group Plc	ABŞ	Telekommunikasiya
3.	Royal Dutch/Shell Group	Niderland	Neft sənayesi
4.	British Petroleum	B. Britaniya	Neft sənayesi
5.	Company Exxon Mobil	ABŞ	Neft sənayesi
6.	Toyota Motor Corporation	Yaponiya	Maşınqayırma
7.	Total	Fransa	Neft sənayesi
8.	Electricite De France	Fransa	Elektrik, qaz, su
9.	Ford Motors	ABŞ	Maşınqayırma
10.	E.O.N. AG	Almaniya	Elektrik, qaz, su
11.	Arcelor Mittal	Luksenburq	Metal və metal məm.
12.	Telefonica SA	İspaniya	Telekommunikasiya
13.	Volkswagen AG	Almaniya	Maşınqayırma
14.	ConocoPhillips	ABŞ	Neft sənayesi
15.	Siemens AG	Almaniya	Elektrik elektronik
16.	DaimlerChrysler	ABŞ	Maşınqayırma
17.	Chevron Corporation	ABŞ	Neft sənayesi
18.	France Telecom	Fransa	Telekommunikasiya
19.	Deutsche Telekom AG	Almaniya	Telekommunikasiya
20.	Suez	Fransa	Elektrik, qaz, su
21.	BMW AG	Almaniya	Maşınqayırma
22.	Hutchison Whampoa	Honkonq, Çin	Pərakəndəçi
23.	Honda Motor Co Ltd	Yaponiya	Maşınqayırma
24.	Eni Group	İtaliya	Neft sənayesi

Mənbə: www.word-economic.com

Ayrı-ayrı ölkələrdə investisiya axınlarının həyata keçirilməsi səviyyəsinə baxdıqda isə görürük ki, müvafiq ölkələr üzrə ixrac əməliyyatlarının ABŞ-50% BB-80% Sinqapur-90% -i məhz TMK-ların payına düşür.

Dünyada mövcud TMK-ların 100 ən böyüyünün xarici aktivlərinin həcmi 3000 mlrd dollar səviyyəsindədir, hansı ki, bu 100 TMK-nın dünya iqtisadiyyatındakı proseslərə təsiri daha güclüdür. Bu TMK-ların 90-nın mənzil qərargahı heç də təsadüfi deyildir ki, iqtisadi qütb mərkəzləri olan Şm. Amerika, Qərbi Avropa, Yaponiyada yerləşmişdir. Onların 29-u ABŞ, 8-i Yaponiya, 17-si B.Britaniya, 13-ü Fransa, 11-i Almaniyaya məxsusdur.

Dünyanın aparıcı 100 ən iri TMK-sı arasında ABŞ TMK-ları üstün sayə malik olsa da, onların beynəlxalq investisiya axınlarındakı fəaliyyətləri nisbətən zəifləmiş onların xarici aktivlərinin miqdarı isə azalmışdır. Bu proses Yaponiyada biraz fərqli şəkildə (onların həm sayının həm də xarici aktivlərinin azalması) getməkdədir. Son dövrlərdə xarici aktivləri sürətlə artan Çin TMK-ları investisiya axınlarına yeni təkan vermişdir. (baxmayaraq ki son dövrlərdə Çin proqnozlaşdırılan iqtisadi inkişaf səviyyəsinə nail ola bilmir.)

Cədvəl 3

Ən böyük TMK-lar vəsaitlərinin həcminə görə (2014-cü il)

	TMS	Ölkə	Dövriyyə (mlrd.\$)	Mənfəət (mlrd.\$)	Aktivlər (mlrd.\$)	Kapitalizasiya (mlrd.\$)
1	ICBC	China	148,7	42,7	3 124,9	215,6
2	China Construction Bank	China	121,3	34,2	2 449,5	174,4
3	Agricultural Bank of China	China	136,4	27,0	2 405,4	141,1
4	JPMorgan Chase	United States	105,7	17,3	2 435,3	229,7
5	Berkshire Hathaway	United States	178,8	19,5	493,4	309,1
6	Exxon Mobil	United States	394,0	32,6	346,8	422,3
7	General Electric	United States	143,3	14,8	656,6	259,6
8	Wells Fargo	United States	88,7	21,9	1 543,0	261,4
9	Bank of China	China	105,1	25,5	2 291,8	124,2
10	Petro China	China	328,5	21,1	386,9	202,0

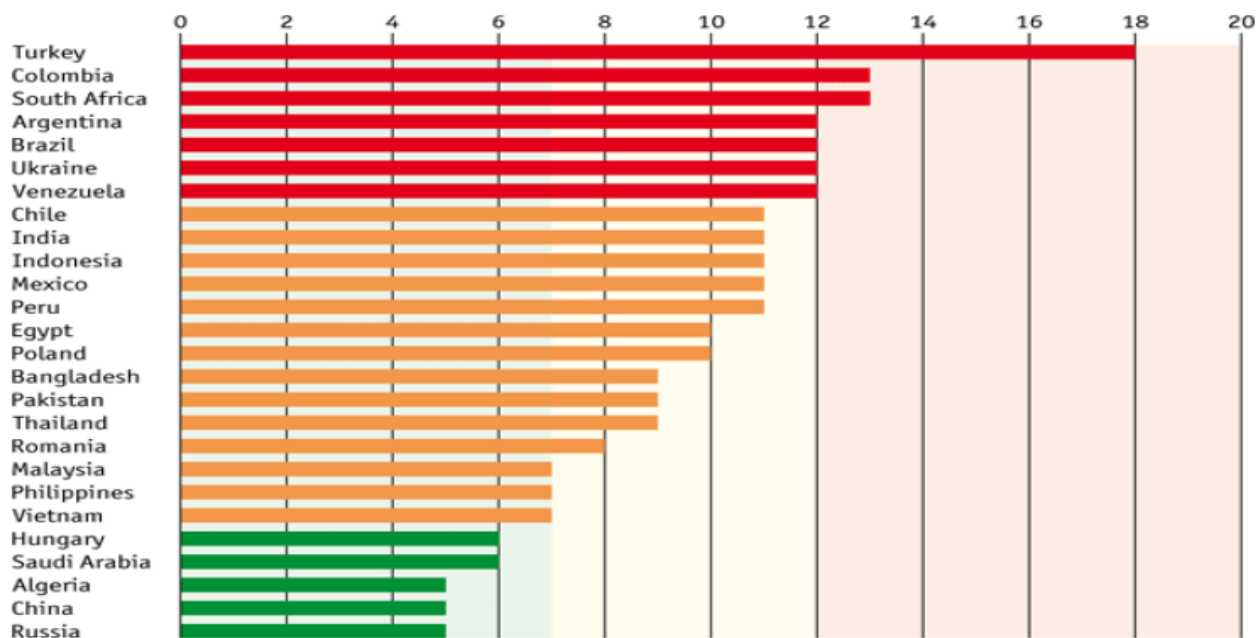
Mənbə: www.world-economic.com

Dünyanın aparıcı iri TMK-ları qlobal iqtisadi məkanda öz mövqələrini qorumaqdadırlar. İstər İEOÖ-in 50 ən iri TMK-sı, istərsə də Mərkəzi və Şərqi Avropanın 25 aparıcı TMK-sı olsun İEO-lərin aparıcı ilk 100 TMK-ları ilə müqayisədə mövqələri kifayət qədər zəifdir. Məsələn, müvafiq qrupların bir TMK-sı üzrə xarici aktivlərin orta həcminə nəzər yetirsək, bu 25 lider TMK qrupunda 1 TMK üçün-357 mln. \$, 50 ən iri TMK qrupunda 3,7 mlrd. \$ olduğu halda, 100 ən iri TMK qrupunda isə -30 mlrd. \$ təşkil edir.[29]

Transmilli korporasiyalar tərəfindən bu və ya digər ölkələrdə həyata beynəlxalq investisiya axınları nəticə etibarını ilə investisiya edilən ölkələrin inkişafını stimullaşdırmaqla onların dünya təsərrüfat sistemində qoşulması və dünya gəlirlərinin bölüşdürülməsində iştirakını labüdləşdirsə də, son olaraq öz gəlirlərini artırmaqla yanaşı TMK-lar investisiya edilmiş ölkələrin bir növ xarici kapitaldan asılılığını da yaratmış olur (şəkil 2).

Şəkil 2.

Ölkələrin xarici kapitalın qəflətən dayanmasından asılılıq dərəcəsi (capital-freeze index, 2012-ci və sonrakı illər, maksimal asılılıq dərəcəsi=20%)

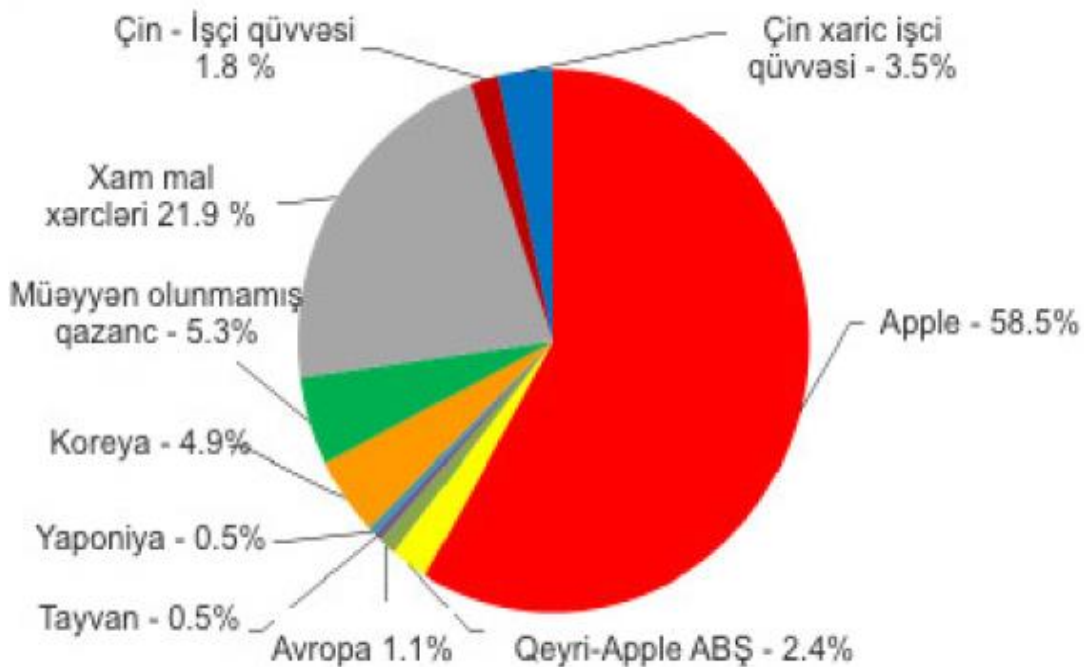
Mənbə: www.vstroike.info

Təbii ki, investisiyaların beynəlxalq hərəkəti qlobal inteqrasiyanı sürətləndirməklə milli iqtisadiyyatlar arasında qarşılıqlı mübadilə və qarşılıqlı əməkdaşlığa mane ola biləcək halların, milli sərhədlərin aradan qaldırılmasına yardımçı olmaqla bir növ rəqabət üçün qapıların açılmasını formalaşdırır.

Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, istər aparıcı, istərsə də digər qrup TMK-ların fəaliyyəti qlobal iqtisadi inteqrasiyanın genişlənməsi ilə nəticələnir. Çünki onların fəaliyyəti bir neçə ölkədə baş verir ki, bu da inteqrasiyaya daxil olan bütün ölkələrin müxtəlif səviyyədə qazancı ilə başa çatır.

Şəkil 3.

Apple Şirkətinin iPhone istehsalının mənfəət bölgüsü (2014-cü il faizlə)

Mənbə: <http://www.apple.com>

Məsələn, ABŞ-ın Apple şirkətinin iPhone istehsalının mənfəət bölgüsünə nəzər salaraq. Təbii ki, göstərilən nümunədə gəlirin böyük hissəsi Apple şirkətinə çatsa da, məhsul istehsalına daxil olan ölkələrin hamısının qazancı ilə nəticələnmişdir.

Onu da qeyd edək ki, əksər ölkələrin iqtisadiyyatına dərin surətdə tətbiq olunan beynəlxalq investisiyalar həmin ölkələrin təkrar istehsal prosesinin tərkib hissəsinə çevrilməkdədir. Beləliklə, dünyada baş verən iqtisadi proseslər beynəlxalq

investisiyaların fəaliyyətində, BƏB-in dərinləşməsində, iqtisadi inteqrasiya proseslərinin sürətlənməsində özünü əks etdirərək təsərrüfat həyatının qlobal xarakter almasına gətirib çıxartmışdır.

Göründüyü kimi, transmilli korporasiyaların fəaliyyəti beynəlxalq inteqrasiya əlaqələrinin genişləndirilməsinə yardımçı olan çoxtərəfli təşkilati strukturlu işgüzar əlaqələrin kombinəlaşdırılmış sisteminin yaradılmasını da dəstəkləyir. TMK-ların elmi texniki fəaliyyətə böyük əhəmiyyət verməsinin nəticəsidir ki, onların payına ETT biliklərin mübadiləsinin 80%-i düşür. TMK-ların çoxprofilli fəaliyyəti istər avtomobil, istər EHM, istərsə də aviakosmik, əczaçılıq və digər sahələrdə strateji alyansların yaranmasına səbəb olur. Artıq danılmaz faktordur ki, TMK-lar müasir cəmiyyətin beynəlmilləşməsində ən güclü vasitədir. Buna nümunə üçün çox da böyük olmayan “Filips” TMK-sını misal gətirək. Belə ki, “Filips” TMK-sı 40 ölkədə özünün istehsal filiallarını yaratmış, 60 ölkədə isə məhsul satışı üzrə onun firmalarını qurmuşdur. Beləliklə, TMK-lar müasir dünya iqtisadiyyatını beynəlmilləşdirirlər və nəticədə istehsal prosesi qlobal xarakter qazanır.

1.2 Beynəlxalq investisiya əlaqələrini tənzimlənməsinin hüquqi aspektləri

Dünya iqtisadiyyatının qloballaşması beynəlxalq rəqabətin forma və istiqamətlərinin, həmçinin, texnoloji yeniliklər, əmək, intellektual biliklər, xammal və investisiya resurslarına malik olmaq uğrundakı mübarizəni kəskinləşdirir. Bu zaman xidmətlərin, insan kapitalının, elm və yüksək texnologiya tutumlu məhsulların üstünlük təşkil etdiyi müasir iqtisadiyyatın optimal quruluşunun təmin edilməsi məsələsi ön plana çıxır. Qloballaşma şəraitində o ölkələr udur ki, onlar beynəlxalq arenada elmi-texniki yeniliklərə yiyələnirlər, informasiya dövrüdə fəal iştirak edirlər, inkişaf etmiş infrastrukturularla yanaşı, keyfiyyətli əmək resurslarına malik olurlar. Sadalanan amillərin

sərbəst hərəkət etməsinin başlanğıc və əsas amili qismində isə kapital və kapitalın sərbəst hərəkət etməsi dayanır.

Qloballaşan dünya iqtisadiyyatında beynəlxalq investisiya əlaqələri əhəmiyyətli rola malik olduğu qədər onların beynəlxalq normativ-hüquqi tənzimlənməsini həyata keçirmək də zəruridir. Beynəlxalq praktikada investisiya münasibətlərini tənzimləyən çoxsaylı müqavilələr və təşkilatlar mövcuddur. Beynəlxalq investisiya əlaqələrinin hüquqi tənzimlənməsində aşağıdakı istiqamətləri fərqləndirə bilərik.

- İkitərəfli investisiya müqavilələri
- Beynəlxalq investisiya əlaqələrinin regional hüquqi tənzimlənməsi
- Enerji Xartiyasına Müqavilənin beynəlxalq investisiya əlaqələrinin tənzimlənməsində əhəmiyyəti
- Beynəlxalq investisiya əlaqələrinin ÜTT çərçivəsində beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi
- Beynəlxalq investisiya əlaqələrinin qeyri-kommersiya risklərindən beynəlxalq hüquqi təminat mexanizmi

Beynəlxalq investisiya əlaqələrinin hüquqi tənzimlənməsi proseduru öz başlanğıcını “İkitərəfli investisiya müqavilələri”ndən götürür ki, bu sazişlər də özlərində xarici kapitalın müdafiəsi məsələsi ilə yanaşı beynəlxalq investisiyaların idxalatçısı və ixracatçısı arasında iqtisadi əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi və genişləndirilməsini nəzərdə tutur. Bir qayda olaraq ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələr xarici investorlar üçün kapital qoyuluşu üçün imkanlar yaratmaqla yanaşı investisiya ilə bağlı fəaliyyətə ədalətli, bərabərhüquqlu və əlverişli rejimin təmin olunması üzrə dövlətin öhdəliklərini də nəzərdə tutur.

Bu beynəlxalq müqavilələrdə investisiya fəaliyyətinin xüsusi rejimi ilə bərabər xarici investorların hüquq subyektliliyinin tanınması, milli mənsubiyyət, qanunvericilik zamanətləri, yəni meydana çıxan problemlərin ümumi hüquqi tənzimlənməsi məsələləri də əks olunur.[7]

UNCTAD-ın hesabatlarına görə, dünyada ən çox bağlanan müqavilələrdən biri də məhz ikitərəfli investisiya müqavilələridir. Bu onunla əlaqədardır ki, müxtəlif inkişaf səviyyələrinə malik ölkələr çoxtərəfli beynəlxalq sazişlər imzalamaqla İEÖ qarşısında məsuliyyət daşımaq istəmir. Buna görə də ikitərəfli sazişlər əsasən müxtəlif iqtisadi potensiala malik ölkələr arasında bağlansa da, sonrakı inkişafda siyasi etimaddan asılı olaraq daha da genişlənərək çoxtərəfliliyə transformasiya edilə bilər. Bu modellərdən amerikan, yapon və alman modelləri xüsusilə diqqət çəkəndir. Belə ki, amerikan modelində beynəlxalq investisiyaların zəmanətçisi qismində ABŞ-ın təminat sisteminin kvazi-beynəlxalq xüsusiyyəti və beynəlxalq investisiya fəaliyyətini həyata keçirən dövlətlə bağlanmış beynəlxalq investisiya müqavilələri çıxış edir. Amerikan modelindən fərqli olaraq, alman və yapon modellərində isə beynəlxalq müqavilənin mövcudluğundan asılı olmayaraq təminatçı qismində dövlət çıxış edir. Nəticə etibarlı ilə siyasi risklə bağlı dəymiş ziyan investora dövlət tərəfindən ödənilmiş olur. Amerikan modelinin çatışmaz cəhəti isə onunla izah olunur ki, bu modeldə beynəlxalq investisiyaların yönləndirildiyi ölkə bu investisiyaları geri çağıra bilmir. Çünki, modelin əsas xüsusiyyəti investisiya münasibətlərinin ictimai-hüquqi xarakter kəsb etməsidir ki, bu zaman da investisiya münasibətləri beynəlxalq hüququn insan hüquqları ilə əlaqədar normaları ilə tənzimlənir. Alman modelində isə gəlirlərin sərbəst xaricə köçürülməsi, qeyri-kommersiya risklərindən müdafiə, kapitalın milliləşdirilməsi, kompensasiyalar kimi məsələlər ətraflı tənzimlənir.

Beynəlxalq investisiya əlaqələrinin regional hüquqi tənzimlənməsi proseduru regional təşkilatlar və inteqrasiya birlikləri tərəfindən həyata keçirilir. İnteqrasiya birliklərinin əksəriyyəti isə beynəlxalq investisiya proseslərində liberallaşdırmaya üstünlük vermirlər (Aİ, İƏİT, NAFTA, ASEAN istisna olmaqla).[7] Qeyd edək ki, beynəlxalq investisiya əlaqələrinin regional tənzimlənməsi zamanı investisiya tənzimlənməsi məsələlərində müstəqil tənzimləmə sistemlərinə üstünlük verilir. Beynəlxalq investisiyaların tənzimlənməsinin təkmil inkişaf səviyyəsi özünü uzun tarixi təkamül prosesi keçmiş Aİ-də tapır. Bu ittifaq investisiya məsələlərinin

tənzimlənməsində dövlətüstü qurumlar yaradır. Həmçinin Avropa Azad Ticarət Assosiasiyası da öz fəaliyyətində investisiya müqavilələrinin tənzimlənməsində iştirak edir. Bu iştirak assosiasiyaya daxil olan üzvlərin digər üzvlər ərazisində sərbəst müəssisə yaratmaq hüququ ilə təsbitlənir. Avropada investisiyaların liberal hərəkətinə ilk şərait hələ 1957-ci ildə imzalanmış olan müqaviləyə uyğun yaradılmış və Roma müqaviləsi ilə daha da genişləndirilmişdir. Lakin bu müqavilələr heç də investisiyaların tam sərbəst hərəkətini nəzərdə tutmurdu. Çünki Roma müqaviləsinə müvafiq olaraq məhdudiyyətlərin aradan götürülməsi o səviyyəyə qədər icazə verilirdi ki, o ümumi bazarın normal fəaliyyətinə təsir göstərməsin.

1992-ci il Maastrix müqaviləsində də investisiyaların hərəkəti üçün yeni liberal qaydalar təsis edilsə də, yenə də məhdudiyyətlər qüvvədə qalırdı. İnvestisiya qoyuluşu üçün tam liberal şəraitin yaradılması, vahid qanunvericilik normalarının müəyyənləşdirilməsi, kapital stimullaşdırıcı tədbirlər, üçüncü dövlətlərlə münasibətdə ümumi qaydaların müəyyənləşməsi, korporasiyaların qovuşmasının dövlətüstü formasının norma və qaydalarının hazırlanması kimi prosedurlar müqavilədə əsas yer tuturdu.

Beynəlxalq investisiya əməkdaşlığının tənzimlənməsi məqsədilə Aİ enerji məsələləri üzrə Avropa Enerji Xartiyası, Afrika və Sakit okean regionu ilə münasibətdə I Loma konvensiyası, 1989-cü ilə 4-cü Konvensiya kənd təsərrüfatı məsələləri ilə əlaqədar subsidiya üçün STABEKS, xammal üçün SİSMİN fondları təsis etmiş oldu.

Beynəlxalq investisiya əməkdaşlığının tənzimlənməsində xüsusi fəaliyyət mexanizmi İƏİT-ə (OECD) məxsusdur. Belə ki, transmilli korporasiyaların fəaliyyətinin xarici investisiyalarla birgə həyata keçirən, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsini məhdudlaşdıran OECD hətta BXİ-lərə nəzarətin zəiflədilməsi məsələsini də irəli sürmüşdür. İƏİT TMK-ların fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün TMK-lar üzrə, Gizli əməliyyatlar üzrə, İnvestisiya hərəkəti üzrə komitələr təsis etmiş və investisiya fəaliyyətini daha geniş spektrdə nəzərdən keçirmək məqsədi ilə 1995-ci ildə

İnvestisiyalar üzrə çoxtərəfli saziş hazırlamağa başlasa da, sazişin doğurduğu geniş maraq üzündən onun sonrakı inkişafını 1997-ci ildə ÜTT-yə həvalə etmişdir.

İnvestisiya anlayışına geniş yanaşmada İƏİT investisiyaya investorun nəzarətində və ya sərəncamında olan istənilən aktivləri aid edərək, maliyyə vəsaitləri, portfel investisiyaları, daşınmaz əmlakı, qeyri maddi əmlakı da investisiya anlayışı səbətinə daxil etmişdir.

İnvestisiya sazişləri üçün özünəməxsus regional tənzimləməyə malik təşkilatlardan biri də NAFTA-dır. 1994-cü il NAFTA haqqında sazişdə göstərilir ki, kapital hərəkətində milli rejim, daha əlverişli rejim, ayrı seçkiliyə yol verməmək prinsipləri tətbiq edilir. 1994 GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) müddəalarına uyğun olaraq isə, inteqrasiya birliyinə daxil ölkələr üzrə keçid dövrü ilə əlaqədar olaraq gömrük rüsumlarının, ticarət maneələrinin, investisiya fəaliyyəti ilə əlaqədar məhdudiyətlərin aradan qaldırılması, ətraf mühitin mühafizəsi kimi amillər nəzərdə tutulurdu. NAFTA da investisiya məsələlərini daha ətraflı nəzərdən keçirərək, milli mənsubiyyət məsələlərində müvafiq dövlətin investoru olmaq üçün qanunvericiliyə uyğun filial yaradılmalı və bu filiala NAFTA üzvü olan ölkə vətəndaşları nəzarət etməlidir. Bu prinsip investisiya məsələlərini həyata keçirən ölkə tərəfindən o zaman yerinə yetirilməyə bilər ki, müəssisə ciddi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmasın.

ASEAN ölkələrinin investisiya əlaqələrinin tənzimlənməsi məqsədilə 1987-ci ildə Cənub Şərqi Asiya Dövlətlərinin Assosiasiyası tərəfindən BXİ üçün liberal rejim haqqında Saziş imzalamışdır. BXİ-ləri stimullaşdırmaq, dövlətdaxili nəzarətin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə 1995-ci ildə Bankokda ölkə başçıları səviyyəsində keçirilmiş görüşdə BXİ-lərin təşviqi və əməkdaşlığı üzrə proqram qəbul edilmişdir.

Enerji Xartiyasına Müqavilə - Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə yaradılmış və investisiya məsələləri üzrə özündə yalnız bəyan edilmiş daha əlverişli rejim, milli rejim prinsiplərini cəmləşdirir. Müqavilə kapital qoyuluşunun ilkin dövründə TMK qarşısında xarici investorun öhdəliyinin yaradılmaması məqsədi ilə

ikiterəfli müqavilələrə üstünlük vermişdir. Müqavilədə göstərilir ki, razılığa gələn tərəf digər tərəflərin investisiya fəaliyyətinin bir hissəsinə və ya bütün fəaliyyətə nəzarəti 3-cü bəndə uyğun olaraq istənilən vaxt nəzərdə tutulmuş daha əlverişli rejim və milli rejim prinsiplərinin tətbiqi ilə həyata keçirə bilər. Bu maddə ilə o, GATT-1994-ün prinsiplərinə də riayət etmiş olur. Müqavilədə həmçinin göstərilir ki, investisiyaların fəaliyyətinə müqavilədə nəzərdə tutulmuş rejimdən daha az əlverişli rejim tətbiq edilə bilməz. Əksinə müqavilədə nəzərdə tutulmuş və ondan daha əlverişli rejimlər tətbiq edilməlidir. Müqavilə xarici kapitalın milliləşdirilməsi zamanı isə daha əlverişli, ədalətli, şəffaf, effektiv, çevik kompensasiya formulundan çıxış edildiyi göstərilir. Müqavilədə ayrışdırıcıya yol verməmək, zəruri prosedurları gözləmək və dövlət maraqlarını təmin etmək məqsədilə investisiyaların milliləşdirilməsi zamanı beynəlxalq investisiya müqavilələrinə xas olan kompensasiyasız ekspropriasiyaya yol verilmir. Müqavilədə həmçinin hərbi konfliktlər zamanı vətəndaş itaətsizliyi və digər analoji hadisələr zamanı restitusiya nəzərdə tutulur.

Beynəlxalq investisiya əlaqələrinin ÜTT çərçivəsində beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi özünün universal tənzimləmə metodunu GATT-ın 1986-1994-cü illər ərzində davam edən, 8-ci raundu olan Uruqvay raundu çərçivəsində tapmışdır. Ümumiyyətlə ÜTT-nin yaradılmasında əsas məqsəd BVF və BYİB-dən sonra beynəlxalq ticarətlə yanaşı beynəlxalq investisiya əlaqələrini tənzimləmək idi. Belə ki, ilk dəfə olaraq Uruqvay raundunda beynəlxalq tənzimləmə məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilərək xidmətlərlə ticarət (GATS), əqli mülkiyyət üzrə saziş (TRİPS), investisiya tədbirlərinin ticarət aspekti üzrə saziş (TRİMS) qəbul olundu. Dünya ticarətinin 99%-nə nəzarət edən ÜTT iqtisadi inkişafı artırmaq, investisiya axınlarını stimullaşdırmaq, ölkələrarası əmtəə-xidmət dövriyyəsinin asanlaşdırılması məqsədilə Uruqvay raundunda bu məsələləri yeni formada gündəliyə gətirilərək TRİMS-i qəbul etmiş oldu. TRİMS sazişi heç də hamı tərəfindən birmənalı qarşılanmasa da, onun ünvanına beynəlxalq ticarətin azadlıq prinsipinə ziddiyyətlik, qeyri-tarif məhdudyyətləri effekti yaratdığı söylənilsə də, beynəlxalq investisiya əlaqələrinin tənzimlənməsində TRİMS mühüm

aspektlərə malikdir. Belə ki, TRİMS-in təbii ehtiyatlar üzərindəki “ayrılmaz” dövlət suverenliyi prinsipi İEOÖ maraqlarını ifadə və müdafiə etdiyindən xarici investorlar üçün bir sıra məhdudiyyətlər nəzərdə tutur ki, burada da məqsəd dövlətlərin suverenliyinin təmin edilməsidir. Həmçinin xarici investorlar istehsal etdiyi məhsul və xidmətlərin müəyyən bir qismini daxili bazarda satmalı və ya məhsulu istehsal etdiyi ölkədə bu və ya digər sahəni inkişaf etdirməlidir.[38] Daha sonra xarici investor məhsulunu müəyyən edilmiş minimal saydan çox olmaqla bütün valyuta xərclərini ödəmək şərti daxilində ixraca yönləndirə bilər.

Həmçinin xarici investorların qarşısına aşağıdakı kimi öhdəliklər də qoyula bilər:

- İnvestisiya ediləcək ölkənin təsərrüfat fəaliyyətinə yeni texnologiyaların tətbiqi,
- İnvestisiya layihələrində iştirak üçün bərabərlik prinsipinə sۆykənmə,
- İnvestisiyaların ölkənin zəif inkişaf etmiş sektorlarına yönləndirilməsi və nominal yerli işçi qüvvəsi miqdarından istifadə,
- Dövlət təsərrüfat subyektlərinin investisiya layihələrində qanunvericiliyin tələblərinə uyğun minimal iştirakının təmin edilməsi.

Müxtəlif inkişaf səviyyələrinə malik ölkələrin liberal ticarət dövryyəsinə cəlb edilməsi zamanı sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin ədalətli rəqabətə cəlb edilməsi üçün TRİMS öz prinsiplərində İEOÖ-in iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsindən sonra investisiya layihələrində universal müqavilələrin bağlanması nəzərdə tutur.

TRİMS sazişində İEOÖ-in maraqları toqquşduğu üçün (bir növ qərb modeli ilə şərq modelinin toqquşması) tərəfdarlara TRİMS-dən kənar investisiya məsələlərinin tənzimlənməsini daha təminatlı beynəlxalq hüquqi sistemin mövcudluğu şərti daxilində TRİMS-dən imtina ilə həyata keçirə bilmək imkanları da yaradılmışdır.

Beynəlxalq investisiya layihələrini həyata keçirən subyektlər üçün təhlükəli amillərdən biri də qeyri-kommersiya riskləri təşkil edir. Bu risklərdən sığortalanmaq məqsədilə 1985-ci ildə Dünya Bankı qrupunu daxil olan İnvestisiya Zəmanəti üzrə Çoxtərəfli Agentlik (MİGA) (Multilateral Investment Guarantee Agency-MİGA) yaradıldı. Qeyd edək öz fəaliyyətində MİGA investisiya mübahisələrinin konstruktiv

həllinə (2002-ci il İndoneziyada xarici investorun öz fəaliyyətini dayandırdığı halda MİGA-nın ödədiyi kompensasiyanı nəzərə almasaq (hərçənd ki, İndoneziya sonradan MİGA-ya dəymiş zərəri ödəməli olmuşdur)) həmişə nail olmuşdur. Bu isə təşkilata beynəlxalq arenada böyük nüfuz və etibar qazandırmışdır.

MİGA tərəfindən zəmanət verilən investisiyalar birbaşa investisiyaları əhatə edir. MİGA çərçivəsində birbaşa investisiyalara – uzunmüddətli hüquqlara yiyələnməyə yönəldilmiş investisiyalar da daxil olmaqla, hasilatın pay bölgüsü, xidmət və idarəçilik investisiyaları, lisenziyalar da daxildir. MİGA-nın bu və ya digər investisiyaya zəmanət verməsi layihələrin keyfiyyət xarakteristikası yoxlanıldıqdan və qəbul edən dövlətin razılığı olduğu halda mümkün olur.

MİGA tərəfindən sığortalanan investisiya riskləri 4 qrupa bölünür.

- Hərbi və vətəndaş itaətsizliyi
- Ekspropriasiya
- Valyutaların xaricə köçürülməsinin qeyri-mümkünlüyü
- Investisiya qəbul edən dövlət tərəfindən öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi

Birinci halda qeyri-kommersiya riskinə o zaman təminat verilir ki, ölkə daxilində baş vermiş çeviriliş, inqilab, bu və ya digər hallar birbaşa olaraq investorun fəaliyyətinə yönəlmiş olsun. Ekspropriasiya halları zamanı xarici investorlar qarşısında lisenziya müqavilələrinin alınması və ya müddətinin uzadılmasından imtina, idxal-ixrac əməliyyatları zamanı iqtisadi maneələr yaradılır və bu zaman MİGA risklərin sığortalanmasını həyata keçirir. Üçüncü qrup qeyri-kommersiya risklərinə valyutaların xaricə köçürülməsi zamanı valyuta mübadiləsinin passiv həyata keçirilməsi, valyuta məzənnələrinin diskriminasiya halları daxildir.

Ölkələr tərəfindən müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsi zamanı isə ilk növbədə xarici investor mövcud problemlərlə bağlı beynəlxalq arbitraja müəyyən edilmiş müddət daxilində müraciət edir və əgər müraciətlə bağlı qərar çıxarılar və yerinə yetirilməzsə, bu zaman xarici investor təminatçıya müraciət edir. MİGA tərəfindən müvafiq sığorta araşdırmaları aparıldıqdan sonra müqavilə öhdəliklərinin yerinə

yetirilməmə səbəbləri müəyyən olunur. Nəticə etibarı ilə mövcud maneələr aradan qaldırılır və investorun fəaliyyəti təmin edilir.

Göründüyü kimi istənilən halda qeyri-kommersiya risklərinin sığortalanmasını həyata keçirən MİGA bir yandan sığorta institutu kimi dəymiş zərərin ödənilməsini həyata keçirirsə digər tərəfdən xarici investorların investisiya qoyuluşlarına marağı artırmaqla, xüsusilə də onların İEOÖ-ə istiqamətlənməsini sürətləndirməklə onların iqtisadi inkişafını stimullaşdırmış olur. MİGA investisiya mübahisələrinin həllində üzv dövlətlər arasında xüsusi avtoritetə malik olmaqla beynəlxalq arenada böyük nüfuz qazanmışdır. Onun fəaliyyət mexanizminə üzv dövlətlər tərəfindən yüksək etimad göstərilməkdədir.

II FƏSİL. DÜNYA İNVESTİSİYA PROSESLƏRİNİN MÜASİR VƏZİYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Qloballaşmanın dünya investisiya proseslərinə təsiri

Müxtəlif ölkələr arasında həyata keçirilən iqtisadi münasibətlərin əsas elementi olan xarici investisiyalar İngiltərədə başlayan və qısa müddətdə Qərbi Avropa ölkələrinə yayılan sənaye inqilabının təsiri nəticəsində daha da geniş vüsət almağa başlamışdır. I Dünya Müharibəsinə qədərki 3 əsr boyunca xarici investisiyaların əsas hərəkəti kapital bolluğu olan regiondan kapital defisitliyi olan regiona kapitalın miqrasiyası ilə şərtlənirdi. Xarici investisiyalar öz başlanğıcını XIX əsrin 1-ci yarısında İngiltərənin zəruri xammal ehtiyaclarından qaynaqlanan və müstəmləkə ölkələrində gerçəkləşdirdiyi investisiyalardan götürmüşdür. Həmçinin sənaye inqilabı nəticəsində XIX əsrin ikinci yarısında, Qərbin sənaye ölkələrindəki artan sürətli kapital yığılımı, böyük şirkətləri bu kapitalları daha mənfəətli sektorlara yönəltməyə vadar edirdi. Bu baxımdan artıq kapital Avropa ölkələrində sənayenin ehtiyacı olan və çatışmayan xammalın idxalı üçün bol təbii sərvət və ucuz iş gücünə malik müstəmləkə və müstəqil, az inkişaf etmiş ölkələrə yönəlmişdir. Bunlara misal olaraq, Seylonda çay istehsalına yönəldilmiş kapitalı, Şərqi Afrikadakı banan plantasiyalarını və mədəncilik sektorlarına yatırılan investisiyaları göstərmək olar. XIX əsrin sonlarında artıq güclü sənaye şirkətlərinə milli bazarlar yetərsiz hala gəlmişdir və onlar öz fəaliyyətlərini daha genişləndirməyə başladılar. Bu kontekstdə atılan ilk addımlara müasir beynəlxalq emalatı aid etmək olar ki, bu prosesin lider şirkətlərindən olan Amerikan Singer şirkəti 1855-ci ildə Fransız şirkətinə lisenziyası verməsi (yeni tikiş makinasını istehsal etmə) və 1867-ci ildə Qlazqoda ölkə hüdudlarından kənarında ilk fabrikini qurması ilə başlamışdır. Bundan başqa Alman kimya nəhəngi olan Alfred Bayer 1865-ci ildə New Yorkda, Westinghouse şirkəti 1879-cu ildə Parisdə əyləc istehsal etmək üçün kiçik bir atelye açmışdır. Amerikan telekommunikasiya şirkətlərindən olan Western Electric və International Bell isə 1882-

ci ildə Belçikada ortağ bir təşəbbüslə çıxış etmişdilər. 1870 və 1880-ci illərdə bir çox Amerikan şirkəti, yeni mallarını (boltlar, kassa aparatları, liftlər, buxar nasosları, lokomotivlər, açarlar və silahlar) ixrac etmək üçün yeni bazarlar axtardığı halda, əsrin sonlarında Ford, General Motors, General Electric və Texaco kimi Amerikan şirkətləri artıq Avropa bazarlarına girmişdir. [3] Avropalılar da öz növbələrində Amerikanlardan heç də geri qalmamışdılar.

Müasir dövrün əsas xüsusiyyətlərindən olan qloballaşma fenomeni öz keyfiyyət xüsusiyyətlərinə görə əvvəlki proseslərdən fərqlənsə də formaca yeni deyil. Qloballaşma fenomenindən danışarkən qeyd etməliyik ki, bu anlayışın başlanğıc tarixini TMK-ların yaranmasından götürmək lazımdır. Bəzi mənbələrdə qloballaşmanın başlanğıcı Yeni-Dünyanın (Amerikanın) kəşf edilməsinə qədər gedib çıxmaqdadır. Bu dövrdə qloballaşma dövrün xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq ticari qloballaşma da adlandırılmaqdadır. Qloballaşma əsas etibarilə sənaye inqilablarından doğan istehsalın ekspansiyasından qaynaqlanır. Belə ki istehsalın bolluğu ticarət dövriyyəsinə artırır, o isə zamanla TMK-ları yaradaraq bugünkü inkişaf səviyyəsinə çatdırmışdır. Sənaye inqilabı özünün yüksək inkişaf nöqtəsinə çatmış, Qərbdə doğru müstəmləkələrdən kənd təsərrüfatı məhsulları və yeraltı və yerüstü təbii sərvətlərin axması ilə nəticələnmişdir. Sənaye qloballaşması adlanan bu periodda İrlandiya, Norveç kimi Şimali Avropanın vaxtilə geri qalmış yoxsul ölkələrindən ABŞ-a kütləvi şəkildə insan axını baş vermişdir. XX əsrin 80-ci illərindən etibarən isə ayrı-ayrı dövlətlər arasındakı maneələrin gün-gündən aradan qaldırılması, ölkələrin intensiv inteqrasiyası maliyyə qloballaşmasının əhəmiyyətini getdikcə artırmışdır. Qloballaşma özünü beynəlxalq ticarətdə (mal və xidmətlərin sərbəst dolaşımı), beynəlxalq maliyyənin hərəkətində (sərmayə hərəkətlərinin de-requlyasiyası) beynəlxalq istehsalın sərbəstləşməsində göstərir. Beynəlxalq istehsalın sərbəstləşməsi yəni daha dəqiq desək istehsalın qloballaşması da özünü üç sahədə göstərir:

- Birbaşa xarici investisiyalar;
- İşçi qüvvəsinin (əməyin) sərbəst hərəkəti

- İnformasiyanın qloballaşması.

Qloballaşmanın mühüm tərkib elementlərindən biri olan dünya elmi- texnoloji məkanının formalaşması və onun tərkib hissələri olan sertifikatlaşdırma sisteminin, standartların, intellektual mülkiyyət hüquqlarının inkişafı xüsusilə də sürətlə baş vermişdir. Bu inkişafın təkanverici qüvvəsi kimi beynəlxalq maliyyə qurumlarının qlobal ticarətin artan tələbini qarşılamağa yönəlmiş olduğu yeni metodlar və xidmətlərin tətbiqi çıxış edirdi. Belə bir şəraitdə dövlətlər qarşısında əsas məsələ hökumətlərin maliyyə kapitalını effektiv idarəetmələri dayanır.

Qlobal dünya iqtisadiyyatına müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bu yanaşmalar arasında diqqət çəkən fikirlərdən biri də futurist Drakerə məxsusdur. Onun fikrincə, qlobal dünya iqtisadiyyatı bir sıra başlıca xüsusiyyətlərə malikdir:

- 1970-ci illərin ortalarında dolların dalğalanmaya buraxılması (sərbəst üzən məzənnə)
- Ayrı-ayrı dövlətlərin milli iqtisadiyyatları böyük həcmdə qlobal iqtisadiyyatın hegemonluğuna keçmişdir.
- Qlobal iqtisadiyyatı fokuslandırın ən başlıca fenomen isə ticarətdən çox pul (maliyyə kapitalı) axınıdır.

Bu pul axınları özünə xas bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir. Artıq ənənəvi istehsal faktorları (əmək və təbii sərvətlər) get-gedə daha böyük nisbətlərdə ikinci plana düşməkdədir. Nəhəng dövlətlərin maliyyə resursları hadisələri tənzimləmək yerinə onlara reaksiya vermək şəklində ortaya çıxmaqdadır. Digər maraqlı bir xüsusiyyət isə aşağıdakılardır:

- Artıq kapital da, dünya bazarında əksəriyyət tərəfindən əldə edilə bildiyi üçün tək bir ölkəyə rəqabət üstünlüyü təmin edəcək bir istehsal faktoru olmaqdan çıxmışdır.
- Valyuta məzənnələri yalnız qısa müddət içində əhəmiyyətlidir. Son dövrlərdə isə istehsalın müəyyənləşdirici faktoru olma keyfiyyətini menecment qazanmışdır.

- Əsas başlıca xüsusiyyətlərdən biri də qlobal iqtisadiyyatda yekun məqsədin mənfəət deyil, bazar genişlənməsi şəklində təzahür etməsidir. Ölkələr arasında ticari münasibətlər genişlənərək ticarəti investisiyanı təqib etməkdə və sonunda investisiyanın bir funksiyası halına gətirmişdir.
- Əvvəllər iqtisadi siyasəti təşkil edə bilən tək-cə milli-dövlətlər idisə, artıq qlobal iqtisadiyyatda bu cür dörd əsas vahid mövcuddur. Bunlara milli dövlət, regional inteqrasiyalar, pul, kredit və investisiya axınlarından əmələ gələn vahid bir dünya iqtisadiyyatı və nəhayət dünyanın tək bir bazar olaraq görən qlobal təşəbbüslərdir.
- Get-gedə ölkələrin seçdikləri sərbəst ticarət və ya proteksionizm kimi iqtisadi siyasətlər bölgələrdə öz əhəmiyyətini itirir və öz yerini regional siyasətlərə verir.

Qlobal iqtisadiyyat günümüzdə aktual olduğu halda onun normal işləməsi üçün mövcud olan idarəetmə çərçivəsi və təsisatlar qlobal sistemin gerçəkliklərinə tam da adekvat infrastruktur və qurumlara sahib deyildir. Bunun üçün isə beynəlxalq iqtisadi hüquq çərçivəsində əsaslı ishalatlara ehtiyac vardır.

Qloballaşma heç də hamı tərəfindən də bir mənalı qarşılanmamışdır. Qloballaşmanın tərəfdarları qloballaşmanın təsiri ilə sərhədlərin yoxa çıxması və dünya rifahının artmasını ön plana çıxarmaqdadırlar. Nəzərə alsaq ki, dünyanın əsas qlobal valyuta bazarlarında günün 24 saatında trilyonlarla dollar dövr edir və onun yalnız 10%-i mal və ya xidmət ticarəti ilə bağlıdır, o zaman deyə bilərik ki, qloballaşmanın təsiri nəticəsində qlobal valyuta hərəkətləri öz başına son dərəcə qazanclı bir transaksiya vasitəsi halına gətirmişdir. Lakin burada qloballaşmanın müsbət təsirləri ilə yanaşı mənfə meyllərdə yaranır. Belə ki, bank sektorunun fəaliyyəti getdikcə daha da qlobal xarakter kəsb etsə də, daha spekulyativ hala gəlsə də, kredit ehtiyacları olanlar da kifayət qədərdir və onların tələbi qarşılanmamamaqdadır. Dolayısı ilə deyə bilərik ki, qloballaşmanın hər mərhələsində onun daha üstün və demokratik bir şəkildə idarə edilməsinə ehtiyac duyulur. Bütün neqativ təsirlərinə baxmayaraq hətta antiqlobalistlər belə qloballaşmanın qaçılmaz olduğunu və dünyanın da sürətlə qlobal bir cəmiyyətə transformasiya olduğunu qeyd edirlər.

Qloballaşmanın mənfi təsirləri olsa belə təsir dairəsi genişlənməkdədir. Qlobal arenada firmaların fəaliyyəti lokal, beynəlxalq, çoxmillətli və qlobal dövrlərdə ola bilər. Lokal şirkətlər yalnız öz ölkəsinin sərhədləri içərisində fəaliyyət göstərir. Beynəlxalq (və ya beynəlmiləl) şirkətlər (international corporations - INC) istehsal mərkəzini bir ölkədə qurmaqla, müxtəlif ölkələrdə fəaliyyət göstərir. Çoxmillətli firmalar dedikdə birdən çox ölkədə ticarət və istehsal fəaliyyəti həyata keçirən şirkətlər başa düşülür. Nəhayət qlobal firmalar (transmilli, üstmillət–transnational corporations - TNC) dedikdə isə, TMK-lar başa düşülür ki, bunlar da bütün dünyanı bir iş sahəsi olaraq gören və geniş şəbəkələrə malik firmalardır.

Qloballaşmanın nəticəsi olaraq milli və dövlət sərhədləri o cümlədən maliyyə bazarları arasındakı müxtəlifliklər aşağıdakı qeyd edilənlərin təsiri ilə öz əhəmiyyətini itirir:[8]

- Beynəlxalq maliyyənin sürətli inkişafı
- Transmilli korporasiyaların əhəmiyyətinin və rolunun artması
- BXİ-lərin dünyanın aparıcı güc mərkəzləri olan Şimali Amerika, Qərbi Avropa və Şərqi Asiya regionlarından digər regionlara axını
- İstehsal prosesinin təşkilində qlobal ixtisaslaşma
- Beynəlxalq turizm və ofis funksiyalarının qloballaşması

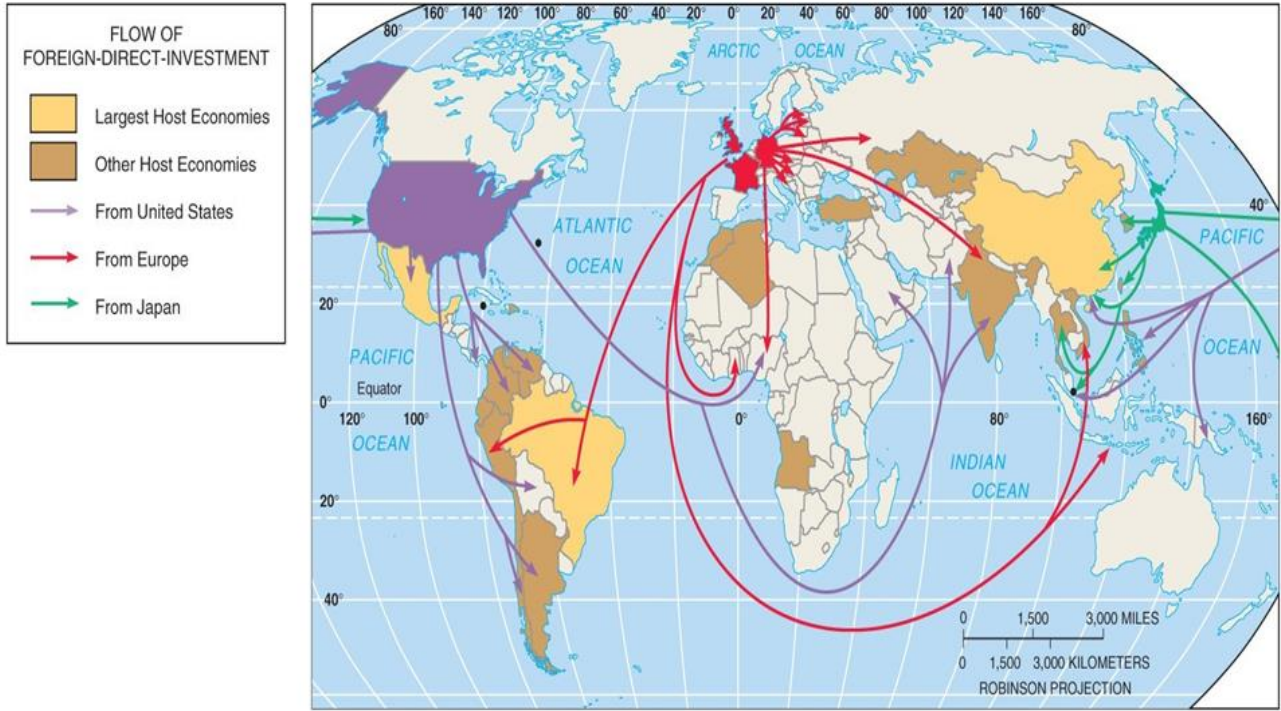
Qloballaşma nəticəsində İEOÖ-lərdə investisiya proseslərində bir sıra yeni xüsusiyyətlər meydana gəlir. Belə ki, onların digər ölkələrə yatırıqları investisiya get-gedə azalır bu investisiyalar nisbətən daha inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında qarşılıqlı həyata keçirilir.

Başqa bir xüsusiyyət isə BXİ-ləri cəlb edən ölkələr qlobal kapital bazarlarına və qlobal marketinq şəbəkələrinə etibar edərək, idxal əvəzedici artım sahəsini deyil, ixrac yönümlü artım strategiyasını seçirlər. Təcrübə göstərir ki, son dövrlərdə uğur qazanan ölkələr də məhz bu ölkələrdir. Qloballaşmanın nəticəsi olaraq müşahidə olunan xüsusiyyətlərdən biri də əsas güc mərkəzləri olan şəhərlərin (Nyu-York, London, Tokio,

Los-Anceles və s.) öz istehsallarını istehsal amillərinin ucuz olduğu regiona yönəltməsidir (şəkil 4).

Şəkil 4.

İnvestisiya fəaliyyətinin qloballaşması

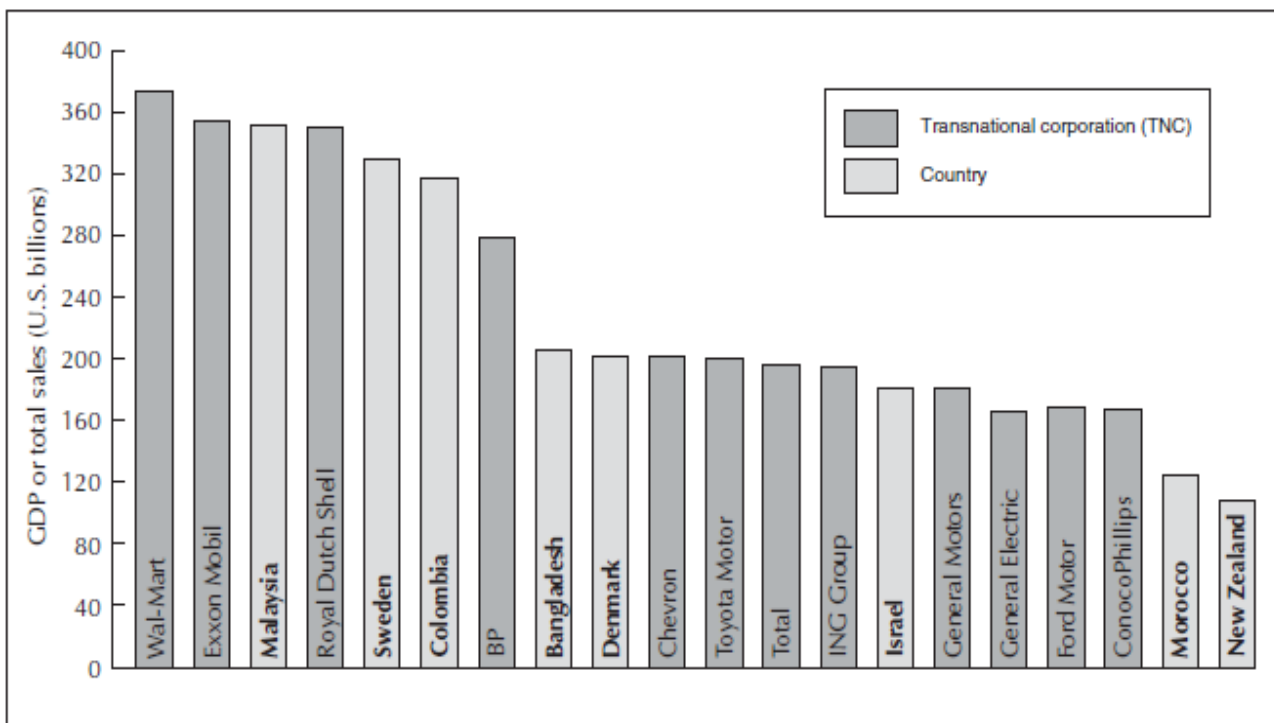
Mənbə:<http://www.pearsoned.com/higher-education/topics-in-higher-education/data-analytics-and-adaptive-learning/>

Məhz buna görə də, çox vaxt qloballaşmaya Amerikan və Avropa mədəniyyətinin dünyaya yayılması kimi baxırlar. Çoxları bu səbəblərdən qloballaşmanı Amerikanlaşma adı altında da qeyd edirlər və kiçik amerikan mədəniyyətinin dünyaya yayılması kimi də qələmə verirlər. Aşağıdakı cədvəldə qloballaşmanın aparıcı və əsas elementi olan TMK-lara nəzər yetirsək görürük ki, onların böyüməsi, genişlənməsi, fəaliyyəti dünyaya o qədər nüfuz etmişdir ki, artıq onların gücü ayrı-ayrı ölkələrin ÜDM-i ilə də müqayisədə üstünlüyə malikdirlər. Belə ki, qloballaşmanın təsiri ilə TMK-ların belə sürətlə böyüməsi və onların beynəlxalq maliyyə bazarlarında, BXİ-lərin səviyyəsində, dünya iqtisadiyyatında əhəmiyyətli proporsiyalara yiyələnməsi bu TMK-ların mənzil ölkələrinin TMK-larla xarici iqtisadi fəaliyyətdə uzlaşdırılmış fəaliyyətin

təşkilini zəruri hala çevirir. Qısa desək, TMK-ların sahib olduqları potensial, mənzil ölkələrin onlarla hesablaşmasını tələb edir.

Şəkil 5.

TMK-ların məcmu satışlarının müxtəlif ölkələrin ÜDM-ləri ilə müqayisəsi

Mənbə: <http://www.pearsoned.com/prek-12-education>

Qloballaşma investisiya fəaliyyətini, məkansal ixtisaslaşmanı, xidmətlər sektorunu qlobal fəaliyyətə cəlb edir. Bu zaman ayrı-ayrı ərazilər arasında iqtisadi fərqlər artır, bəzi ölkələr aparıcı texniki araşdırmalar mərkəzinə, bəziləri isə aşağı səviyyəli əl əməyi olan bölgəyə çevrilir. Bu zaman TMK-lar və beynəlxalq korporasiyalar nəqliyyat xərclərinə, tariflərə, əmək qüvvəsinin ixtisas dərəcəsinə uyğun ərazi seçimləri edərək investisiyalar yatırır. Qloballaşma qeyd edilən formada və hallarda dünya iqtisadiyyatının inkişafına müsbət təsir göstərsə də, onun mənfi təsirlərinin yaşandığı regionlara ciddi dəstək göstərilməsi məsələsini də ortaya qoyur. 2008-2009-cü illərin qlobal iqtisadi resessiyası və onu əvəzləmiş ləng artım dövrünün təsiri ilə dünya iqtisadiyyatında bu illər ərzində büdcə kəsiri və dövlət borcu problemlərinin kəskinləşməsi, Avropa İttifaqının bir sıra ölkələrində isə borc böhranına

çevrilməsi, qlobal valyuta sisteminin sabitsizliyinin güclənməsi müşahidə olunurdu . Böhran proseslərinin qloballaşmanın daha da vüsət alması şəraitində baş verməsi , ayrı-ayrı milli iqtisadiyyatların qarşılıqlı əlaqəsi və asılılığını daha da gücləndirir. Nəticədə dünya miqyasında iqtisadi subyektlər tədricən artan sayla beynəlxalq ticarət və iqtisadi, istehsal-texnoloji və b. təsərrüfat əlaqələrinə cəlb olunur. Həmçinin, qloballaşma prosesi sistemli proses olmaqla beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin yeni keyfiyyətdə qurulmasını aparır və onu müşaiyət edən dəyişikliklərin başlıca aparıcı qüvvələrindən biri kimi beynəlxalq investisiya prosesləri, axınları çıxış edir. Müxtəlif dövrlərdə məsələn, 1970-1980-ci illərdə BXİ-lərin (birbaşa xarici investisiyaların) dünya həcmi 4 dəfə, 1990-2000-ci illərdə 7 dəfə, 2007-ci ildə maksimum həddə çatmışdır. Post böhran dövründə yəni, son 8-10 il ərzində isə BXİ-lərin həcmində tərəddüdlərlə müşahidə olunmuşdur. Vaxtaşırı baş verən milli, regional və qlobal səviyyələrdə maliyyə-iqtisadi böhranlara baxmayaraq xarici investisiyaların həcmi qısamüddətli dövrlər üçün enmələri nəzərə almasaq daima artan tempə hərəkət etmişdir. Buna görə də XXI əsrdə dünya iqtisadiyyatında əsas mənzərəni məhz investisiya prosesləri müəyyən etməkdədir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dünya investisiya problemlərinin öyrənilməsi qlobal böhrandan sonrakı dövrdə daha da vacib hala çevrilmişdir. Belə ki, ayrı-ayrı iqtisadi subyektlər arasında olan mövcud durum və ziddiyyətlər dərinləşir, investisiya resursları uğrunda mübarizə isə kəskinləşir. Bu baxımdan ayrı-ayrı regionların və ölkələrin iqtisadi münasibətləri və müasir inkişafı dünya investisiya proseslərindən olduqca asılıdır.

Müasir dövrdə ölkələrin dayanıqlı iqtisadi inkişafı onların beynəlxalq iqtisadi proseslərdə fəal və səmərəli iştirakını labüd etdiyi üçün iqtisadi inkişafın digər amilləri ilə müqayisədə xarici investisiyalar bir sıra üstünlüklərə malikdir. Qloballaşma nəticəsində beynəlxalq investisiyaların ayrı-ayrı regionlara və milli iqtisadiyyatlara təsiri də güclənir və bu təsir heç də həmişə müsbət xarakterli olmur. Lakin, yaranan və mövcud olan problemlərin (yoxsulluq, demoqrafik, ekoloji problemlər, sərvət və rifah bərabərsizliyi və s.) həlli yalnız beynəlxalq əməkdaşlığın, yəni birgə investisiya

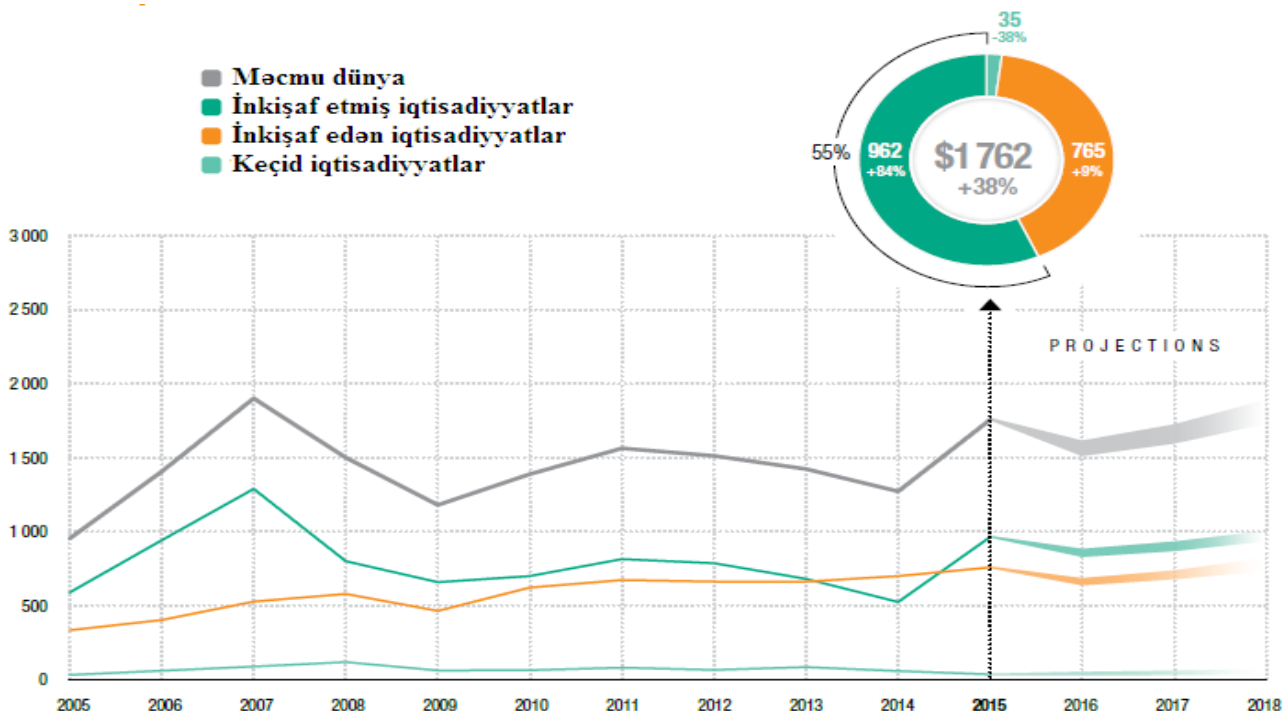
layihələri, maliyyə yardımları və ETT məhsullarının tətbiqi ilə mümkün həllini tapa bilər. Bütün bunlar qloballaşmanı sürətləndirməklə yanaşı, onun sağlam, vahid bir orqan kimi inkişafını da təmin edəcəkdir.

2.2. Dünya investisiya proseslərinin inkişafında regional meyllər

Bildiyimiz kimi 2008-ci ildə ABŞ-ın ipoteka bazarında başlamış və get-gedə bütün dünyanı əhatə edən qlobal iqtisadi maliyyə böhranı nəinki ayrı-ayrı ölkələrdə gəlirlərin azalmasına hətta məcmu dünya gəlirlərinin tempinin düşməsinə də səbəb olmuşdur. Eləcə də BXİ-də artım dinamikasına nəzər saldıqda bəlli olur ki, qlobal iqtisadi maliyyə böhranından sonra (2008-2009-cu illər) ilk dəfə olaraq BXİ-lərin daxili axınları 2015-ci ildə özünün maksimal həddinə çatmışdır. Belə ki, 2014-cü illə müqayisədə 2015-ci ildə BXİ-lərin daxili axınları 38 % artaraq 1277 mlrd \$ səviyyəsindən 1762 mlrd \$-a çatmışdır. [19]

Qrafik 2.

Ayrı-ayrı ölkə qruplarında BXİ-lərin səviyyəsi (2015-ci il mlrd \$ ilə)

Mənbə: www.wordbank.com (Word Investment Report 2016)

Məcmu BXİ-lərin həcmi artsa da ayrı-ayrı regionlar və qruplar daxilində axınların səviyyəsində müxtəlifliklər qalmışdır. BXİ-lər inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda 84% artaraq 962 mlrd \$ səviyyəyə çatmışdır.[25] Eyni zamanda Avropada da güclü inkişaf baş vermiş 65% artımla BXİ-lər 504 mlrd \$ həcmində olmuşdur. İnkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda isə BXİ-lərin səviyyəsi 9 % artaraq yeni yüksək hədd olan 765 mlrd \$ səviyyəsinə çatmış, inkişaf edən Asiya regionunda 0.5 trln \$, Latın Amerikasını və Karib dənizi-Ofşor maliyyə zonalarında isə 168 mlrd \$ səviyyədə olmuşdur. BXİ-lərin regional axınlarında əsasən iki region üzrə geriləmə olmuşdur. Bunlar 7% geriləmə olan Afrika (54mlrd \$) və 38 % geriləmə olan Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdir (35 mlrd\$).[24]

Cədvəl 4.

BXİ-lərin regional meyilləri (2015-ci il mlrd \$ ilə)

Regionlar	Daxili axınlar			Xarici axınlar		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Dünya	1 427	1 277	1 762	1 311	1 318	1 474
İnkişaf etmiş iqtisadiyyatlar	680	522	962	826	801	1 065
Avropa	323	306	504	320	311	576
Şimali Amerika	283	165	429	363	372	367
İnkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar	662	698	765	409	446	378
Afrika	52	58	54	16	15	11
Asiya	431	468	541	359	398	332
Şərqi və Cənub-Şərqi Asiya	350	383	448	312	365	293
Cənubi Asiya	36	41	50	2	12	8
Qərbi Asiya	46	43	42	45	20	31
Latın Amerikasını və Karib hövzəsi	176	170	168	32	31	33
Okeaniya	3	2	2	2	1	2
Keçid iqtisadiyyatlı ölkələr	85	56	35	76	72	31

Mənbə. www.worldbank.com (Word Investment Report 2016)

BXİ-lərin xarici axınlarına nəzər salsaq görərik ki, 2014-cü illə müqayisədə 2015-ci ildə xarici axınlar 7,8% artımla - 1318 mlrd \$ səviyyəsindən qalxaraq 1474 mlrd \$ səviyyədə olmuşdur.

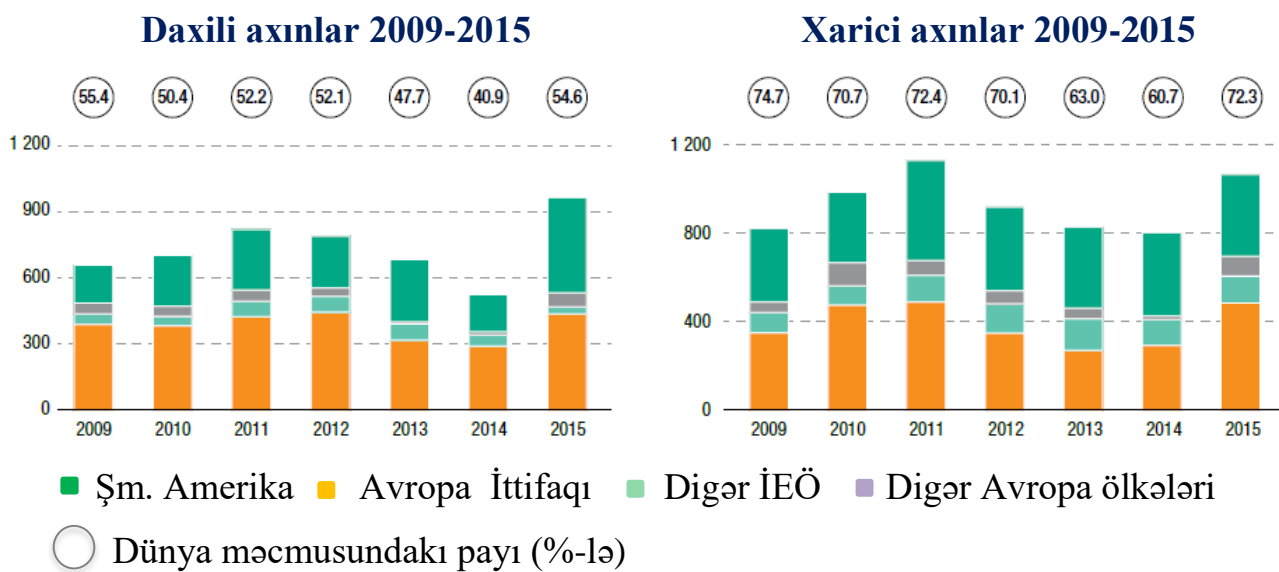
Xarici axınları müvafiq olaraq regionlar üzrə qiymətləndirsək görərik ki, inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda 33% artımla 1065 mlrd \$, Avropada 85% artımla 576 mlrd \$, Şimali Amerikada isə demək olar ki, əvvəlki səviyyədə (367mlrd \$) olmuşdur. BXİ-lərin

xarici axınlarında geriləmələr inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar üzrə 15% geriləmə ilə 378 mlrd \$, (İnkişaf edən Asiya regionunda 17% geriləmə ilə 332 mlrd \$, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə isə xüsusilə Rusiyanın beynəlxalq kapital bazarlarına girişinin azalması ilə 31 mlrd \$) səviyyədə olmuşdur.[38]

Qeyd etdiyimiz kimi, beynəlxalq investisiyaların ümumi həcmi artsa da, bu regionlar üzrə fərqli dərəcədə baş vermişdir. İnkişaf Etmiş Ölkələrdə BXİ-lərin daxili və xarici axınları cədvəldən də görüldüyü kimi əhəmiyyətli proporsiyada artmışdır. Investisiyaların böyük qismi iki əsas regiona – Şimali Amerika və Avropaya yatırılmışdır.

Diaqram 1.

BXİ-lərin regionlar üzrə dinamikası (2015-ci il mlrd \$ ilə)

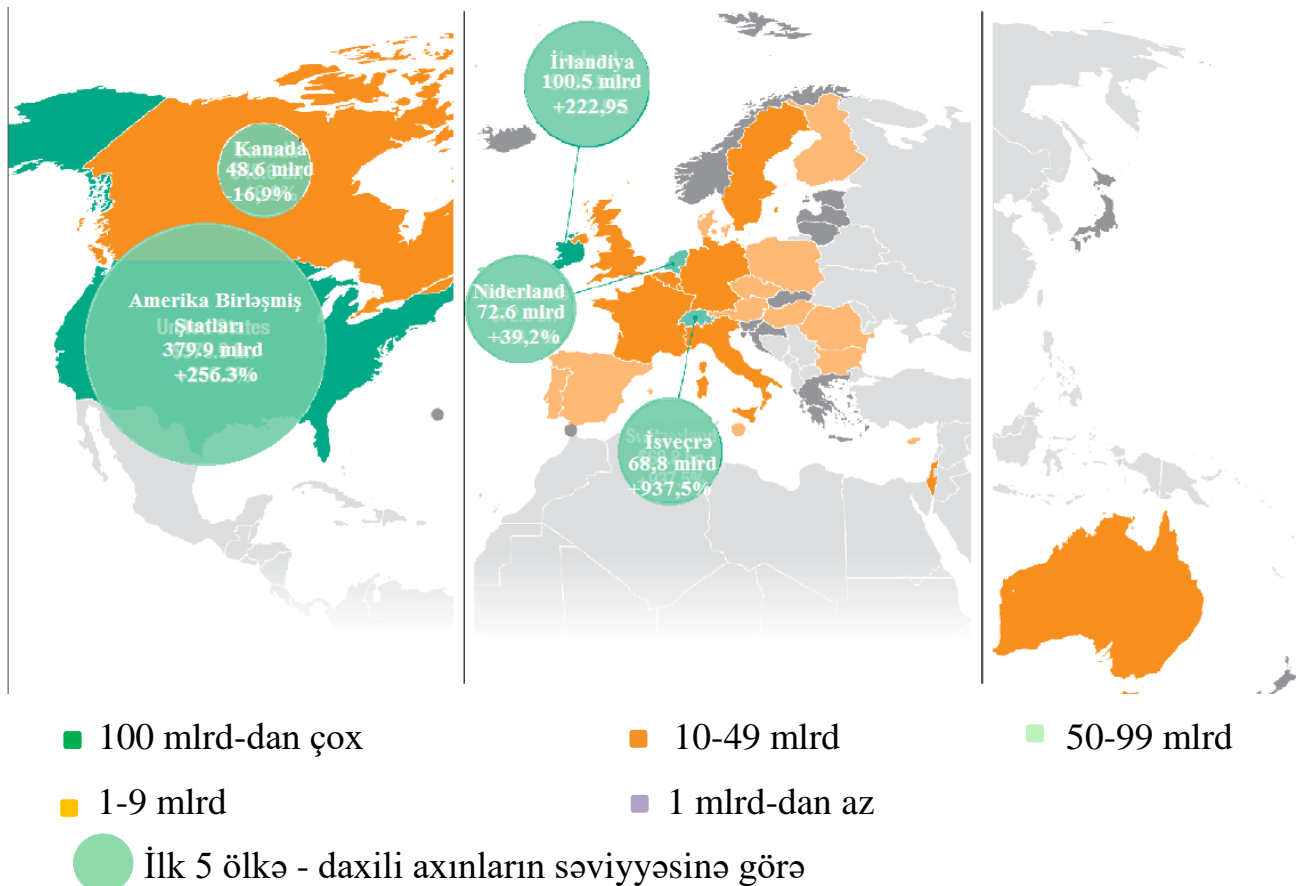
Mənbə: www.wordbank.com (Word Investment Report 2016)

Belə ki, inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda 3 müvəffəqiyyətli kontrakt illərindən sonra investisiyaların daxili axınları özünün 2007-ci ildən sonra rekord səviyyəsinə 962 mlrd \$-a qədər qalxmışdır. Strateji hesablamalar, vergi optimallaşdırılması, korporativ sənayenin yenidən strukturlaşdırılması (tibb sahəsində) kimi cəhdlər İEÖ-də əsas səbəblərdən olmuşdur ki, nəticədə 2015-ci ildə xarici axınlar 1.1 trln \$ qədər səviyyəyə qalxmışdır. Həmçinin Avstraliyada və Kanada da aparıcı sahələrdə qiymət siyasəti İEÖ-in performansını yüksəltmişdir. Belə ki, Avropa dünyanın ən böyük investor

regionuna çevrilmişdir. İnkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda BXİ-lərin xarici axınlarına ABŞ Yaponiya Niderland, İrlandiya, Almaniya liderlik etməkdədir.

Şəkil 6.

İnkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda BXİ-lərin səviyyəsi(2015-ci il mlrd \$ ilə)

Mənbə: www.wordbank.com (Word Investment Report 2016)

ABŞ, BB, Fransa, Almaniya, Niderland, İsveçrə, Yaponiya, Kanada, Belçika, İrlandiya kimi ölkələr isə bu qrupun lider top 10 investor iqtisadiyyatlarıdır. Bu qrup 2015-ci ildə 84 % vəsaitlərini genişləndirmiş və məcmu dünya investisiyalarının 56%-nə yiyələnmişdir. BXİ dinamikasına nəzər saldıqda açıq aydın görünür ki, Avropa regionu ən çox investisiya edilən region olmaqla yanaşı bu regiona investisiyalarının böyük qismini elə məhz İEÖ yönəlmişdir. İEÖ tərəfindən həmçinin Asiya və Afrikay, Çin, Hindistan, Latın Amerikasına da investisiyalar yönəlmişdir. İnvestisiyaların böyük qismi dağ-mədən, neft emalı, tekstik, dəri, paltar, kimya məhsulları, elektronika və

elektronika məhsullarına, maşınqayırma sənayelərinə, transport, kommunikasiya, biznes servis, maliyyə və sığortaya, dərman sektoruna, tibbi və botanik kimya məhsullarına yönəlmişdir.

Avropada BXİ-lərin daxili axınları 19 ölkədə aşağı düşməsinə baxmayaraq İrlandiya (3 dəfə artımla-101 mlrd), İsveçrə (10 dəfə artımla-69 mlrd), Niderland (73 mlrd) 3-lükdə sürətli artım hesabına ümumi investisiyaların artımı müşahidə olunmuşdur. Göstərilən 3-lük Avropada investisiya qəbul edən ölkələr arasında ilk 3 yeri bölüşmüş sonrakı yerləri isə Fransa, Almaniya tutmuşdur. 2014-cü ilin lideri olan Böyük Britaniyada investisiyaların həcmində 40 mlrd azalma müşahidə olunsada region liderləri arasında qala bilmişdir. Fransada əməliyyatların böyük hissəsini sement istehsalçısı Lafarge ilə İsveç rəqibi Holcim arasındakı 21 milyardlıq müqavilə və Alstom enerjinin Amerika əsli GE tərəfindən 11 milyarda alınması təşkil etmişdir. BB-də isə 17 mlrd dərman sektoruna, 12 milyar isə daşınmaz əmlaka yatırılmışdır ki, bunlarda da Çin böyük paya malikdir. Digər ölkələrdə isə azalmalar müşahidə olunub. Belə ki, İtaliyada 13% azalma ilə - 20mlrd, 11 Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkəsində 19 mlrd, Polşada 40 % azalma ilə 7,5 mlrd Macarıstanda 1,3 mlrd, Çexiyada 1,2 mlrd səviyyədə olmuşdur. Polşada 40 %-lik azalmanın səbəbi isə Ekson Mobil (ABŞ), Total (Fransa), Marathon Oil (ABŞ) şirkətlərinin Polşanın qazla zəngin şelflərindən qiymətlərin düşməsi ilə əlaqədar geri çəkilmələri nəticəsində olmuşdur.[30]

Şimali Amerikada 429 milyardlıq artımın 380 milyardı 250% artımla ABŞ-in payına düşür. ABŞ-ın bu performansı Vodafone-Verizonun 2014-cü ildə həyata keçirdiyi 130 milyardlıq layihənin əhəmiyyətli hissələrinin daxilolmasının nəticəsi idi. Bundan başqa Medtronic-Covidien və Mylan-Abbott əqdləri kimi əqdləri də misal çəkmək olar. Belə ki, investisiya daxilolmalarının 70% istehsal 9 %-i maliyyə və sığortadan idi. Ümumi daxilolmaların 77%-i isə Avropanın payına düşür. (başqa ölkələrdən Yaponiya -11% Kanada -7%). Investisiyaların 299 mlrd-ı istehsal sektoruna onun 25 % isə əczaçılığa yönəldilmişdir. Investisiyaların böyük həcmliyiinin növbəti səbəbi aprel 2015-ci ildə holding GE-nin 200 mlrd-lıq dəyərində maliyyə xidmətlərini

satışa çıxartması olmuşdur. Kanada da isə investisiya axınlarının aşağı düşməsinin əsas səbəbi enerji və dağ-mədən sektorunda qiymətlərin və Kanada da istehsalın aşağı düşməsi olmuşdur. Avstraliyada da investisiya axınlarının 22 mlrd səviyyədə olmasının əsas səbəbi məhz resurs və enerji sektorunda layihələrin təxirə salınması səbəb olmuşdur.

İnkişaf etməkdə olan regionlara baxdıqda burada əsas diqqət 3 regiona fokuslanır - Afrika, Asiya və Latın Amerikasısı. Afrika regionunu nəzərdən keçirsək görürük ki, bu regionda xüsusilə də inkişaf etmiş ölkələrin maraqları cəmləşməkdədir. Heç də təsadüfi deyildir ki, Afrika regiona yatırılan investisiyalar mənbə etibarını ilə məhz bu ölkələrə aiddir. 2009-2014-cü illər ərzində Afrika regionuna investisiya yatırmış ölkələr üzrə ilk 10-luğa Böyük Britaniya, ABŞ, Fransa, Çin, İtaliya, Almaniya, Car, Sinqapur, Hindistan, Malayziya iqtisadiyyatları daxildir.

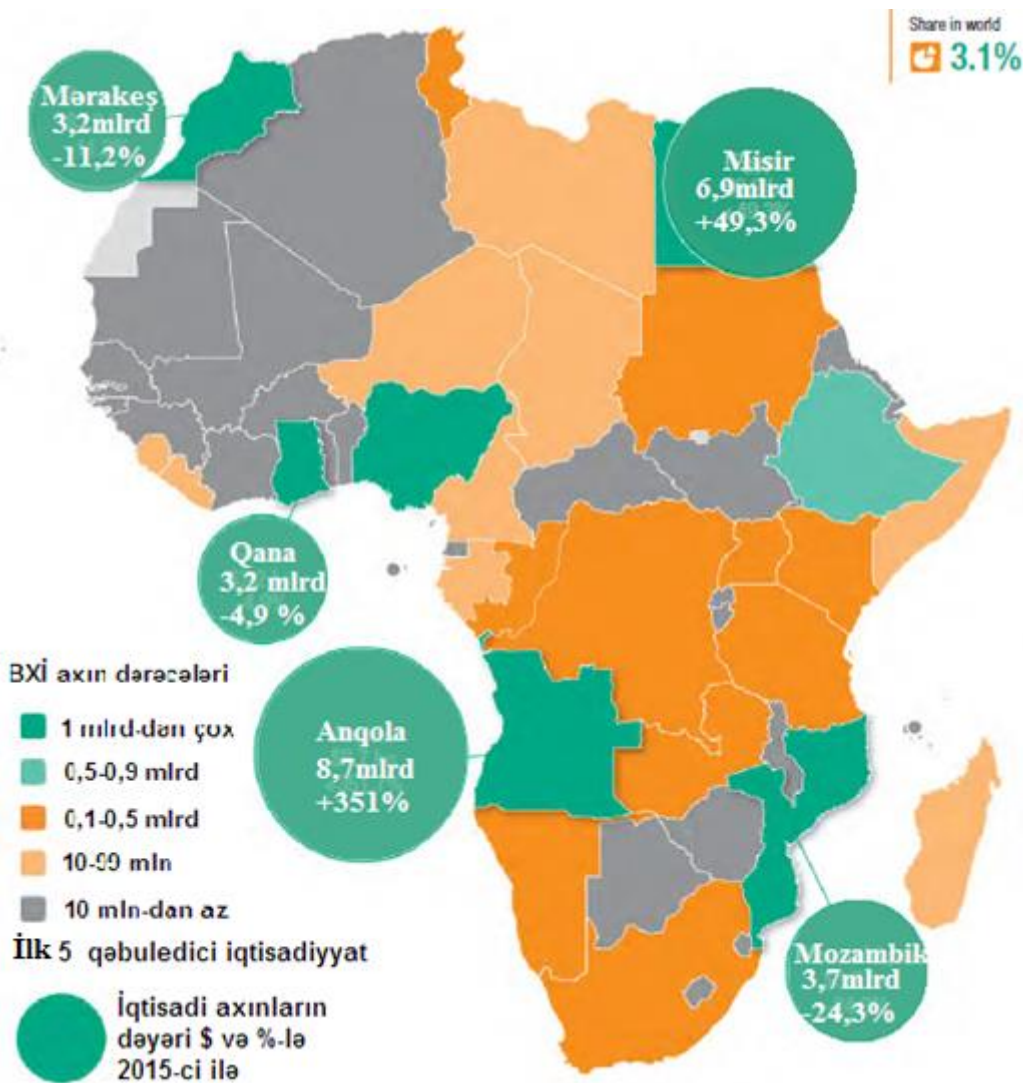
Afrika regionunda birbaşa xarici investisiyaların xarici axınlarında ilk 5 ölkə olaraq CAR, Anqola, Nigeriya, Liviya, Mərakeş ardıcıl bu yerləri bölüşməkdədir. Regionda beynəlxalq investisiya axınlarına nəzarət edən əsas ölkələrdən olan və Afrikanın partnyoru qismində çıxış edən BB, İtaliya, Fransa, ABŞ kimi inkişaf etmiş və BƏƏ, Bəhreyn kimi inkişaf etməkdə olan ölkələr xüsusilə də Afrikanın neft-qaz, dağ-mədən, kimya və kimya məhsulları, enerji, su, tikinti, kommunikasiya və biznes xidmətlərinə investisiyalar yatırmışdılar.

Regiona investisiya axınları Şimali Afrikada 9% artım (xüsusilə də Misir və Mərakeşə BB və İtaliya tərəfindən qaz və kommunikasiya sektoruna yatırılan investisiyalar hesabına baş vermişdir.), Qərbi Afrikada 18 % geriləmə (əmtələrin qiymətinin və həcmnin düşməsi və Nigeriyadakı neft-qaz sektoruna layihələrdə ofşor əməliyyatlarla əlaqədar olaraq azalmalar), Mərkəzi Afrikada 36% geriləmə (2 ölkədə - əmtə ilə zəngin olan Konqoda gözlənilməz yüksəlişdən sonra 4,5 mlrd səviyyədə 1,5 mlrd səviyyəyə eniş və Konqo Demokratik Respublikasına geniş investisiya edən İsveçrənin əməliyyatlarını azaltması), Şərqi Afrikada 2% geriləmə (regionun inkişafının əsas səbəbi Banqladeş, Çin, Türkiyə kimi ölkələrin tekstil sektorunda ABŞ və Aİ

ölkələrinə alternativ məhsul axtarışı ilə əlaqədar olaraq regiona yatırıqları 2.2 mlrd investisiya təsir etmişdir.) [25] Şərqi Afrikada geriləmənin nisbətən az olmasının digər səbəbi də region ölkəsi olan Keniyada biznes və kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafı olmuşdur.

Şəkil 7.

Afrika regionuna yatırılan investisiyalar və ilk 5 qəbuledici ölkə(2015-ci il mlrd \$ ilə)

Mənbə: www.wordbank.com (Word Investment Report 2016)

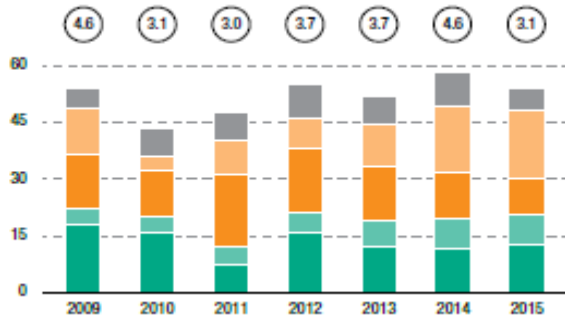
Cənubi Afrikada isə 2 % artımla 17,9 mlrd (Anqola, Mozambikə investisiya axınları, regionun əsas təkanverici ölkəsi olan CAR-ın hesabına) səviyyə olmuşdur.[25].

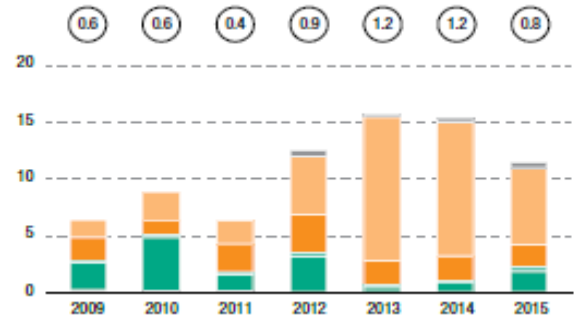
Diaqram 2.

BXİ-lərin Afrikada regional səviyyəsi (2015-ci il mlrd \$ ilə)

Daxili axınlar 2009-2015

Xarici axınlar 2009-2015

- Şm. Afrika   ■ Qərbi Afrika   ■ Mərkəzi Afrika   ■ Cənubi Afrika
■ Şərqi Afrika   ○ Məcmu BXİ-lərdə payı (%-lə)

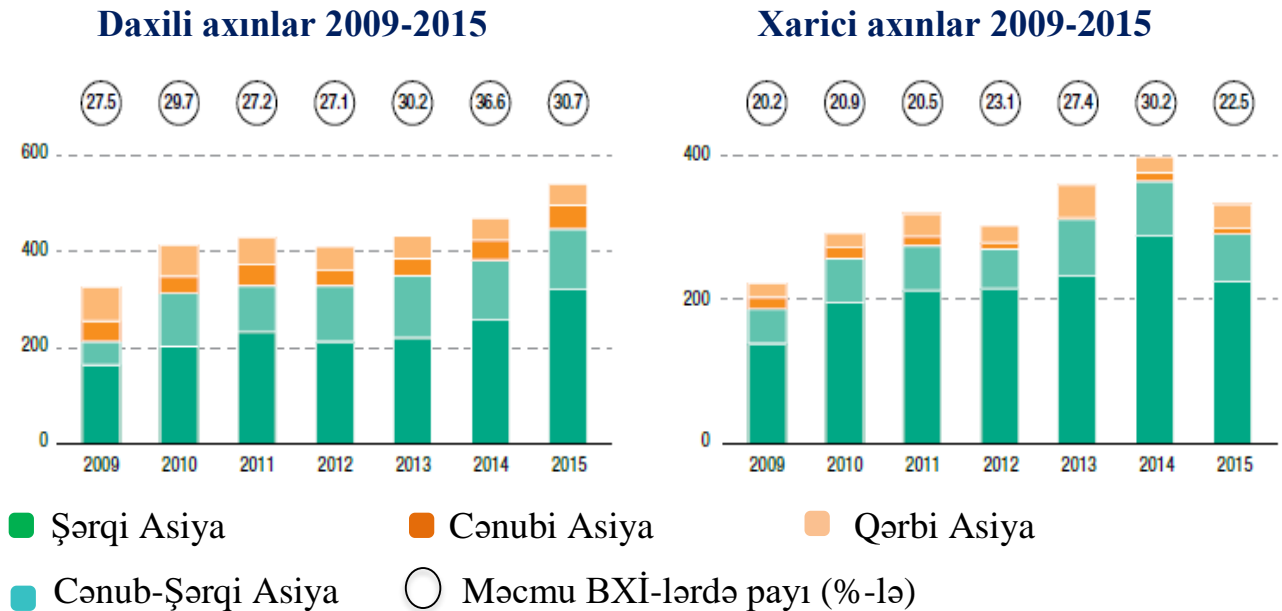
Mənbə: www.wordbank.com (Word Investment Report 2016)

Ümumiyyətlə Afrika regionundan danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, Afrika İqtisadi Birliyinin yaradılması və onun mərhələli inkişafı nəzərdə tutulsa da qarşıya əsas maneə kimi inkişaf problemləri çıxır. Bunlara da ölkələrin fərqli iqtisadi inkişaf səviyyələrinə malik olmaları, milli təsərrüfatların həmcinsliyini və zəif diversifikasiyası, ölkələrin infrastrukturunun lazımi səviyyədə inkişaf etməməsi, bir sıra ölkələrdə siyasi sabitsizlik aiddir. Bütün bunlar isə öz növbəsində müqavilə ilə nəzərdə tutulmuş vəzifələrin (kapitalın sərbəst hərəkəti, region daxilində gömrük tariflərinin tam aradan qaldırılması, sənaye kooperasiyasının formalaşdırılması beynəlxalq investisiyaların hərəkəti və s.) göstərilən müddət ərzində həllinə maneə kimi dayanmaqdadır.

İnkişaf etməkdə olan Asiya regionu dünyada beynəlxalq investisiyanın daxili axınlarını ən çox qəbul edən region olmasına baxmayaraq bu axınlar əsasən iri iqtisadiyyatlı ölkələrdə cəmləşmişdir. 2015-ci ildə regionda ən böyük iqtisadi inkişafa malik olan 4 ölkə- Honq-Konq, Çin, Sinqapur, Hindistan İnkişaf etməkdə olan Asiya regionuna qoyulan investisiyaların $\frac{3}{4}$ hissəsindən çoxuna yiyələnmişdir. Lakin buna baxmayaraq regionun Türkiyə, İndoneziya, Vietnam kimi ölkələri də əhəmiyyətli dərəcədə beynəlxalq investisiyalar qəbul edən region ölkələrindəndir.

Diaqram 3.

İnkişaf edən Asiyada investisiya axınlarının regional səviyyəsi (2015-ci il mlrd \$ ilə)

Mənbə: www.worldbank.com (Word Investment Report 2016)

Region üzrə BXİ-lərin məcmu daxili axınları Şərqi Asiyada 25% artaraq 322 mlrd \$, Cənub-Şərqi Asiyada 0,7 % artımla 126 mlrd \$, Cənubi Asiyada 22% artımla 50 mlrd \$, Qərbi Asiyada 2% artımla 42mlrd \$ olmuşdur.[33]

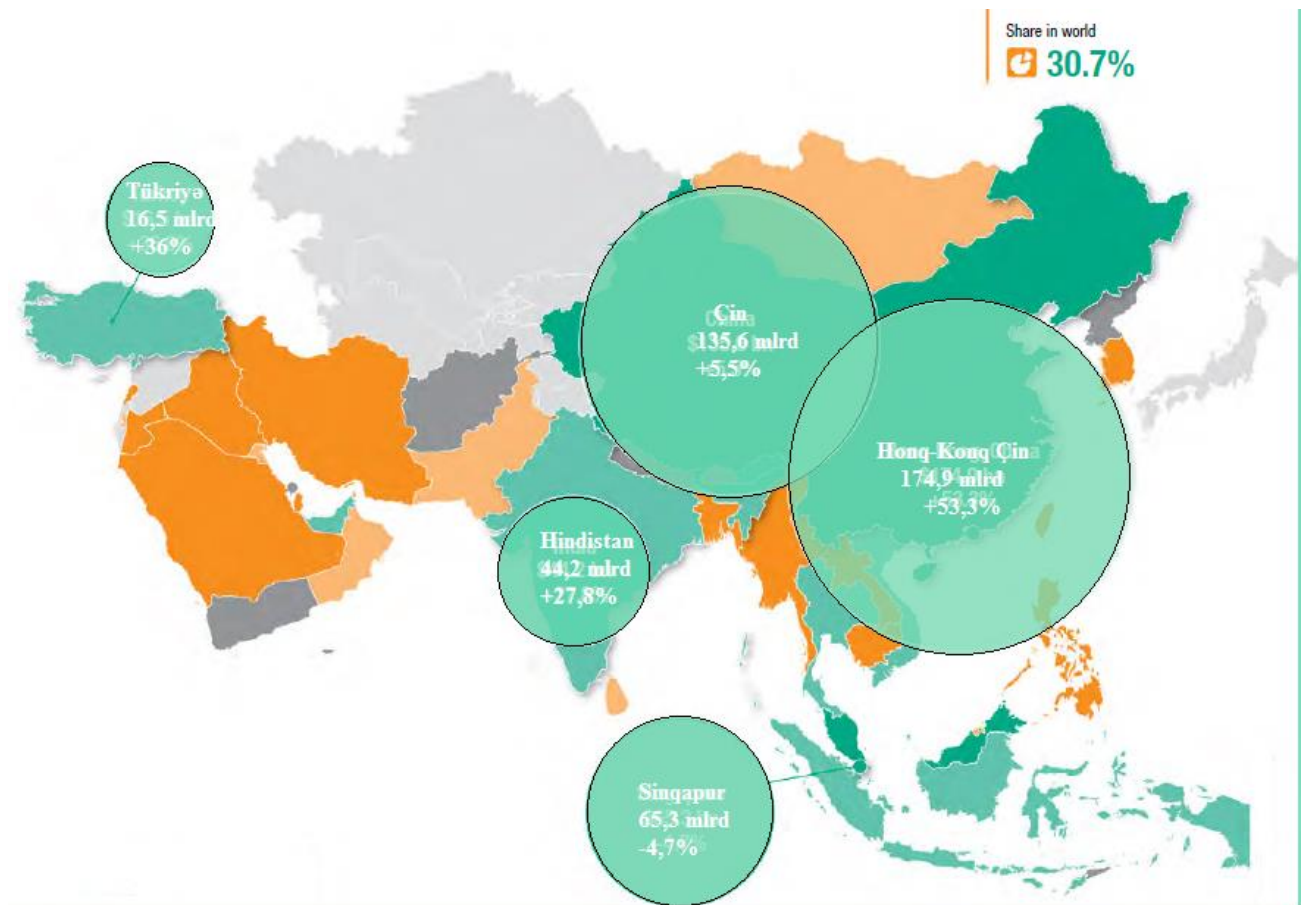
Şərqi Asiyanın region ölkəsi olan Honq-Konq dünyada ABŞ-dan sonra ən çox investisiya qəbul edən ölkə olmuşdür. Belə ki, il ərzində Honq-Konq 174 mlrd investisiya qəbul etməklə 53 % investisiya artıma nail olmuşdür. Regiona daxil olan digər böyük ölkə olan Çin isə 6% artımla BXİ axınlarında xidmətlər sektoruna istiqamətlənən 61%-li yeni bir rekord cızmışdır. Ölkənin sahilyanı regionlarında məhsulların və əmək haqqının qiymətinin artması Çinin ümumi manufaktura və əmək bazarına təsir göstərmişdir. Eyni zamanda xarici şirkətlər üçün investisiya üçün bazar axtarışı vacib hala çevrilmişdir və xüsusilə də investisiyalar avtomatik sənayelərə, maşın bazarlarına (hansı ki hal-hazırda da dünyada genişdir) yönəlmişdir.

Cənub-Şərqi Asiyada BXİ-lərin axınlarına rəhbərlik edən ölkə məhz ASEAN-a üzv olan Sinqapurudur (baxmayaraq ki 5% geriləmə ilə investisiyaların daxili axınları 65 mlrd olmuşdur.). ASEAN-a daxil 10 ölkənin regionda yerləşməsi regionun inkişafına

müsbət təsir göstərmişdir. Regiona daxil aşağı gəlirli ölkələr 2015-ci ildə yaxşı performans göstərmişdirlər (Myamma 3 mlrd,Tailand 11mlrd). Vyetnamda isə Ho-Chi-Minh şəhərində Saigon Hi-Tech Park-da 1,4 mlrd-lıq layihələr və Samsung tərəfindən Vyetnama 600 milyon dollar investisiya nəticəsində Vyetnamda Çindən daha çox mobil telefon istehsal edilmişdir.

Şəkil 8.

İnkişaf edən Asiya regionunda BXİ-lərin axınlarının səviyyələri(2015-ci il mlrd \$ ilə)

■ 50 mlrd-dan çox   ■ 10-49 mlrd   ■ 0,1-0,9 mlrd

■ 1-9 mlrd

■ 0,1 mlrd-dan az

● İlk 5 ölkə - daxili axınların səviyyəsinə görə (mlrd \$ və 5%lə)

Mənbə:www.worldbank.com (Word Investment Report 2016)

Cənubi Asiya regionunda Hindistan, Banqladeş (2.2mlrd 44% tarixi rekord), Pakistan, Şri-Lanka (685 və 681 mln vəsaitdən imtina etmişdirlər) kimi ölkələr regionun

investisiya axınlarının əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir. İran İslam Respublikasında isə sanksiyalarla əlaqədar olaraq 2015-ci ildə investisiyaların həcmi 2 mlrd olmaqla son 3 ildə templər hiss olacaq dərəcədə aşağı düşmüşdür.

Qərbi Asiya regionunda isə investisiyaların həcmi aşağı düşsə də, region ölkəsi olan Türkiyə ümumilikdə Asiya regionunda investisiya axınları üzrə 5-ci yərə yüksəlmişdir. Ərəb ölkələrində isə BƏƏ istisna olmaqla BXİ-lərin səviyyəsi aşağı düşmüşdür (neft gəlirlərinin səviyyəsinin aşağı düşməsi ilə əlaqədar).

İnkişaf edən Asiya regionunda BXİ-lərin daxili axınlarında olduğu kimi xarici axınlara da region ölkələrindən olan Çin (dünyada ABŞ və Yaponiyadan sonra 3-cü ən çox investisiya ixrac edən ölkə), Honq-Konq, Sinqapur, Koreye Respublikası, Tayvan, Malayziya, BƏƏ, Tailand, Hindistan, İndoneziya müvafiq ardıcıl yerləri tutmaqdadırlar. Region ölkələrindən olan Çin nəinki regionda hətta Afrika regionunda belə ən çox investisiya qoyan ölkəyə çevrilmişdir.

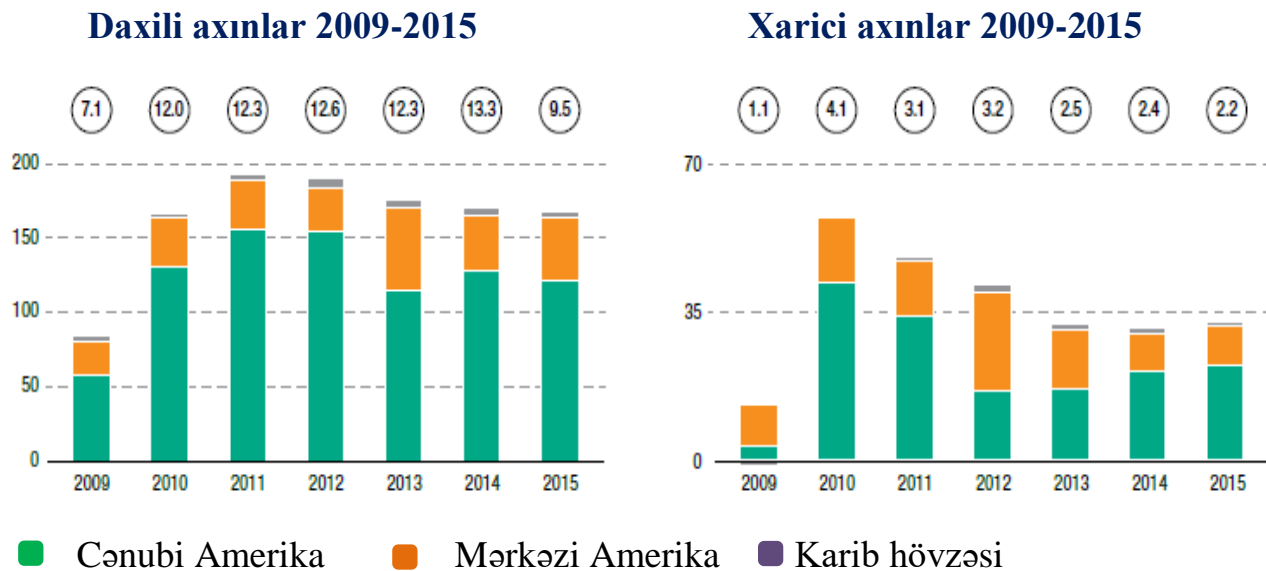
Beynəlxalq investisiyaların 2015-ci ildə Latin Amerikası və Karib hövzəsinin offşor maliyyə zonlarında payı 168 mlrd \$ olmuşdur. BXİ-ləri Latin Amerikasında 3 əsas region üzrə qiymətləndirə bilərik - Mərkəzi Amerika 14% artımla 42 mlrd \$, Cənubi Amerika 6 % enişlə 121 mlrd \$ və Karib hövzəsi 12 % azalma. Mərkəzi Amerikada beynəlxalq investisiya proseslərində Meksika təkanverici qüvvə rolunu oynamışdır. Belə ki, 18% artımla 30 mlrd \$ investisiya qəbul edən Meksika ABŞ tərəfindən təkcə 2 mlrd \$ plastik və şüşə butulka istehsalına, 2,5 mlrd \$ simsiz telekommunikasiya sektoruna investisiya edilmişdir. Region ölkələrindən olan Salvador (38 % artım), Qvatemala (- 13%), Hondurasda (+5 %) kəskin azalma və qalxma müşahidə olunsada investisiyaların həcmnin kiçikliyi regionun ümumi göstəricisinə elə də təsir göstərməmişdir.[22]

Cənubi Amerikada BXİ-lərin həcmi kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbatın nisbətən aşağı düşməsi ilə 6% azalma ilə 121 mlrd dollar səviyyədə olmuşdur. Region ölkələrinin xarici borclarının çoxluğu 2015-ci ildə ölkə iqtisadiyyatlarına daha böyük mənfi təsirlə nəticələnmişdir. Məsələn Braziliyada resessiya dövrü ilə əlaqədar ,

korporativ gəlirlərin düşməsi, yenidən investisiyaların 33% azalması nəticəsində ünni investisiya axınları 12% azalma ilə 65 mlrd dollar səviyyədə olmuşdur.

Diaqram 4.

Latın Amerikasında BXİ-lərin regional səviyyəsi (2015-ci il mlrd \$-la)

○ Məcmu BXİ-lərdə payı (%-lə)

Mənbə: www.wordbank.com (Word Investment Report 2016)

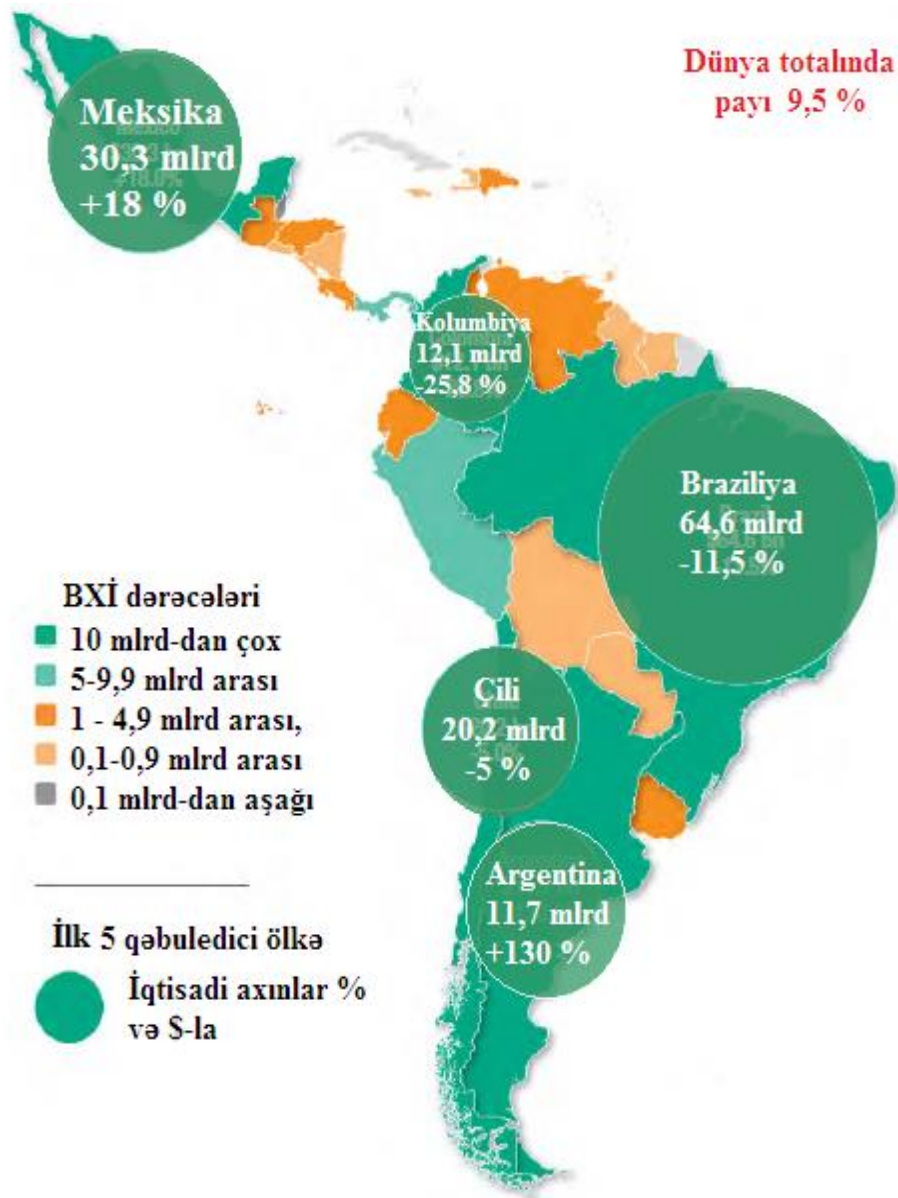
Mineral və metalların (xüsusilə də neftin qiymətinin enməsi) qiymətinin düşməsi ilə əlaqədar olaraq BXİ axınları Çilidə -5 %, Peruda-13 % Kolumbiyada-26% Boliviya -22% aşağı düşmüşdür. Ekvadorda isə neft gəlirlərinin aşağı düşməsinə baxmayaraq Peru tərəfindən biznes xidmətlərinə və manufaktura sektoruna yönəldilən investisiyalar nəticəsində 37% artım müşahidə olmuşdur.

Argentində isə hidrokarbon ehtiyatlarının ixracına vergi dərəcələrinin azaldılması ilə əlaqədar olaraq Chevron Corporation (ABŞ) və Petronas (Malayzia) kimi ölkələr tərəfindən təkcə 1,1 mlrd dollar investisiya ölkədə neft qaz sektorunun tədqiqinə yatırılmışdır. Nəticə etibarlı ilə Paraqvay-18%, Uruqvayda-25 % azalma olduğu halda Argentində investisiyalar 130% artımla 11,7 mlrd dollar səviyyədə olmuşdur.[22] Latın Amerikasını ölkələrindən Çili, Meksika, Kolumbiya, Braziliya, Argentina BXİ-lərin xarici axınları üzrə ilk 5-liyi bölüşürlər. Regiona ən çox investisiya

edən 10 ölkəyə ABŞ, İspaniya, Kanada, Böyük Britaniya, Belçika, Fransa, Yaponiya, Meksika, Niderland, Almaniya daxildir.

Şəkil 9.

Latın Amerikasında BXİ-lərin səviyyəsi (2015-ci il mlrd \$ ilə)

Mənbə: www.wordbank.com (Word Investment Report 2016)

Yatırılan investisiyaların böyük qismi neft-qaz, dağ-mədən, kənd təsərrüfatı, tütün məhsullarına olmuşdur.

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə BXİ-lərin 2015-ci ildə son 10 ildə ən aşağı səviyyəsi müşahidə olunmuşdur. Əmtəə qiymətlərinin kəskin sürətdə aşağı düşməsi,

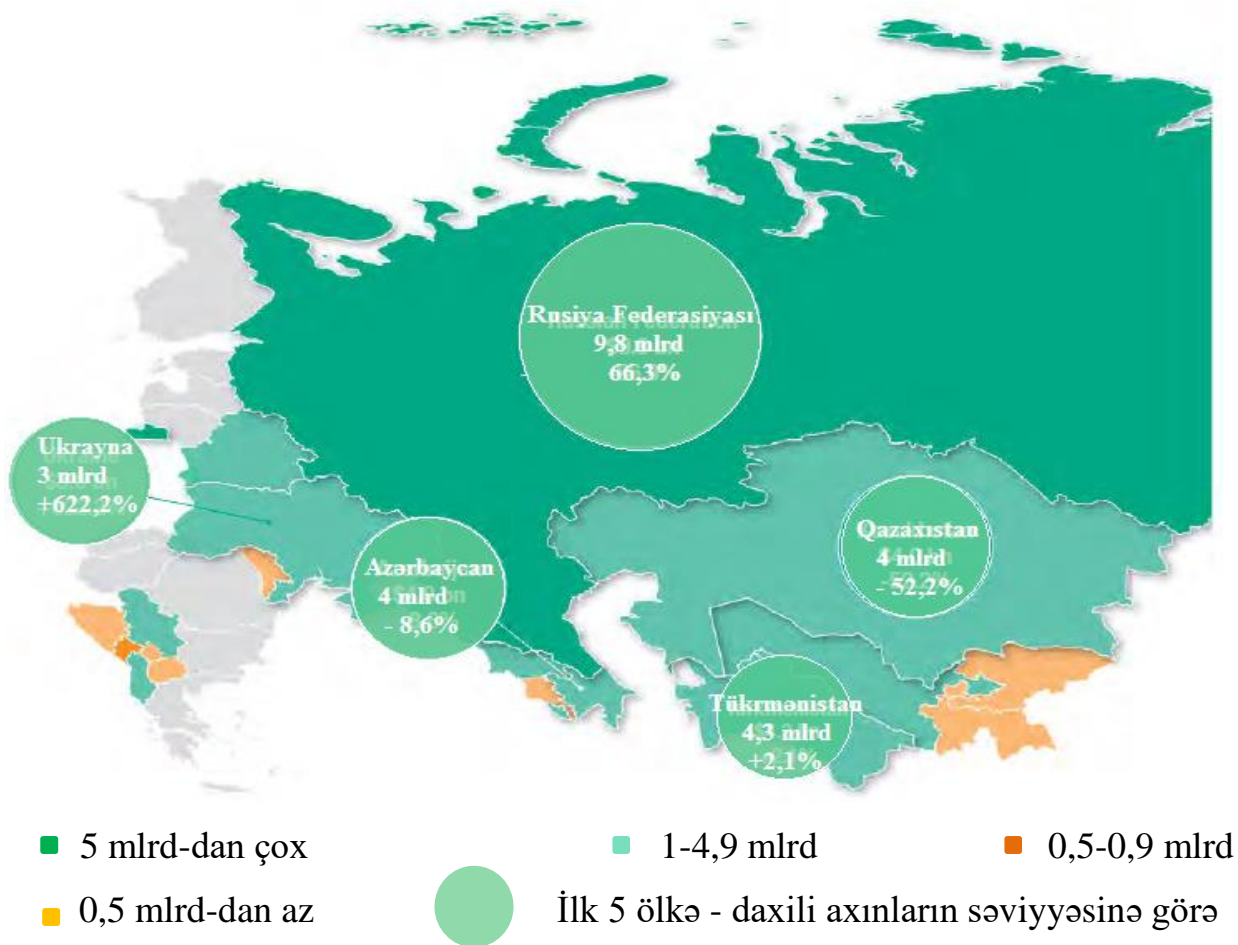

kənd təsərrüfatı bazarlarında zəiflik, geosiyasi arenada birbaşa və dolayı təsirlər regionun investisiya mühitinə də təsirsiz ötürməmişdir.

Region ölkələrindən olan Rusiya, Azərbaycan, Qazaxıstan, Serbiya, Gürcüstan BXİ-lərin xarici axınlarında ilk 5-liyi bölüşürlər. Regionda xarici axınların səviyyəsi 31 mlrd dollar olmuşdur. Onun böyük hissəsi 2 ölkənin 26,6 mlrd-ı RF-nin payına 3,3 mlrd-ı Azərbaycanın payına düşür. Regiona ən çox investisiya qoyan ölkələrə isə Kipr, ABŞ, İrlandiya, Fransa, Rusiya, BB, Almaniya, Avstriya, İsveçrə, Çin olmuşdur. Region ölkələrinin iqtisadiyyatının stukturuna nəzər saldıqda görürük ki, ixracın əsas hissəsini neft-qaz məhsulları tutur. Karbohidrogen ehtiyatlarının qiymətinin azalması isə regiona təsirsiz ötürməmişdir.

Şəkil 10.

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə BXİ-lərin regional meyilləri (2015-ci il mlrd \$ ilə)

Mənbə: www.worldbank.com (Word Investment Report 2016)

Karbohidrogen ehtiyatlarının qiymətinin düşməsi və geosiyasi arenada baş verənlər (Ukrayna-Rusiya münasibətləri) ən çox Rusiya Federasiyasına təsir etmişdir. Nəticə etibarlı ilə ölkədə iqtisadi inkişaf və investor maraqlarının azalması baş vermiş, daxili şirkətlərin səhmlərinin qiyməti sürətlə enmişdir.

İqtisadi krizis və dəyişikliklər xüsusilə də Kipr –Rusiya arasında investisiyalar offşor zonalara və yenidən ölkəyə yönləndirilməsi prosesində 50 % aşağı düşmüşdür. Mərkəzi Asiya regionuna daxil olan keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə də neft gəlirlərinin aşağı düşməsi ilə əlaqədar RF tərəfindən regiona investisiyaların yönləndirilməsində azalma baş vermişdir.

Qazaxıstanda kənd təsərrüfatı mallarına xarici tələbatın azalması neft qiymətindəki enmələr ölkəyə investisiya edən şirkətlərin öz investisiyalarını digər sektorlara yönləndirməsi ilə nəticələnmişdir. Ukraynada isə bank və 3G mobil telefon lisenziyaları sektorları hesabına 3 mlrd dollar investisiya ilə +622% artım olmuşdur. Hal-hazırda bəzi xarici firmalar keçid iqtisadiyyatlı ölkələrə investisiya etməkdədir. Məsələn Gaetano Ltd. (BB), Kumi Oil OOO Rusiya Federasiyasına və Malaysian State-owned Petronas 2,25 mlrd dollar investisiya etməklə 15,5% Azerbaijan Gas Supply Corporation səhmlərini almışdır (2015).

Dünya investisiya proseslərində portfel investisiyaları üzrə regional meyillərdən danışarkən isə hər şeydən öncə qeyd etməliyik ki, əsasən özəl sahibkarlığa əsaslanan portfel investisiyaları istər hökumət, istərsə də özəl müəssisələr tərəfindən tarixən yatırılsa da, son dövrlərdə öz üzərlərinə böyük diqqət cəlb edə bilmişdir. Burada bir məqama diqqət yetirmək lazımdır ki, portfel investisiyaları üzrə müəssisə üzərində nəzarət ələ keçirilməsə də, bu sektorda qiymətli kağızların nəğd valyutaya çevrilməsi prosesi BXİ-lərə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə yüksəkdir. Portfel investisiyalarının bir sıra üstün cəhətləri olsa da (inflyasiyadan qorunma, spekulyativ gəlirlər və s.) qısamüddətli dövrdə ölkələrarası hərəkəti ölkələrdə iqtisadi böhranlara (Meksika böhranı-1995, CŞA və Rusiyada böhran 1997-1998, Argentina və Türkiyədə böhran 2000-2001) da səbəb olur.

BXI-lərdə olduğu kimi portfel investisiyalarının da əhəmiyyətli hissəsinə nəzarəti İEO həyata keçirməkdədir. 90% -i İEO-də cəmləşən portfel investisiyaları BXI-ləri artım dinamikasında əhəmiyyətli dərəcədə üstələməkdədir. Təsadüfi deyildir ki, bu gün qiymətli kağızlarla həyata keçirilən gündəlik investisiyalar 2 trln \$ həcmində qiymətləndirilir ki, bu da XX əsrin 80-ci illəri ilə müqayisədə 8 dəfə çoxdur. Portfel investisiyalarından danışarkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu investisiyaları ölkələr əsasən öz daxili yəni milli qiymətli kağızlarda saxlamağa üstünlük verirlər. Məsələn ABŞ-da bu 90% səviyyədə Yaponiya, BB və Almaniyada isə 85% səviyyədədir. Portfel investisiyalarının böyük qisminin İEO-də cəmləşməsinin əsas səbəbi bu ölkələrdə bazar infrastrukturunun inkişaf etmiş səviyyəsi, qanunvericilik qaydalarının aydın və şəffaflığı, müqavilə öhdəliklərinin icrasına zəmanət, yüksək likvidlik təsir göstərməkdədir. Qiymətləndirmələrə görə isə, portfel investisiyalarının yalnız 15% ölkə sərhədlərindən kənara çıxaraq xarici bazarlara daxil olur. Bu isə portfel investisiyalarının regional hərəkətində xarici axınlarının zəifliyini göstərir.

İstər daxili istərsə də xarici portfel investisiya axınları XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq böyük həcmdə artmışdır. Bunu aşağıdakı amillərlə izah etmək olar.

- Qloballaşmanın maliyyə sektorunu da əhatə etməsi və maliyyə bazarlarının liberallaşması nəticəsində daha az xərclərlə daha böyük vəsaitlərin azad hərəkəti.
- İEOÖ-lərdə vəziyyətlərin stabilləşməsi bu ölkələrə portfel investisiya axınlarının həyata keçirilməsinin sürətlərini artırmışdır.
- əlverişli makroiqtisadi vəziyyətin nəticəsi olaraq maliyyə bazarlarının likvidlikləri güclənmiş, faiz dərəcələri isə aşağı enmişdir.
- Aktivlərin peşəkar idarəetmə təcrübəsinin artması maliyyə sektorunda xərclərin minimallaşdırılması ilə nəticələnmişdir.

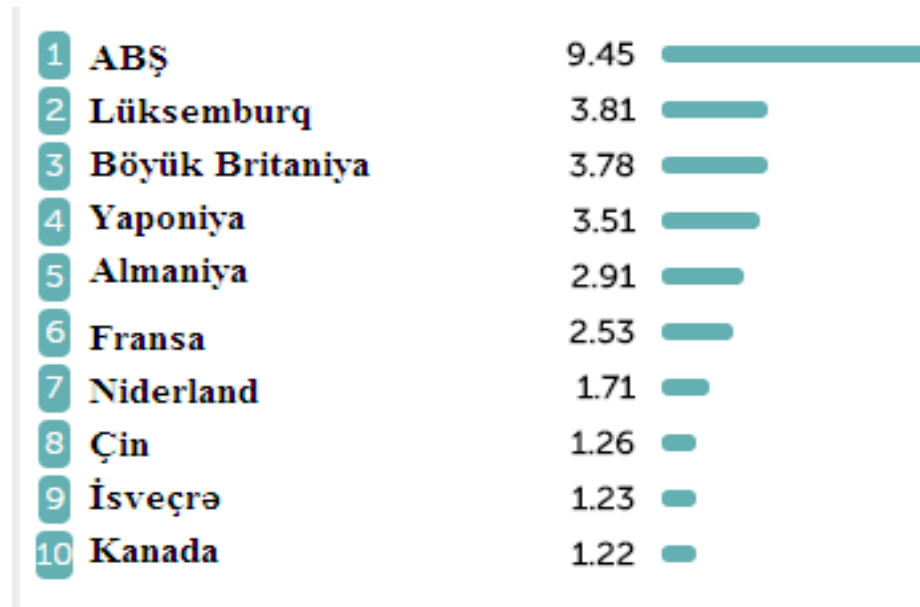
Dünyada məcmu portfel investisiyaları üzrə yekun hesablanmış bir nəticə olmasa da təxmini hesablamalara görə portfel investisiyalarının ümumi həcmi 40 trln \$-ı

keçmişdir (2015 dekabr). [26]Portfel investisiyaları üzrə ən yüksək göstərici Avropa qitəsi üzrə qeydə alınmışdır.

Dünya üzrə total portfel investisiyalarına liderlik edən ölkələr sırasında ilk 10 – luğa aşağıdakı ölkələr daxildir.

Cədvəl 5.

Dünya məcmu portfel investisiyalarında ilk 10 iqtisadiyyat.(2015-ci il trln \$-la)

Mənbə: <http://data.imf.org/regular.aspx?key=60587815>

Portfel investisiyalarının həcmi regionlar üzrə isə təxmini olaraq aşağıdakı şəkildədir. Regionlar üzrə portfel investisiyaları üzrə liderlik edən ölkələr müvafiq olaraq Avropada - Lüksemburq, Böyük Britaniya, Almaniya, Fransa, Niderland, İsveçrə, Finlandiya, Norveç, İsveç kimi ölkələrin hesabına 20,5 trln \$, Şimali Amerikada müvafiq olaraq ABŞ, Kanada, Meksika hesabına 10,7 trln \$, Asiyada Yaponiya, Çin, Sinqapur, Cənubi Koreya, Malayziya, Vyetnam hesabına 7,01 trln \$, Latin Amerikasında Çili, Argentika, Braziliya, Venesuela, Uruqvay hesabına 0,4 trln \$, Avstraliyada Avstaliya və Yeni Zelandiya hesabına - 0,669 trln \$, Afrikada (CAR-ın hesabına) isə 0,146 trln \$ səviyyədədir.[28]

Araşdırmanın nəticəsi olaraq qeyd edə bilərik ki, beynəlxalq investisiya axınlarında istər BXİ istərsə də portfel investisiyaları üzrə regional meyllər qalmaqdadır

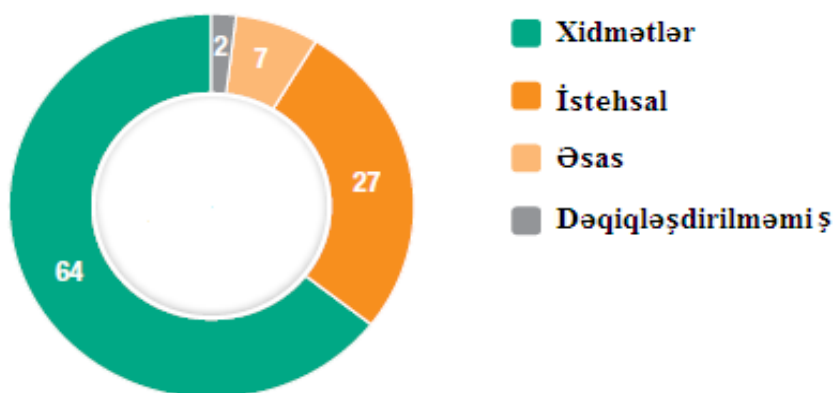
və bu meyllər xüsusilə də İEÖ-in xeyrinə dəyişməkdədir. Belə ki İEÖ-lər nəinki, liberallıq nümayiş etdirməklərinə baxmayaraq yalnız öz regionlarında, hətta ayrı-ayrı regionlarda da investisiya axınlarına nəzarət etməkdədirlər. İri TMKvə TMB-lər tərəfindən istənilən həcmdə vəsaitlərini maneəsiz bu və ya digər regiona yönləndirən İEÖ-lər beynəlxalq investisiya axınlarında öz maraqlarından çıxış edərək öz daxili bazarlarının qorunması (yüksək standartlar hesabına), xarici bazarların zəbt edilməsi, gəlirlərinin artırılması və regionlardakı hegemonluqlarını təmin etməkdədirlər. Nəticə etibarlı ilə yüksək standartlar hesabına beynəlxalq investisiya axınlarında İEÖ-ə dəyən zərər İEÖ-lərin İEÖ-ə etdikləri yardımları 2 dəfə ötməkdədir.

2.3. Beynəlxalq investisiya axınlarının sahəvi meylləri və xüsusiyyətləri

Beynəlxalq investisiyalar müxtəlif sahələrdə müxtəlif səviyyədə axınlarla müşahidə olunmaqdadır. Belə ki, son dövrlərin statistik göstəriciləri bizə belə bir ifadə işlətməyə imkan verir ki, “Xidmətlər sektoru qlobal birbaşa xarici investisiya ehtiyatların ümumi həcmində 60%-dən çox pay nümayiş etdirməkdədir. Bu isə təxminən birbaşa xarici investisiyaların 2/3 hissəsi deməkdir.”

Diagram 5.

Qlobal birbaşa xarici investisiya ehtiyatlarının sahəvi bölgüsü
(2015-ci il %-lə)

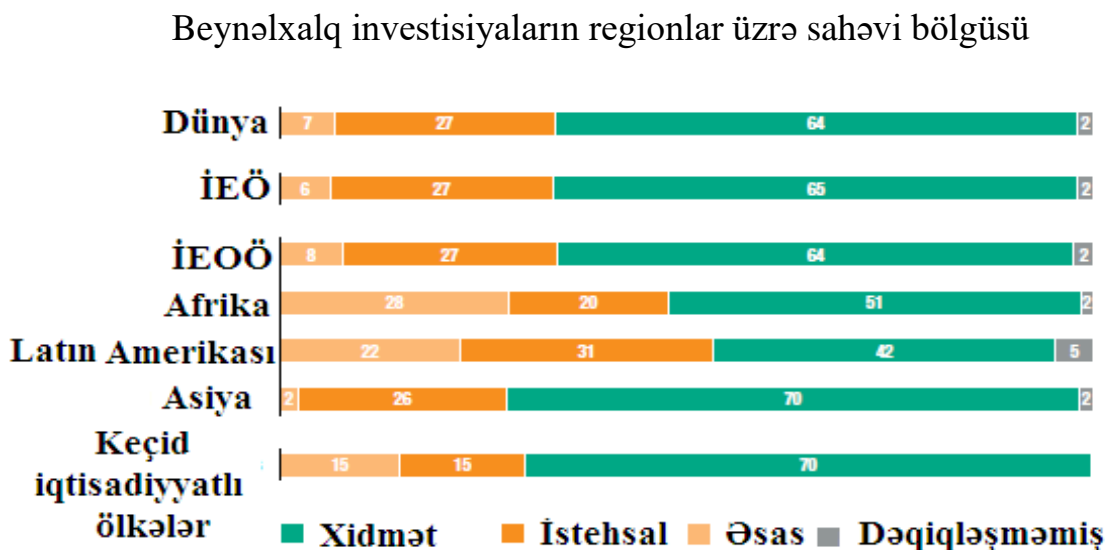

Mənbə: www.worldbank.com (Word Investment Report 2016)

Belə ki, 2014-cü ildə beynəlxalq investisiyaların sahəvi həcmində gözlənilən azalmalar müşahidə olunmuşdur. 2015-ci ildə isə xidmətlər sektoru qlobal birbaşa xarici investisiya ehtiyatların 64%-ni, istehsal sektoru 27%-ni əsas sektor 7%-ni, 2% isə dəqiqləşdirilməmiş sektorun payı təşkil etmişdir.

İnkişaf etməkdə olan və inkişaf etmiş ölkələrdə daxili investisiyaların sahəvi meylləri eyni olsa da, ayrı-ayrı inkişaf etməkdə olan regionlarda daxili müxtəlifliklər mövcuddur (Diaqram 6). Məsələn Afrikada və Latın Amerikasında əsas sektorların faiz nisbətləri müvafiq olaraq daha çox 28 % və 22% olsa da, Asiya regionunda bu göstərici daha aşağı 2%-dir.

Diaqram 6.

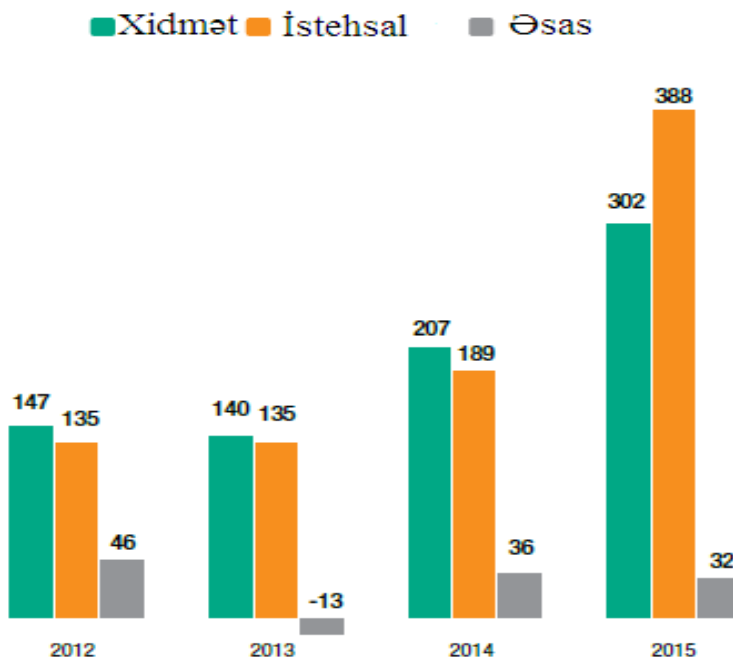
Mənbə: www.worldbank.com (Word Investment Report 2016)

Qeyd edilən sahələr üzrə birləşmə və satınalmaların dəyərinin son dövrlər üzrə statistikasına nəzər salsaq əhəmiyyətli dəyişiklikləri müşahidə edərik. Baxmayaraq ki, 2015-ci ildə birləşmə və satınalmalar xidmətlər sektorunda 95 mlrd artmışdı, ümumi balans istehsal sektoru tərəfə əyilmişdir. Hansı ki, 2009-cu ildə 28% , 2012-ci ildə 41%, 2015-ci ildə 54% nəticə ilə qeydə alınmışdı. 2015-ci ildə istehsal sektorunda birləşmə və satınalmalar özünün 2007-ci ildən sonrakı dövrdə ilk dəfə olaraq növbəti rekord səviyyəsinə çatmışdır. Belə ki, istehsal sektorunda birləşmə və satınalmalar üzrə göstərici 388 mlrd təşkil etmişdir. Birləşmə və satınalmalar üzrə qlobal göstəricinin artması

əczaçılıq (61 mlrd), qeyri-metal mineral maddələrin istehsalı (26 mlrd), mebel istehsalı (21 mlrd), kimya məhsulları (16 mlrd) hesabına olmuşdur. [22]

Diagram 7.

Birləşmə və satınalmalar üzrə sahəvi bögü (2012-2015 ci illər mlrd \$ ilə)

Mənbə: www.wordbank.com (Word Investment Report 2016)

İEO və İEOÖ arasında istehsal sektoru üzrə birləşmə və satınalmalar üzrə isə fərqlər qalmaqdadır. İEO-də birləşmə və satınalmalar üzrə artımlar əczaçılıq, kimya məhsulları, qeyri-metal mineral maddələrin istehsalı, maşınqayırma, həmçinin plastik məhsullar, metal məhsullar, nəqliyyat vasitələri və avadanlıqları üzrə olmuşdur.

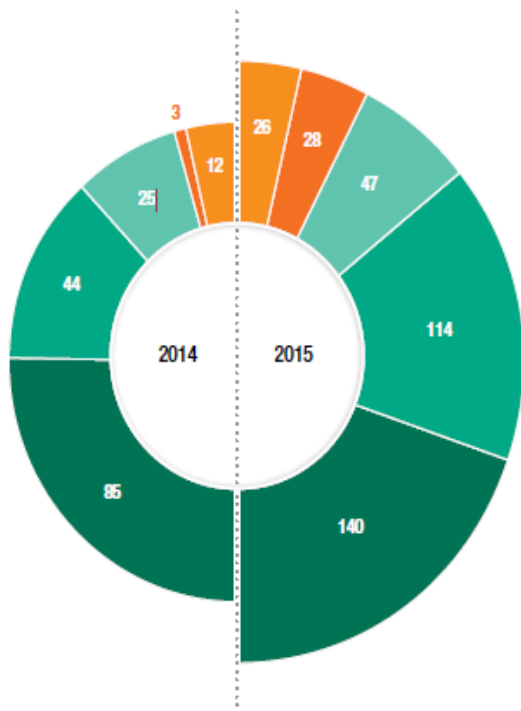
İEOÖ-lərdə isə birləşmə və satınalmaların dəyərinin artması məhdud sahələr üzrə baş vermişdir. Bunlar istehsalın mebel, ərzaq, içki, qeyri-metal mineral maddələr sektorlarıdır. Eyni zamanda böyük qazanclar əczaçılıq və maşınqayırma sahələrində baş vermişdir. Əczaçılıq sahəsində böyük qazanclar (Daiichi Sankyonun (Yaponiya şirkəti) öz səhmlərini satması) səhmlərin satılması ilə baş vermişdir.

Digər bir misal olaraq isə Yaponiyanın Hindistanda yerləşən Ranbaxy Laboratories-in səhmlərinin Sun Pharmaceutical Industries-ə(Hindistan) 3 mlrd dollar satılmasını göstərə bilərik.

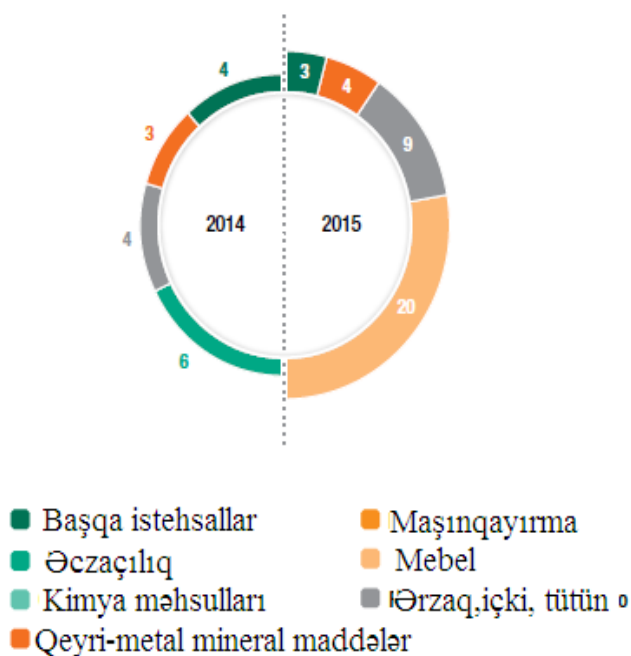
Diaqram 8.

İEÖ və İEOÖ -lər üzrə birləşmə və satınalmaların sahəvi sturukturı
(müqayisə 2014-2015 ci illər üzrə, mlrd \$ ilə)

a. İEÖ

b. İEOÖ

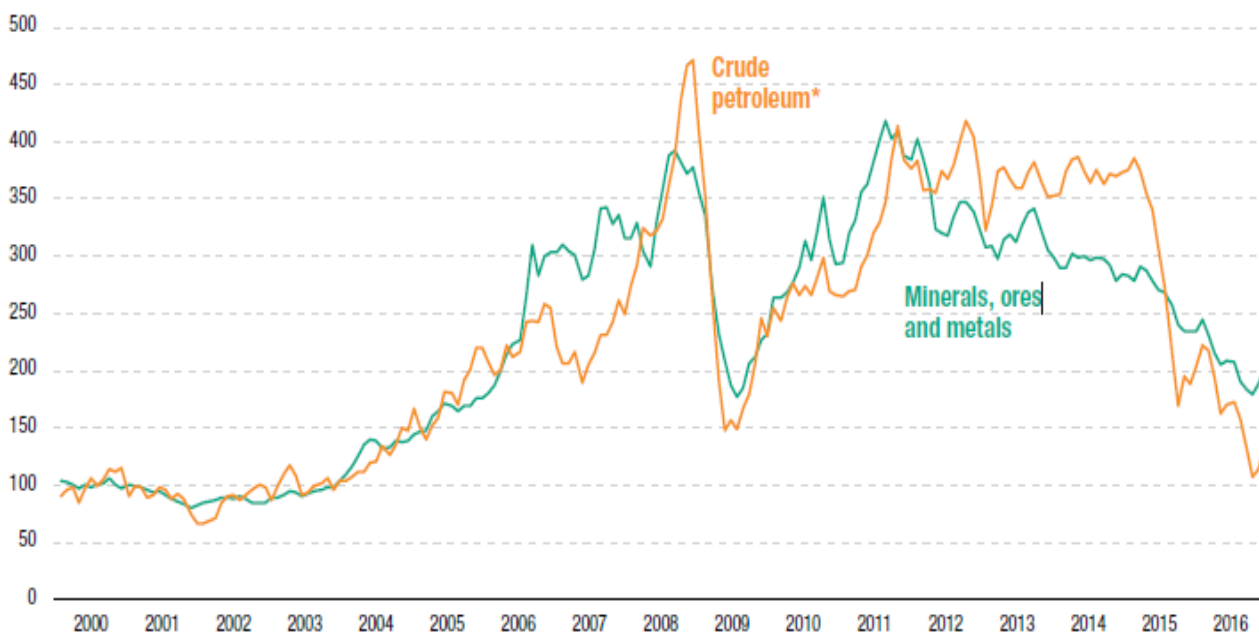
Mənbə: www.wordbank.com (Word Investment Report 2016)

Qeyd etmək lazımdır ki, əmtələrin qiymətinin dəyişməsi BXİ-lərin əsas sektora axınına təsirsiz ötürməmişdir. Belə ki 1990-cı, 2000-ci illərdə neft və metal qiymətlərinin durmadan artması və özünün tarixi yüksək səviyyəsinə çatması əmtələrin sürətli dövriyyəsinə və BXİ-lərin durmadan artımına şərait yaratsa da, 2008-ci ildə qlobal maliyyə böhranının təsiri ilə bu proses zəifləməyə başladı.. Baxmayaraq ki, böhrandan sonrakı dövrdə əmtəə dövriyyəsi öz gücünü bərpa etdi lakin, qısa müddətdən sonra özünün eniş mərhələsinə başladı (qrafik 3). Belə ki, mineral, filiz və metalların qiymət indeksinin 2012-ci ilə qədər artmasına baxmayaraq, 2012-ci ildən başlayaraq davamlı azalmış və neft qiymətləri 2014-cü ildən etibarən kəskin eniş etmişdir. Əmtələrin qiymətində kəskin eniş korporativ gəlirliliyə (xüsusilə də neft, qaz

sektorunda) təsir göstərdi. Məsələn, BP (Böyük Britaniya) 2015-ci ildə 6,5 mlrd dollar xalis zərər çəkmişdir hansı ki, bu da axır 30 ilin ən yüksək göstəricisidir.

Qrafik 3.

2000-2016-cı illər ərzində əmtəələrin qlobal qiymət göstəriciləri
qiymət indeksi (100=30\$)

Mənbə: www.wordbank.com (Word Investment Report 2016)

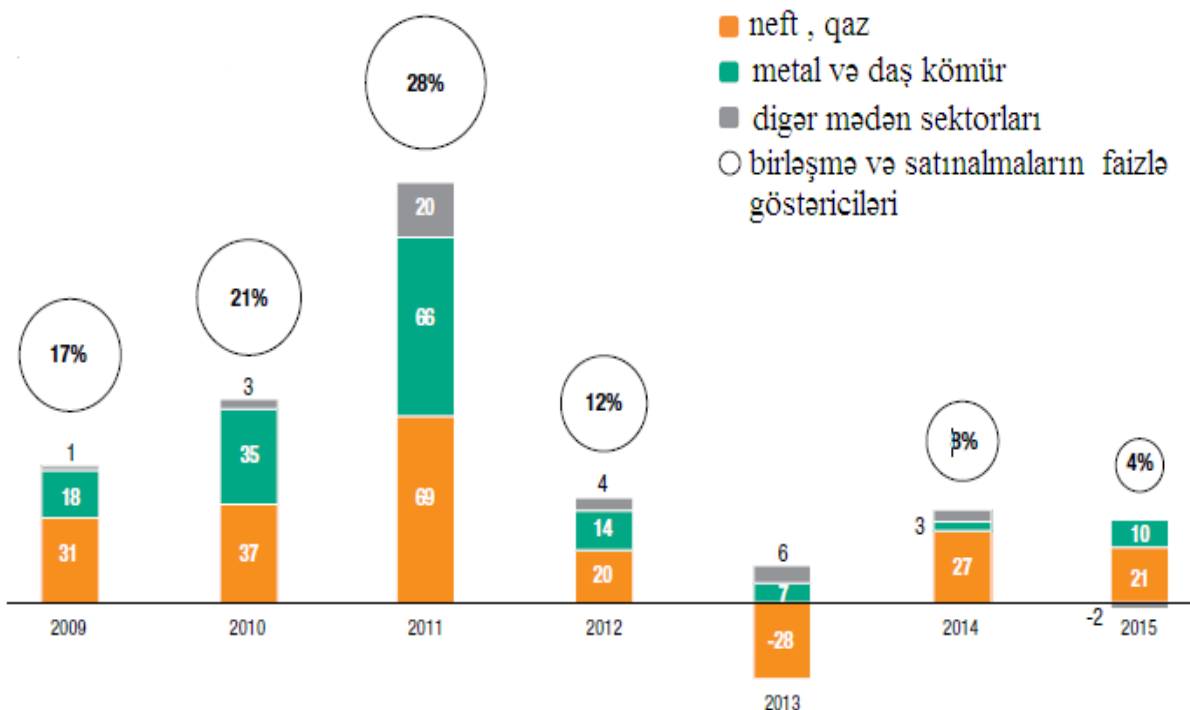
Bundan əlavə aşağı qiymətlər hasilat sənayesinə kapital yağışına təsir göstərmiş, sektorlarda beynəlxalq investisiyaların məbləği azalmışdır.

Misal üçün əksər neft şirkətləri (Şevron, Ekson Mobil) 2015-ci ildə öz iş qüvvələrini, əməliyyatların genişlənməsini, kapital xərclərini azaltdılar. Növbəti bir neçə il ərzində qiymətlərin nisbətən aşağı qalması gözləntiləri nəticəsində TMK-lar hasilat sənayesində kapital genişlənməsini xərcləri səviyyəsində həyata keçirməyə başladı. Başqa bir misal Şevron 2017-2018-ci illərdə xərclərini azaltmağı qərar verib. Hasilat sənayesində qiymət düşmələri neft-qaz sektoru da daxil olmaqla bu sektorda birləşmə və satınalmaların dəyərini 2014-cü ildə 8 % , 2015-ci ildə 4% səviyyəyə qədər azaltmışdı, hansı ki 2010-2011 ci illərdə bu göstərici 21-28% olmuşdur. Qlobal səviyyədə dövriyyənin zəifliyi BXİ-lərin strukturuna da təsir edəcəkdir. Bu təkcə

əmtəələrin aşağı qiymətlərinin mənfi təsiri ilə əlaqədar deyildir. Belə ki, həm də BXİ-lər üzrə hasilat sənayesində xərclər də azaldılmışdır.

Diaqram 9.

BXİ layihələrinin hasilat sənayesində dəyəri və həcmi (faiz və mlrd dollarla)

Mənbə: www.wordbank.com (Word Investment Report 2016)

Həqiqətən də əmtəələrin qiymətlərinin aşağı səviyyəsi Çin, Avropa İttifaqı, Hindistan, Yaponiya kimi böyük idxalçı ölkələrdə iqtisadi artımı stimullaşdırıcı və dəstəkləyici amildir. Belə ki, neft qiymətlərinin azalması nəticəsində global ÜDM-də 0,3-0,5 % artım gözlənilir. İstehsal və xidmətlər sektoru kimi gəlirli sektorlar beynəlxalq investisiyaların əsas yönəlmə sahələridir. Regional və milli səviyyədə isə, əmtəələrin aşağı qiymətlərinin BXİ axınlarına təsiri ayrı-ayrı iqtisadiyyatlarda hasilat sənayesinin həcmindən asılı olaraq müxtəlifdir. Belə ki, ayrı-ayrı ölkələrdə bu göstərici enerji asılı sənaye sahələrinin həcmindən, enerji resurslarının hansı dərəcədə xarici ticarətdən əldə olunması kimi amillərdən asılı olaraq dəyişir.

Qiymətlərin enməsinin xammal ixrac edən regionlardan olan Afrika, Latin Amerikasını, Qərbi Asiya regionlarının iqtisadiyyatına güclü təsiri olmuşdur (o ölkələrdə ki, ixracat və BXİ-lərin daxili hərəkətinin əsas hissəsi neft və metal gəlirlərindən asılı idi). Latin Amerikasında, məsələn, Kolumbiya və Ekvadorda neft və qaz sektoruna BXİ-lərin daxili axını müvafiq olaraq 2015-ci ildə 66 və 50 % azalmışdır. Afrikada isə dağ mədən sənayesində BXİ daxilolmaları Qvineya və Zambiya kimi ölkələrdə azalma ilə nəticələnmişdir.

Ağır hasilat sənayesinə əsaslanan Asiyada da vəziyyət eynidir. Monqolustana axan BXİ-lər hansı ki, böyük hissəsi dağ mədən sektorundan asılı idi ÜDM-də çəkisi 50%-dən 5%-ə qədər enmişdir. Nəzərə alsaq ki, yeni iş yerlərinin yaradılması və iqtisadiyyatın canlandırılmasının əsas vasitəsi kimi bu gəlirlər çıxış edirdi, demək Asiyada bu cür ölkələrdə də vəziyyət heç də yaxşı deyildir.

2015-ci il sentyabr ayında Nyu-York şəhərində keçirilən Birləşmiş Millətlərin Təşkilatının Sammitində inkişaf gündəliyi qəbul edilmişdir. Yüksək səviyyədə keçirilən Baş Məclisin plenarında ölkələr Davamlı İnkişaf üçün 2030-cu il Gündəliyi qəbul etmişdirlər ki, burada da növbəti 15 il üçün Davamlı İnkişaf hədəfləri qeyd edilmişdir. Burada qeyd edilir ki, davamlı inkişaf ehtiyatları istər dövlət, istərsə də özəl investisiyalar üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. UNCTAD-ın hesablamalarına görə isə, 2030-cu ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə davamlı inkişaf ehtiyatları illik 3.3-4.5 trln dollar vəsait tələb edəcək ki, bunların da əsas hissəsi elektrik, telekommunikasiya, nəqliyyat, su, kanalizasiyaya, xüsusi məqsədlər kimi isə ərzaq təhlükəsizliyi, iqlim dəyişikliyinə azaldılması və uyğunlaşmaya, səhiyyə və təhsilə sərf ediləcəkdir.

Zəruri resursların miqyası ictimai və özəl investisiyalardan başqa BXİ-lərin strukturuna TMK-lar tərəfindən böyük investisiya tələb edir. Hal-hazırda sosial infrastrukturaya (təhsil, səhiyyə) çox az miqdarda investisiya cəlb edilir. Hətta əsas güc sahələri olan telekommunikasiya, su və nəqliyyat sektorlarına da investisiyalar çox kiçik həcmdə ayrılır. Bu kimi sektorların əhəmiyyəti həmin sektorlara yönəldilən investisiyaların artırılması məsələsini gündəmə gətirir.

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ DÜNYA İNVESTİSİYA PROSESLƏRİNDƏ YERİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

3.1 Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modelində beynəlxalq investisiyaların rolu

Müasir şəraitdə ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyələrindən asılı olmayaraq iqtisadiyyatlarına investisiya yönəldilməsinin təmin edilməsi ölkələrin əsas aktual problemlərindən biridir. Bu onunla əlaqədardır ki, ölkələr xarici investisiyalar cəlb etməklə iqtisadiyyatın artım sürətinin saxlanılması və təmin olunmasını, o cümlədən iqtisadi ixtisaslaşmalara yönəlmiş struktur islahatlarını uğurla həyata keçirmiş olur. Nəzərə alsaq ki, investisiya yönəldilməsində əsas məqsəd kimi mənfəətin artırılması və maksimallaşdırılması dayanır, o zaman qeyd edə bilərik ki, investisiyaların ölkənin bütün sahələri üzrə sərbəst hərəkəti imkanı yaranır. Məhz buna görə də ölkə təsərrüfatına tətbiq edilən maliyyə və real investisiyaları bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Bu və ya digər cəmiyyətdə real investisiya artımı ölkə təsərrüfatında istehsal imkanlarını artırmaqla rəqabət mühiti formalaşdırır ki, bu da qiymətlərin səviyyəsinin çevik tənzimlənməsi məsələlərini ortaya çıxarır.

Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra ağır iqtisadi şəraitin aradan qaldırılması, ölkədə iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi, işsizliyin, hiperinflasiyanın azaldılması, Azərbaycan iqtisadiyyatına yatırılan investisiyaların artırılması istiqamətində müxtəlif addımlar atmağa başladı. Belə ki, ilkin olaraq müxtəlif beynəlxalq iqtisadi və maliyyə təşkilatlarına üzv olan Azərbaycan ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların yatırılması və investisiya mühitinin yaradılması, istər milli investorların, istərsə də xarici investorların hüquq və mənafeələrinin qorunması, daxili və xarici investorlara eynihüquqlu şəraitin təmin edilməsi məqsədilə bir sıra qanunvericilik aktları qəbul etmişdir. Ölkəyə investisiya cəlbi məqsədi ilə atılan addımlardan biri də “açıq qapı” siyasətinin tətbiq edilməsi olmuşdur. Ölkəyə investisiyaların axını üçün bu günə qədər qəbul edilən əsas qanunlar “Xarici

investisiyaların qorunması haqqında”, “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında”, “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dayandırılması haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları, və digər normativ sənədlərdir.

1992-ci ildə qəbul edilmiş “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların cəlbi sahəsində mühüm qanunvericilik aktı rolunu oynadı. Belə ki, bu qanuna əsasən milli rejim prinsipindən çıxış edən Azərbaycan Respublikası xarici müəssisələrə yerli müəssisələr kimi eyni imkanlar yaratmışdır. 1992-1994-cü illər ərzində Azərbaycanda uçot dərəcələri artırılrsa da investisiya axını demək olar ki yox idi. Bu dövrlərdə Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzünün davam etməsi, ölkədə siyasi sabitliyin olmaması investisiya axınlarına da ciddi mənfi təsir etmişdir.[1]

1995-ci ildə qəbul edilmiş “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununa əsasən isə investisiya fəaliyyətinin ümumi sosial, iqtisadi və hüquqi şərtləri müəyənləşdirilməli, investisiyalar Azərbaycan Respublikasına intensiv cəlb edilməli, beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın, o cümlədən ölkənin sosial-iqtisadi bazasının inkişafına şərait yaratmaq üçün investisiyalar səmərəli istifadə edilməli və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investorlar bərabər hüquqlara malik olmalıdırlar.[2]

Nəticə etibarı ilə 1995-ci ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında sabit inkişaf yoluna qədəm qoyma ilə əlaqədar olaraq investisiya proseslərində artımlar müşahidə olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, yeni müstəqillik əldə edən və sərbəst inkişafa qədəm qoyan ölkə üçün xarici investisiyalar xidmətlərin genişlənməsində, real bazar infrastrukturunun yaradılmasında, istehlak mallarının istehsalında, qabaqcıl idarəetmə üsullarına yiyələnməkdə əsas hərəkətverici amil hesab edilir. Azərbaycan Respublikasının müxtəlif yeraltı və yerüstü sərvətlərə malikliyi və bu resursların daxili tələbatdan artıq səviyyədə olması, onların dünya bazarına çıxarılması məsələsini də aktual etmişdir. 1994-cü ildən qarşılıqlı faydalılığa əsaslanan “açıq qapı” siyasəti ilə Azərbaycan Respublikasına qoyulan investisiyalar ilbəl artmışdır. Ölkəmizə beynəlxalq

sərmayə axını 1994-cü ilin sentyabr ayında “Əsrin müqaviləsi” adlı neft müqaviləsinin bağlanması ilə başlamışdır. Əsrin müqaviləsinə uyğun olaraq Xəzərin Azərbaycan hissəsində yerləşən yataqlardan (Azəri, Çıraq, Günəşli) ümumi dəyəri 7,4 milyard dollar olan müqavilədə göstərilən hasilatın pay bölgüsü qaydası əsasında, neftin birgə işlənməsi müqaviləsidir ki, bu müqavilə 400 səhifə və 4 dildə hazırlanmışdır. Dünyanın 8 ölkəsi-Rusiya, Norveç, Azərbaycan, Yaponiya, Türkiyə, ABŞ, İngiltərə, Səudiyyə Ərəbistanı, 13 neft şirkəti-ARDNŞ, Statoyl, Amoko, LUKoyl, British Petroleum, MackDermott, Yunokal, Delta,Türkiyə Petrolları, İtoçu, Penzoyl, Ekson, Remko tərəfindən imzalanan Əsrin müqaviləsi sonradan dünyanın 19 ölkəsinin 41 neft şirkətilə 30-a qədər müqavilənin bağlanmasına yol açmışdır. Neft sazişləri çərçivəsində Azərbaycanın neft sektoruna 64 mlrd dollar investisiya nəzərdə tutulmuşdur ki, bunun da 57 mlrd dolları dəniz yataqlarına yönəldilməklə Azərbaycanı dünyada bağlanan ən iri sazişlər siyahısına daxil etmişdir. Neft gəlirlərinin artması isə Azərbaycanın valyuta ehtiyatları və daxili investisiyalarının həcmi də artırmışdır.[5]

Ümumiyyətlə Azərbaycan iqtisadiyyatının təhlili göstərir ki bu günə qədər Azərbaycan Respublikasına 200 mlrd manata yaxın investisiya yönəldilmişdir.

Cədvəl 6.

Ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş investisiyalar (mln. AZN)															
	1995-2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	1995-2015
Cəmi investisiyalar	10884.6	4249.3	5820.3	6733.4	7415.6	10353.9	13328.0	10475.0	14118.9	17048.8	20251.1	21448.2	21890.7	20057.4	184075.2
Daxili investisiyalar	2921.0	938.3	1324.0	2104.9	2901.4	4626.7	7702.2	6079.9	7499.2	10199.0	12148.4	13178.9	12715.0	9058.5	93397.4
Xarici investisiyalar	7963.6	3311.0	4496.3	4628.5	4514.2	5727.2	5625.8	4395.1	6619.7	6849.8	8102.7	8269.3	9175.7	10998.9	90677.8

Mənbə: <http://www.economy.gov.az/index.php?lang=az>

Bu proses 2009-cu ilə qədər artan xəttlə davam edib, 2009-cu ildə isə ilk dəfə olaraq (Qlobal maliyyə böhranın təsiri) Azərbaycana investisiya qoyuluşları aşağı düşmüşdür. Sonrakı dövrlərdə qlobal maliyyə böhranın təsirinin azalması ilə əlaqədar

olaraq investisiyaların həcmində artım baş versə də, son dövrlərdə yenidən azalma baş vermişdir. Bu investisiyaların 93,4 mlrd manatı daxili investisiyalar hesabına 90,6 mlrd manatı isə xarici investisiyalar hesabına yatırılmışdır (Cədvəl 6). Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2008-ci ildə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyaların həcmi 13,3 mlrd manat olmaqla 2007-ci ildə müqayisədə 28% artımla qeydə alınmışdır. Lakin bu artımın əsas özəyini 3,1 mlrd manatını daxili investisiyalar təşkil edir. İlk dəfə 2009-cu ildə isə 3 mlrd manat investisiya azalma müşahidə olunmuşdur ki, əsas səbəb kimi neft sənayesinə yönəldilən xarici investisiyaların 1 mlrd ABŞ dolları həcmində azalması olmuşdur. 2009-cu ildən etibarən investisiyaların həcmi artsa da, qeyd edək ki, neft şirkətləri tərəfindən yönəldilən investisiyalar ilbəil azalmışdır. Lakin qeyd edək ki, neft şirkətlərinin xarici investisiyaları azalsa da, ümumi investisiyalarda artım olmuşdur ki, bu da daxili resurslar hesabına baş vermişdir. Bu isə onunla əlaqədardır ki, artıq xarici investorlar neft sənayesinə yönəldilən investisiyaları yekunlaşdırmışdır. Nəticə etibarlı ilə ölkəyə xarici investisiya cəlbə üçün prioritet sahələrdə iqtisadi islahatlar ön plana çıxmışdır. Ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyalar neft və qeyri neft sektorları olmaqla aşağıdakı nisbətdə olmuşdur.

Cədvəl 7.

Neft və qeyri-neft sektoru üzrə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş investisiyalar (mln. ABŞ dolları)															
	1995-2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	1995-2015
Neft sektoru	7007.7	3211.5	4595.8	4666.6	4409.6	5346.6	4593.7	3539.5	4967.4	5613.6	6317.9	6801.5	9553.2	9328.8	79953.4
Qeyri-neft sektoru	5466	1114.8	1327.0	2451.9	3890.8	6719.5	11628.3	9494.1	12624.0	15975.3	19459.9	20538.5	18354.3	10218.4	139262.8

Mənbə: <http://www.economy.gov.az/index.php?lang=az>

Qeyd edək ki, neft sektoruna yönəldilən investisiyalar əsasən xarici investorlar , yəni neft şirkətləri tərəfindən yatırılmış, qeyri neft sektoruna yatırılan investisiyaların əksəriyyəti isə daxili resurslar hesabına baş vermişdir.

Ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyaların strukturuna nəzər salsaq burada ilk yeri birbaşa xarici investisiyalar tutmuşdur. (106 mlrd dollar investisiyanın 68 mlrd dolları). İkinci yerdə maliyyə kreditləri qərarlaşmışdır ki, ümumi investisiyaların 26 mlrd dollarını təşkil etmişdir. Bundan isə 4 mlrd dolları neft sektoruna yönəlmişdir. Portfel investisiyaları 5 mlrd dollar, digər investisiyalar isə 6 mlrd dollar təşkil etmişdir.

Cədvəl 8.

Ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyalar (mln. ABŞ dolları)															
	1995-2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	1995-2015
Cəmi Xarici investisiyalar	9119.7	3371.0	4575.5	4893.2	5052.8	6674.3	6847.4	5468.6	8247.8	8673.9	10314.0	10540.9	11697.7	10719.1	106195.9
Maliyyə kreditləri	1652.3	238.3	293.0	698.4	983.5	1576.6	2357.9	1438.3	3405.9	3692.5	3135.5	2655.8	1880.6	2210.2	26218.8
<i>Ondan neft sektoruna kreditlər</i>	0.0	0.0	0.0	287.9	274.7	160.4	4.8	77.0	667.6	696.9	295.0	300	542.9	823.6	4130.8
Birbaşa investisiyalar	7467.4	3017.8	4192.3	4030.4	3790.7	4442.4	3844.8	3037.1	3614.9	4293.8	5382.3	5976.2	8049.2	7483.1	68622.4
Neft bonusu	0.0	58.6	21.6	1.0	17.0	68.2	3.5	1.0	2.0	19.9	2.0	2.4	17.0	2.0	216.2
Portfel investisiyalar	0.0	12.1	18.8	78.4	57.8	156.4	152.4	305.8	846.2	48.1	1289.4	718.5	1321.4		5005.3
Digər investisiyalar	0.0	44.2	49.8	85.0	203.8	430.7	488.8	686.4	378.8	619.6	504.8	1188	429.5	1023.8	6133.2

Mənbə: <http://www.economy.gov.az/index.php?lang=az>

Yatırılan xarici investisiyalar arasında əsas yeri birbaşa xarici investisiyalar tutur. Birbaşa xarici investisiyaların neft və qeyri neft sektoru üzrə bölgüsü aşağıdakı kimidir. Belə ki, xarici investisiyaların böyük əksəriyyəti sənaye sektoruna yönəldilmişdir. Diqqətlə izləsək isə görürük ki, sənayeyə yönəldilən investisiyaların yarısından çoxu neftlə bağlı olan mədənçıxarma sənayesinə yatırılmışdır. Cədvəldən göründüyü kimi kənd təsərrüfatına heç bir investisiya yatırılmamışdır. Halbuki bu sektor Azərbaycanın prioritet və investisiyaya ehtiyac olan sektorlarındanındır. Ümumiyyətlə isə məlumat üçün

qeyd edək ki, kənd təsərrüfatına qoyulan investisiyalar məhsuldarlığın həcminin artmasına səbəb olardı. Belə ki bu sektorun ÜDM-dəki payı 5-6 faiz təşkil edir amma əhalinin isə 40 % bu sektorda çalışır.

Cədvəl 9.

Neft və qeyri-neft sektoru üzrə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş birbaşa xarici investisiyalar (mln. ABŞ dolları)															
	1995-2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	1995-2015
Neft sektoru	6105.3	2972.4	4088.0	3799.9	3422.3	4003.3	3350.7	2412.7	2955.3	3407.8	4287.8	4935.2	6730.7	6622.7	59094.1
Qeyri-neft sektoru	1362.1	45.4	104.2	230.5	368.4	439.1	494.1	624.4	659.6	886.0	1094.5	1041	1318.5	860.4	9528.2
ondan sahələr üzrə															
<i>sənaye</i>	463.0	22.4	84.1	155.6	221.4	263.5	296.5	367.8	415.5	540.5	667.6	635	791.1		4924
<i>kənd təsərrüfatı</i>	0.0														
<i>tikinti</i>	359.3	6.4	7.3	25.6	49.7	59.3	66.7	81.2	89.0	119.6	147.8	140.5	168.8		1321.2
<i>ticarət və xidmət</i>	289.9	11.6	9.0	33.7	32.1	38.2	42.9	54.9	72.6	110.8	136.8	130.1	167.4		1130
<i>nəqliyyat və rabitə</i>	147.3	2.6	2.8	7.7	19.2	22.8	48.4	63.0	69.3	97.5	120.4	114.5	137.1		852.6
<i>sair xidmətlər</i>	102.6	2.4	1.0	7.9	46.0	55.3	39.6	57.5	13.2	17.6	21.9	20.9	54.1		440

Mənbə: <http://www.economy.gov.az/index.php?lang=az>

Bildiyimiz kimi Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra xarici iqtisadi əlaqələrini artan tempdə genişləndirmişdir. Azərbaycanın bu və ya digər məsələlərdə həmkarlıq etdiyi ölkələr ölkə iqtisadiyyatına yatırılan investisiyalarda da öz yatırımları ilə fərqlənmişdir. Azərbaycana yatırılan investisiyalar arasında əsas pay B.Britaniya, Türkiyə, ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrinin payına düşür. Investisiyaların ümumi həcmində B.B, Türkiyə, Yaponiya, Niderland kimi ölkələrin fərqlənməsi onların neft sahəsinə BP, Botaş, Türk petrolları, və s kimi şirkətlərin yatırımları ilə əlaqədardır. Lakin həmin ölkələrin əksəriyyəti qeyri- neft sektoruna az xarici investisiya yönəltmə də,

yenə də lider ölkələr kimi çıxış edirlər. Qeyri-neft sektoruna düşən investisiyalarda ayrı-ayrı ölkələrin payları Türkiyə (2,5 mlrd \$), ABŞ (1 mlrd \$), B.B (1,4 mlrd \$), BƏƏ (658 mln \$), Fransa (154 mln \$), Almaniya (405 mln \$), İran (145 mln \$) Yaponiya (42 mln \$), Rusiya (234 mln \$), İsveçrə (220 mln \$) kimidir. [5]

Cədvəl 10.

1995-2015-ci illər ərzində sahələr üzrə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş birbaşa xarici investisiyalar (mln. ABŞ dolları)																
	1995-2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	1995-2015	%-lə 1995-2015
Türkiyə	470.4	17.1	80.1	96.2	136.6	109.2	60.8	76.8	147.5	89.1	185.9	401.3	481.4	220.4	2572.8	27
ABŞ	260.4	4.9	8.4	24.8	70.0	78.0	108.8	117.6	40.0	73.8	92.5	24.4	89.3	18.94	1011.84	10.6
Böyük Britaniya	173.2	9.0	4.2	39.5	39.1	12.3	146.4	160.0	144.0	148.8	149.3	136	153.5	173.1	1488.4	15.6
BƏƏ	38.3	4.4	4.4	5.7	18.3	4.4	38.5	43.2	30.3	75.3	92.4	109.3	90.2	103.9	658.6	6.9
Fransa	74.6	2.2	2.2	2.6	11.1	4.4		4.5	6.2	14.3	14.4	6.1	7.2	4.5	154.3	1.6
Yaponiya	20.4						0.4	2.8	1.4	2.5	5.4	3.0	2.9	3.4	42.2	0.4
İran	60.0			1.2	17.5	4.6		6.8	3.2	11.2	-	-	40.5	0.002	145.002	1.52
Almaniya	33.1		2.1	21.5	17.4	22.9	48.2	38.8	17.0	32.5	45.6	15.1	51.0	60.2	405.4	4.3
İsveçrə	22.9			0.5	2.7	3.5	3.7	16.0	11.7	26.7	79.4	18.2	19.3	15.7	220.3	2.3
Rusiya	20.9	1.2	1.8	5.1	4.6	10.7	5.8	50.3	11.7	35	21.8	36.1	13.6	15.9	234.5	2.5

Mənbə: <http://www.economy.gov.az/index.php?lang=az>

Qeyd edək ki, Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların böyük hissəsinin neft sektoruna yönəldilməsi, daxili investisiyaların xərclənməsində nəzarətin zəifliyi bu vəsaitlərin iqtisadiyyata real təsirini azaltmışdır. Investisiyaların sturukturunu isə göstərir ki, Azərbaycanın qeyri-neft sektoru kifayət qədər cəlbediciliyə malik deyildir. Bu isə onu deməyə imkan verir ki, Azərbaycan bir sıra sahələrdə islahatlar

həyata keçirməlidir. Bu islahatlar birinci olaraq mülkiyyət hüquqlarının təkmilləşdirilməsini, müstəqil məhkəmə sisteminin yaradılmasını, kiçik və orta sahibkarların maliyyə vəsaitlərinə çıxışının artırılmasını əhatə etməlidir. Həmçinin islahatlar və atılan addımlar xarici investisiyaların artırılması üçün vergi güzəştlərinin edilməsi, azad ticarət zonalarının yaradılması və ÜTT-yə üzvlük kimi məsələləri də həll etməlidir.

Bütün bu zəruri islahatlarla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası ölkə iqtisadiyyatına xarici və daxili investisiyaların cəlbinin artırılması istiqamətində müxtəlif islahatlar da həyata keçirmişdir. Bunlar lisenziyalar sahəsində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün xüsusi razılıq lazım olan sahələrin sayının azaldılması, lisenziyalar verilmə prosedurlarının sadələşdirilməsi, şəffaflığın artırılması, lisenziyaların ASAN xidmət tərəfindən verilməsi, lisenziya verən qurumların sayının 23-dən 4-ə endirilməsi, lisenziya verilmə müddətinin 15 gündən 10-günə salınması və s. olmuşdur.

“Bir pəncərə sistemi”nin qaydaları tətbiq edilməklə sahibkarların qeydiyyatdan keçmə prosesləri sadələşdirilmiş və elektronlaşdırılmışdır. Tikinti layihələrinin ekspertizası və tranzit yükdaşımlar kimi işlər də bir pəncərə sisteminə keçirilmişdir.

Gömrük rejimi və vergi tutma prosedurlarında da islahatlar həyata keçirilmişdir. Belə ki, müvafiq sənədi alan şəxslər (investisiya təşviqi) mənfəət vergisinin, həmçinin gəlir vergisinin 50 %-i miqdarında, əmlak vergisini və istər istifadəsində, istərsə də sərəncamında olan torpaqlara görə torpaq vergisini, həmin şəxslər tərəfindən ölkəyə gətirdikləri texnika, texnoloji qurğular üzrə hesablanmış ƏDV ödəməkdən yeddi il müddətinə azad edilmişdir.

Belə ki, bu hesabatda Azərbaycan hər il öz mövqeyini yaxşılaşdırmaqdadır. Həm də bu hesabata əsasən Azərbaycan 65-ci pillədə qərarlaşmaqla dünyada 3 və daha çox islahat aparan 29 ölkədən biridir.

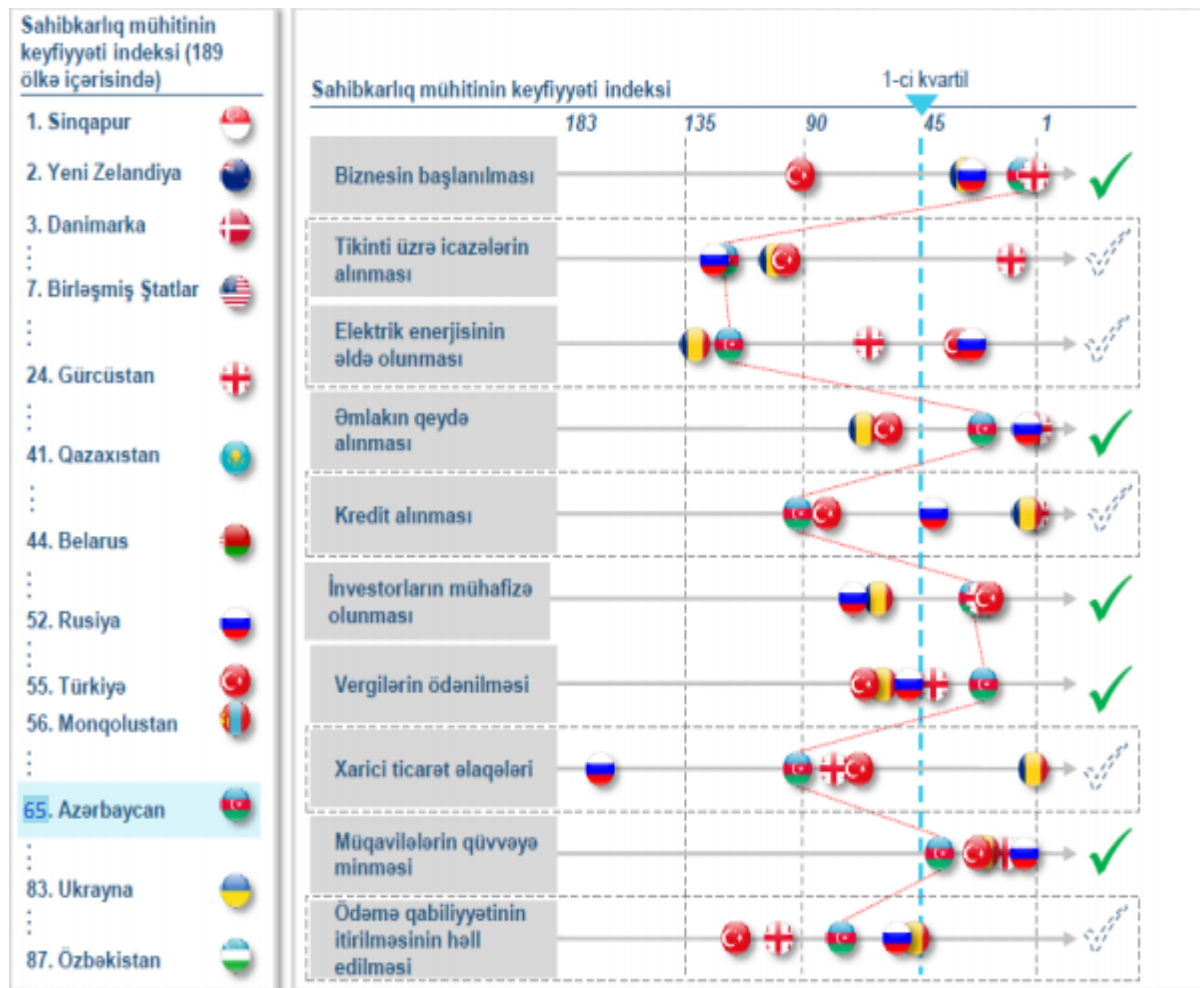
Ən mühüm islahatlar kimi hesabatda aşağıdakılar göstərilir:

- Beynəlxalq ticarətin tətbiqi zamanı müvafiq göstəricilər üzrə eksport və import bəyannəmələrinin elektron qaydada verilməsi sisteminin tətbiq edilməsi,
- Həmçinin nəqliyyat vasitələrinə görə tutulan vergi üzrə sadələşdirilmələrin aparılması,
- Elektrik şəbəkələrinə yeni qoşulma prosedurları zamanı yeni istifadəçilərin şəbəkələrə qoşulma nöqtələrinin təyin edilməsi zamanı yeni məlumat bazasının yaradılması ilə vaxta qənaətin edilməsi.²

Azərbaycan Respublikası ölkədə keçirilən bir sıra islahatların məntiqi nəticəsi olaraq hesabatda bir sıra göstəricilər üzrə mövqeyini daha da yaxşılaşdırıb.

Cədvəl 11.

Dünya bankının "Doing business 2017" adlı hesabatı (2016-cı il üzrə)

² <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/azerbaijan>

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi Bakı 2016.

Belə ki, Azərbaycan "Xırda investorların maraqlarının qorunması" üzrə 4 pillə irəliləyərək 32-ci (əvvəlki hesabatda 36-cı pillədə), "Xarici ticarətin aparılması" göstəricisi üzrə 11 pillə irəliləyərək 83-cü (ötən hesabatda 94-cü) "Biznesə başlama" göstəricisi üzrə 2 pillə irəliləyərək 5-ci (keçən ilki hesabatda 7-ci), və "Elektrik təchizatı şəbəkələrinə qoşulma" göstəricisi üzrə 5 pillə irəliləyərək 105-ci (əvvəlki hesabatda 110-cu yerdə) pilləyə yiyələnmişdir.³ Göstəricilərin əksəriyyəti üzrə Azərbaycan öz mövqeyini yaxşılaşdırmışdır. Biznes qeydiyyatının sadələşdirilməsi ilə əlaqədar, "Doing Business 2017" hesabatında ölkəmiz "Biznesə başlama" göstəricisi üzrə bütün dünya ölkələri arasında ilk beşliyə daxil olub və hesabatda ən üstün praktikaya malik ölkələrdən biri kimi qeyd edilib. Digər indikatorlar üzrə isə Azərbaycanın mövqeyi aşağıdakı kimi olmuşdur: "Kiçik investorların maraqlarının qorunması" (32), "Vergilərin ödənilməsi" (40), "Əmlakın qeydiyyatı" (22), "Müqavilələrin icrasının təmin edilməsi" (44) Bu göstəricilərin yaxşılaşdırılması Azərbaycanı 190 ölkə arasında ilk əllilikdə qərarlaşdırmışdır.

Digər bir hesabat olan Dünya İqtisadi Forumu tərəfindən hazırlanan "Qlobal Rəqabət Qabiliyyətliliyi İndeksi 2016-2017" hesabatında isə Azərbaycan müvafiq olaraq 138 ölkə arasında otuz yeddinci yerdə olmuşdur. Əsas maraqlı cəhət isə ondan ibarətdir ki, Azərbaycan səkkiz ildir ki, bu beynəlxalq hesabatda MDB ölkələri arasında 1-ci yerə layiq görülür. Həmin hesabatın digər bir göstəricisi olan "əmək bazarının səmərəliliyi" üzrə isə Azərbaycan iyirmi altıncı, "makroiqtisadi sabitlik" göstəricisi üzrə isə otuz doqquzuncu yerdədir.⁴

³ <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/azerbaijan>

⁴ <https://www.weforum.org>

3.2 Azərbaycanın investisiya əməkdaşlığının əsas istiqamətləri və perspektivləri

Regionun qabaqcıl və aparıcı dövlətlərindən olan Azərbaycan uğurlu siyasətin məntiqi nəticəsi olaraq bu gün müstəqil siyasət yürüdü, öz daxili imkanları hesabına yaşayır və onun daxili potensialı bütün yarana biləcək iqtisadi təhlükələrdən sığortalanmağa imkan verir. Yerləşdiyi məkanda həyata keçirilən bütün irimiqyaslı layihələrdə Azərbaycanın kənarda qalmasının qeyri-mümkünlüyü və ölkədə icra olunan sosial-iqtisadi proqramlar Azərbaycanın iqtisadi qüdrətinin daha da möhkəmlənməsinə gətirib çıxarır. Bunun əsas səbəbi kimi isə düzgün seçilən strategiyanın uğurla davam etdirilməsini göstərə bilərik.

Bu gün Azərbaycan kifayət qədər xarici investorlar üçün cəlbedici bir bölgəyə çevrilmişdir. Belə ki, ölkədəki mövcud olan əlverişli mühit qeyri-neft sektorunun inkişafına da müsbət təsirini göstərməkdədir. Son dövrlərdə baş verənlər isə göstərir ki, Azərbaycan etibarlı tərəfdaş olmaqla yanaşı, onun həyata keçirdiyi və “Əsrin müqaviləsi”nin əsas məhsulu olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum neft-qaz layihələri özünə regional deyil, beynəlxalq xarakter almağa başlamışdır. Məhz bu layihələr nəticəsində Azərbaycan bir sıra ölkələrin enerji təhlükəsizliyində aparıcı amilə çevrilmişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan təkcə investisiya yatırılan deyil, həm də investisiya ixracatı həyata keçirən ölkə kimi də tanınır. Azərbaycandan xarici ölkələrə yönəldilən investisiyaların həcmnin artması ilk növbədə uğurlu və məntiqi siyasətin nəticəsi olaraq ölkəyə neft gəlirlərinin axması ilə artmışdır. Azərbaycana axan neft gəlirləri ilk növbədə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş, strateji valyuta ehtiyatları formalaşdırılmış, qeyri neft sektoru inkişaf etdirilmiş və ölkədə yeni infrastrukturun formalaşdırılmışdır.

2010-cu ildən etibarən isə daha böyük həcmdə valyuta ehtiyatları bu və ya digər şirkətlər tərəfindən xarici ölkələrə investisiya şəklində yatırılmışdır.

Azərbaycandan investisiya ixracatı əsas iki istiqamətdə həyata keçirilir. Dövlət investisiyaları və özəl sektor investisiyaları. Dövlət investisiyalarının demək olar ki hamısı hazırda neft-qaz layihələrinin əsas icraçısı olan Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) şirkəti tərəfindən həyata keçirir.

Cədvəl 12.

Azərbaycandan xarici ölkələrə yönəldilmiş investisiyalar	
mln ABŞ dolları ilə	
İllər	Xaricə yönəldilmiş investisiyalar
2010	235,7
2011	554,0
2012	1 194,2
2013	1 534,3
2014	2 216,5
2015	3 263,1
2016-cı ilin 9 ayı	2 158,7
Qeyd: Azərbaycandan xarici ölkələrə yönəldilmiş investisiyaların dövlət və özəl sektorlar üzrə bölgüsünə dair məlumatlar mövcud deyildir.	

Mənbə: <http://www.stat.gov.az/>

Bildiyimiz kimi, Neft fondu Azərbaycanda neft gəlirlərinin akkumulyasiyasını, onun gələcək nəsillərə saxlanılmasını və artırılmasını həyata keçirən bir qurumdur. İllər ərzində burada toplanılan vəsaitlər ölkə iqtisadiyyatına məqsədyönlü şəkildə yatırılaraq, ölkədə uğurlu layihələrin icrasına imkan vermişdir.

ARDNŞ milli investisiyalarla kifayətlənməyərək bir sıra xarici ölkələrə də investisiya yatırmışdır. ARDNŞ-in prezidenti Rövnəq Abdullayevin bu fikirləri bir daha təsdiq etmişdir ki, sözügedən istiqamətdə geniş layihələr həyata keçirilir. “Bu gün Azərbaycan investisiya cəlb edən ölkədən investisiya yatıran ölkəyə çevrilməkdədir.

ARDNŞ bu prosedən də kənarında qalmır. Şirkətimiz beynəlxalq enerji bazarlarına yaxınlaşmaq məqsədi ilə xarici investisiya layihələri həyata keçirir.”⁵

Türkiyədə həyata keçirilən investisiyalar əsasən bir sıra layihələrlə bağlıdır. ARDNŞ “SOCAR-Turcas” birliyi tərkibində Türkiyənin ən iri neft-kimya müəssisəsi olan “Petkim” şirkətinin idarəçiliyini həyata keçirir. Belə ki, 2007-ci ildə Türkiyə tərəfindən özəlləşdirilməyə çıxarılan Türkiyənin Petkim zavodunu tender əsasında Azərbaycanın ARDNŞ, Türkiyənin Turcas və Səudiyyə Ərəbistanının İnjas şirkətləri tərəfindən qurulan konsorsium udub.“Petkim” əsas etibarlı ilə polivinilxlorid, etilen, akrilonitril, polietilen və s. kimi kimya məhsullarının istehsalı ilə məşğul olur. Petkim zavodunun konsorsium tərəfindən udulmasından sonra onun fəaliyyəti də genişləndirilmişdir. Petkimin xammal təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə 2011-ci ildə Egey Neft Emalı Zavodunun təməli qoyulmuşdur. Bu zavod “Petkim”in xammal təhlükəsizliyi ilə yanaşı, neft kimyası ilə emal arasında inteqrasiya təmin edilmişdir. Digər tərəfdən ölkənin idxal məhsulları ilə ödənen ultra aşağı kükürlü dizel, maye qaz, aviasiya yanacağı, ksilollar kimi bir sıra neft məhsullarına olan tələbatın əsas hissəsi bu zavod tərəfindən təmin ediləcəkdir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikası tərəfindən Türkiyə iqtisadiyyatına 7,9 milyard dollar investisiya qoyulub. Yatırılan investisiyaların miqdarı 2020-ci ilədək 20 milyard dollara qədər çatdırılması nəzərdə tutulur. Hal-hazırda isə Azərbaycan Türkiyə ilə birgə investisiya layihələri üzərində çalışırlar.

“SOCAR Georgia Gas” MMC – XXI əsrin ilk onilliyində təsis edilmiş olan bu qurumun əsas fəaliyyət istiqamətlərinə Gürcüstana zəruri tələbat məhsullarından olan təbii qazın importu və realizasiyası, həmçinin qaz məqli üçün lazımi boru kəmərlərinin tikintisi və yenidənqurulması daxildir. Bu şirkətin tərkibində əhaliyə 19 xidməti həyata keçirən 6 nümayəndə şirkəti fəaliyyət göstərir.Şirkətin əsas uğurlarından biri də ilin ən yaxşı şirkəti seçilməsi, beynəlxalq sertifikat standartlarından olan ”ISO-9001:2008 ilə təltiflənməsidir..

⁵ <http://socar.az/socar/az/news-and-media/news-archives/news-archives/2010/08/11>

“SOCAR Georgia Petroleum” MMC

Bu şirkətin əsas fəaliyyət istiqaməti SOCAR adı altında müasir standartlara cavab verəcək yanacaq doldurma məntəqələrinin qurulması, daxili bazarlara müxtəlif neft məhsullarının (benzin, dizel, aviasiya yanacağı, LPG, bitum, mazut, yağlar) importunu təmin edir.

“SOCAR Georgia Petroleum” MMC müxtəlif beynəlxalq standartlarla, vergi ödəmə və ən çox investisiya yatırmağa görə Gürcüstanın ən iri sərmayədar şirkəti adları ilə təltif edilmişdir.

Ümumiyyətlə isə Azərbaycan 1995-2016-cı illər ərzində Gürcüstana 3,4 mlrd dollar investisiya yatıraraq ki, məhz 2015-2016-cı illər ərzində Gürcüstana yatırılan investisiyalara görə də lider olmuşdur.

SOCAR Petroleum SA Rumıniya”

2011-ci ildə təsis edilən və SOCAR brendi ilə kommersiya fəaliyyəti həyata keçirən bu şirkət təsis edildiyi ölkə ərazisində əhalinin müvafiq məhsullara olan tələbatını qarşılamaqla neft məhsullarının satışını, beynəlxalq standartlara cavab təchizat xidmətini təklif edir. O həmçinin ölkə əhalisini Avro-5 standartlarına cavab verən yüksək oktanlı neft məhsulları ilə təmin edilməsini də həyata keçirir.

“SOCAR Energy Ukrain”

SOCAR-ın qız şirkətlərindən olan, Ukrayna ərazisində fəaliyyət göstərən bu şirkətin əsas hədəfi yanacaq doldurma məntəqələri sistemini yüksəltməklə (həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından), müxtəlif neft məhsullarının, o cümlədən benzinin satışını həyata keçirmək və bu sahədə Ukrayna ərazisində əhəmiyyətli paya sahib olmaqdır. Onu da qeyd edək ki, qısa dövr ərzində “SOCAR Energy Ukrayna” şirkəti Ukraynanın bir sıra bölgələrində (Odessa, Nikolayev bölgələrində və paytaxt Kiyevdə) “SOCAR Energy Ukrayna”ya məxsus doqquz yanacaq doldurma məntəqəsi açmışdır və 50-yə yaxın mütəxəssis fəaliyyətinin koordinasiyası ilə Ukraynada layihələrinin effektiv idarə edilməsini təmin etmişdir. Qeyd edilən şirkət qısa perspektivdə Ukrayna ərazisində fəaliyyət göstərən yanacaq doldurma məntəqələrinin

sayını artırmaq niyyətindədir. Bu baxımdan 2009-cu ildə Dövlət Neft Şirkətinin Ukraynanın Odessa şəhərindən 5 km uzaqlıqda yerləşən həcmi 15250 m³, illik dövriyyəsi 200 min m³ olan “Naftonreyd” neft bazasının ələ keçirilməsi təsadüfi xarakter daşımır.

“SOCAR Trading”

Bu şirkətin əsas məqsədi hasil olunan neftin realizasiyasını həyata keçirməkdir. Qərargahı Cenevrədə bu şirkət fəaliyyətə başladığı müddətdən (2008-ci il) ARDNŞ-in hasil etdiyi xam nefti Türkiyənin Ceyhan limanından satışını, həmçinin maraqlı olan üçüncü tərəflərin məhsullarının ticarətini həyata keçirir. Şirkət həmçinin müxtəlif vacib məsələlərdə (logistika, emal və satış sahələrinə beynəlxalq sərmayə yatırımı kimi məsələlərdə) ARDNŞ-ə yardımını da həyata keçirir.11]

Bu şirkət hasil edilən neftin müvafiq Avropa, Asiya və Amerika istehlakçılarına müvəffəqiyyətlə çatdırılmasını təmin edir. Bu şirkət həmçinin neft logistika əməliyyatlarına sərmayə qoyuluşunda, qarşı tərəflərin xam neft və neft məhsulları ilə təminatında, emal əməliyyatlarında iştirakla bağlı böyük uğurlara nail olub. Onun bir sıra mərkəzlərdə (Cenevrə, Bakı, Sinqapur, Vyetnam, Dubay və Laqosda) ofisləri fəaliyyət göstərir və daha bir neçə şəhərlərdə isə ofislərinin açılması gözlənilir.

Azərbaycandan xarici ölkələrə yönələn investisiyaların strukturunda dövlət investisiyaları əhəmiyyətli paya malikdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra özəl şirkətlər də xarici investisiyalara maraq göstərərək öz xidmətlərini ölkə sərhədlərindən kənar qurmuşdur. Buna misal olaraq “PAŞA Holding”-i göstərə bilərik. Öz strateji prioritetlərinə uyğun olaraq “PAŞA Holding” regionda sürətlə inkişaf etməkdə davam edir. Holdingin xarici ölkələrdəki fəaliyyətinə baxdıqda diqqət mərkəzində ilk öncə qonşu ölkələr yer almış olur. Bunların siyahısına Gürcüstan və qardaş ölkə olan Türkiyə də daxildir. PAŞA Bank 17 yanvar 2013-cü ildə Gürcüstan Mərkəzi Bankı tərəfindən bank fəaliyyətini təsdiqləyən lisenziya ilə təmin olunmuşdur. Lakin rəsmi olaraq isə PAŞA Bank 8 fevral 2013-cü ildən etibarən öz fəaliyyətinə başlamışdır. PAŞA Bank Gürcüstanda tam xidmət göstərən korporativ bankdır və onun kapitalı 59 mln dollar

təşkil edir. Bu göstərici ilə (2014-cü ilin iyun ayına olan göstərici ilə) PAŞA Bank Gürcüstanda kapitalına görə 10-cu, ümumi aktivlərinin həcminə görə isə 15-ci yeri tutmuşdur.

Bankın əsas məqsədi fərqli sektorlar üzrə müştərilərinin sayının artırmaq və öz fəaliyyətini ölkəmizdən kənarında genişləndirmək istəyən və beynəlxalq ticarətdə maraqlı olan səhmdarlar üçün uyğun seçim edilməsində yardımçı olmaqdır.

PAŞA Bank həmçinin Türkiyədə də öz fəaliyyətini genişləndirməkdədir. Belə ki, PAŞA Bank Türkiyə bazarlarına daxil olmaqla potensial müştəriləri cəlb edir və maraqlı müştərilərə uğurlu biznesin təşkilində köməklik göstərir. Türkiyədə fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq PAŞA Bank Aksoy Holdinqdən (Türkiyə) TAİB Bankın 99,92%-ni almışdır və bu Türkiyədə yerləşən Banklara Nəzarət və Tənzimləmə Təşkilatı tərəfindən də təsdiqlənmişdir.[12]

Son dövrlərdə ölkə gəlirlərinin azalması Azərbaycandan xaricə yönələn investisiyaların həcminə də təsir etmişdir. Qeyd edək ki, ölkə gəlirlərinin azalması Azərbaycanın qarşısına qısamüddətli və ortamüddətli dövrdə bir sıra çağırışlar qoyur. İlk növbədə onu qeyd edək ki, ölkə iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların həcmində daxili investisiyaların böyük paya malik olması, hal-hazırda isə gəlirlərin azalması, ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyaların azalmasına səbəb olmuşdur. Bu məqsədlə Azərbaycan ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyaların artırılmasında da maraqlıdır. Son dövrlərdə isə Azərbaycan çoxtərəfli investisiya layihələrinin müzakirələrini, Türkiyə-Azərbaycan-Gürcüstan kimi biznes forumlarını və bu forumlarda ixracın artırılması, xarici bazarların araşdırılması, xarici investisiyaların təşviqini müzakirə edir. Azərbaycan üçün iqtisadi perspektivləri qiymətləndirmək üçün ilk növbədə Beynəlxalq Valyuta Fondunun 2016-cı il üzrə makroiqtisadi çərçivədə açıqlamış olduğu proqnozlara baxaq. Proqnozlar göstərir ki, Azərbaycanın sıçrayışlı artım yanaşması məhdudlaşır, yeni konyuktur şəraitdə iqtisadi aktivliyin zəifləməsi, məşğulluğun azalması və dövlətin sosial yükünün artması müşahidə olunur.

BVF-nin Azərbaycan üzrə proqnozları (2016-cı il)

Göstərici	2014	2015	Proqnoz				
			2016	2017	2018	2019	2020
<i>(illik dəyişmə, faizlə)</i>							
ÜDM, sabit qiymətlərlə	2,8	1,1	-2,4	1,4	2,3	2,9	2,5
<i>Neft sektoru</i>	-2,4	0,3	-0,4	-0,1	3,0	4,3	1,0
<i>Qeyri-neft sektoru</i>	6,9	1,1	-3,6	2,4	1,8	2,0	3,4
İnflyasiya, orta illik	1,5	4,1	10,2	8,5	4,2	4,1	4,0
Manatla pul bazası	-0,9	-40,2	17,0	21,7	16,2	12,3	12,5
Manatla geniş pul kütləsi, M2	6,1	-50,6	2,8	13,2	16,8	19,1	24,3
İxrac	-11,1	-44,8	-13,2	13,6	8,7	8,5	4,6
İdxal	-16,3	4,7	-13,7	10,9	10,7	2,3	2,3
Qeyri-neft büdcə kəsiri/qeyri-neft ÜDM (payı, faizlə)	-35,8	-34,4	-37,7	-32,6	-31,8	-28,3	-27,4

Mənbə: <http://www.imf.org/external/index.htm>

Dövlət investisiyalarının yönəldiyi əsas sektorlardan olan xidmət, ticarət, tikinti sektorlarında investisiya artımı gözlənilmir. Qısa perspektiv üçün mövcud situasiya "Yeni artım yanaşmasına" keçidi və institusional islahatların sürətlənməsini labüd edir. İnstitusional islahatlar özündə məhkəmə, qanunun aliliyi, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması kimi istiqamətlərdə aparılmalıdır. Yeni artım yanaşmasına keçid ilk növbədə dövlət və özəl investisiya imkanlarını müəyyən etməyi, xarici investisiya qoyuluşlarını isə təşviq etməyi nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikası son dövrlərdəki gəlirlərdə baş vermiş dəyişiklikləri və iqtisadi inkişafda baş vermiş durğunluğu nəzərə alaraq qısamüddətli və ortamüddətli perspektivdə milli iqtisadiyyat üçün bir sıra perspektivlər müəyyən etmişdir. İlk növbədə iqtisadiyyatı xarici şokların mənfi təsiri nəticəsində yaranmış vəziyyətdən çıxarmaq nəzərdə tutulur. Bunun üçün qısamüddətli dövrdə sabitləşdirmə

proqramlarının icrası, ortamüddətli dövrdə isə şaxələnmə və yeni hərəkətverici qüvvələr hesabına inkişaf xəttinin bərpa edilməsi planlaşdırılır. Dövrün sonunda isə mövcud proqrama uyğun olaraq dünya iqtisadiyyatına daha çox inteqrasiya etməklə rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına nail olmaq nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının 2020-ci ilədək olan qısamüddətli dövr üçün strateji baxışı 2025-ci il üçün nəzərdə tutulan ortamüddətli və ondan sonrakı dövr üçün qurulacaq iqtisadiyyatın təməllərinin inkişafına xidmət edəcəkdir. Həmçinin nəzərdə tutulur ki, infrastrukturun inkişafı və biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi ölkə iqtisadiyyatına daxili və xarici mənbələr hesabına daha çox investisiya cəlb edilməsinə və bir sıra yeni iş yerləri yaradılmasına imkan verəcəkdir. [14]

2025-ci ilədək isə nəzərdə tutulur ki, Azərbaycan Respublikasında müasir texnologiyalara, bazarlara və maliyyə vəsaitlərinə bərabər çıxış imkanları təmin edən rəqabət mühiti, yerli şirkətlərin canlanmasına və xarici investorların dünya standartlarına uyğun fəaliyyət göstərmələrinə şərait yaradacaq biznes mühiti yaradılacaqdır. Biznes mühitində proseslərin sadələşdirilməsi və həyata keçirilməsinin asanlıığı təmin ediləcəkdir. Bu məqsədlə aşağıda qeyd edilənlərə nail olunması nəzərdə tutulur:

- investisiya qoyuluşlarına şəraitin yaradılması,
- beynəlxalq dəyər zəncirlərinə inteqrasiya
- biznes əməliyyatlarında qlobal standartlar.

Bildiyimiz kimi Azərbaycanın son dövrlərdə regional qovşaq kimi mövqeyinin gücləndirilməsi üçün də səy göstərir və səmərəli infraqstruktura yüksək səviyyədə investisiya qoyuluşunu həyata keçirir. Nəzərdə tutulur ki, Azərbaycan şaxələndirilmiş nəqliyyat–logistika imkanları yaradaraq, ölkədən ixracın artırılmasına və biznes xərclərinə qənaət edilməsinə nail olacaqdır. Bu məqsədlə Ortamüddətli perspektivdə planlaşdırılır ki, ölkənin dəmir yolları Türkiyə, Gürcüstan və İranın dəmiryol şəbəkəsi ilə (Bakı–Tbilisi–Qars və Astara–Astara dəmiryol layihələri vasitəsilə) birləşdirilsin və Azərbaycan Xəzər hövzəsində Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının tikintisindən bəhrələnsin. Qeyd edək ki, təkmilləşdirilmiş nəqliyyat infraqstrukturu öz növbəsində

Azərbaycanın bütün bölgələrinin daha yaxşı inteqrasiyasına və regionlarda biznesin inkişafına əlavə şərait yaradacaqdır.

Yaradılacaq olan regional inteqrasiya xarici investorlar üçün Azərbaycanın ixracyönümlü investisiya cəlbediciliyini artırmağa istiqamətlənmişdir. Həmçinin 2025-ci il perspektivində Azərbaycanda investisiya qoyuluşlarının daha da möhkəmləndirilməsi və yeni BXİ-lərin cəlb edilməsi təmin edilməlidir. Cəlb edilən xarici investorlara rəqabət üstünlüyü olan konkret investisiya layihələri də təklif ediləcəkdir. Dünyada fəaliyyət göstərən qlobal dəyər zəncirlərinə inteqrasiya etmək üçün mühüm investorlara və ya eyni sektorda fəaliyyət göstərən şirkətlərə xüsusi investisiya imtiyazları və təklifləri veriləcəkdir. Azərbaycan Respublikasına sərmayə qoyan və potensial investorlara göstərilən xidmətlər imkan verəcək ki, inzibati proseslər çevik başa çatsın və digər (tikinti firmaları, təchizatçılar və ya təhsil sektorundakı) təşkilatlarla əlaqə qurma prosedurları asanlaşsın. Həmçinin xarici investisiya layihələrini reallaşdıran sərmayədarlar üçün yerli məhsul və xidmətlərə daha çox tələbatın yaradılması üçün mexanizmlər işlənilməsi nəzərdə tutulur.

Nəticə və təkliflər

Müasir mərhələdə qlobal maliyyə böhranı dünya iqtisadi sistemində sistem əhəmiyyətli iri transformasiyaların gerçəkləşməsi üçün ilkin şəraiti meydana gətirmişdir. Qlobal iqtisadi inkişafın yeni paradigma axtarışları kontekstində baş verməkdə olan proseslər dünya investisiya proseslərinin mahiyyətində də yeni keyfiyyət müəyyənləklərinin meydana gətirməkdədir.

Makro və mikro səviyyədə həyata keçirilən inteqrasiya prosesləri qlobal iqtisadi-siyasi sistemdə bipolyar rejimin sıradan çıxması ilə nəticələndi. Bunun ardınca meydana çıxan sistem transformasiyaları isə öz növbəsində beynəlxalq inteqrasiya proseslərinin yeni yönəldici elementləri qismində neoliberal islahatların, böyük maliyyə resursların, sənaye inqilabı bəhrələrinin əhəmiyyətini artırdı.

Qlobal kövrək iqtisadi artım fonunda müşahidə edilməkdə olan regional səviyyəli inteqrasiya prosesləri mahiyyət etibararı ilə hər hansı coğrafi məkan sərhədlərini aşaraq qlobal bir tendensiya xüsusiyyəti qazanmaqdadır. Aparılan tədqiqatdan aşkarlanan önəmli məsələlərdən biri də məhz bu prosesin əsas daşıyıcıları qismində üst-milli institut və transmilli şirkətlərin və bankların çıxış etməsidir. Qloballaşmanı müxtəlif sahələrdəki baş verən inqilabi dəyişikliklər vasitəsilə bütün dünyanı əhatə edən, vahid iqtisadi, maliyyə, informasiya, intellektual məkanın formalaşması bu subyektlərin kapital axınlarının realizasiyasında və bu proseslərin tənzimlənməsində iştirak payını artırmaqdadır.

Xüsusilə II Dünya Müharibəsindən sonra genişlənməkdə olan liberallaşma və inteqrasiya prosesləri fonunda maliyyə qloballaşması və onun əsas tərkib hissəsi kimi investisiya prosesləri neo-liberal bazar konsepsiyasına əsaslanan anqlo-sakson modeli qloballaşma dalğasının müxtəlif inkişaf mərhələlərinin əsas trendinə çevrilmişdir. Maliyyə qloballaşmasının genişlənməsində bir sıra amillər (1) 1970-ci illərin ortalarından etibarən sərbəst üzən məzənnər rejiminin qlobal səviyyədə tətbiqinə

başlanması; (2) qlobal iqtisadi sistemin milli iqtisadiyyatlar üzərindəki artan hegemoniyası; (3) beynəlxalq ticarətin genişlənməsi və s. həlledici rol oynamışdır.

Bütün bu dəyişikliklər isə artıq qlobal iqtisadiyyatda və investisiya axınlarında yekun məqsədin mənfəət axtarışında deyil, bazar genişlənməsi şəklində təzahür etməkdədir. Ölkələr arasında ticari münasibətlər genişlənərək ticarəti investisiyanı təqib etməkdə və sonunda investisiyanın bir funksiyası halına gətirmişdir.

Milli dövlət, regional inteqrasiya birlikləri, pul, kredit və investisiya axınlarından əmələ gələn vahid bir dünya iqtisadiyyatı və nəhayət dünyanın tək bir bazar olaraq görən qlobal təşəbbüslər artıq müasir qlobal iqtisadi siyasətin əsas vahidlərinə çevrilmişdir. Bu çərçivədə azad ticarət və ya proteksionist meyillər üzrə iqtisadi siyasətlərin həyata keçirilməsi, eyni zamanda BXİ və portfel investisiyalar üzrə axınların əsas yönəldiciləri kimi artıq milli səviyyədə seçim meyarlarından daha çox, regional və qlobal siyasət tendensiyaları çıxış etməkdədir.

Qeyd etmək lazımdır ki, investisiya axınlarının müasir keyfiyyət mərhələsinin əsas müəyyənləşdirici amillərindən biri kimi qlobal maliyyə böhranı və onun ardınca hazırda davam etməkdə olan kövrək artım mühitini xüsusi vurğulamaq lazımdır. İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatının məlumatlarına əsasən, qlobal iqtisadi maliyyə böhranından sonra BXİ-lərin daxili axınları yalnız 2015-ci ildə özünün maksimal həddinə çatmışdır. Digər tərəfdən məcmu BXİ-lərin həcmində artım müşahidə olunsa da, ayrı-ayrı regionlar və qruplar daxilində axınların səviyyəsində müxtəlifliklər hələ də əhəmiyyətli dərəcədədir. İEO-lər üzrə müqayisə aparanda xüsusilə Avropada əhəmiyyətli artım baş verdiyi aydın olur. İEO üzrə isə Asiya regionu dünyada beynəlxalq investisiyanın daxili axınlarını ən çox qəbul edən region olmuşdur.

Dünya investisiya axınlarının qiymətləndirilməsi zamanı meydana gələn qənaətlərdən biri də bu proseslərdə keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin mövqeyinin qiymətləndirilməsidir. Əmtəə qiymətlərinin kəskin sürətdə aşağı düşməsi, kənd təsərrüfatı bazarlarında zəiflik, geosiyasi arenada birbaşa və dolaylı təsirlər son illərdə

bu tipli ölkələrdə BXİ-lərin ən aşağı səviyyəsinin müşahidə olunması ilə xarakterizə olunmuşdur.

Dünya investisiya proseslərində portfel investisiyaları üzrə regional meyllər sırasında ən diqqət çəkən məqamlardan biri əsasən özəl sahibkarlığa əsaslanan portfel investisiyalarının həcmində müşahidə olunan artımla əlaqədardır. Burada bir məqama diqqət yetirmək lazımdır ki, portfel investisiyaları üzrə müəssisə üzərində nəzarət ələ keçirilməsə də, bu sektorda qiymətli kağızların nəgd valyutaya çevrilməsi prosesi BXİ-lərə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə yüksəkdir. Araşdırmalar göstərir ki, portfel investisiyalarının da əhəmiyyətli hissəsinə nəzarəti İEÖ-lər tərəfində həyata keçirilməkdədir. Portfel investisiyalarının böyük qisminin İEÖ-də cəmləşməsi səbəbləri arasında bu ölkələrdə bazar infrastrukturunun inkişaf etmiş səviyyəsi, qanunvericilik qaydalarının aydın və şəffaflığı, müqavilə öhdəliklərinin icrasına zəmanət, yüksək likvidlik və s. qeyd edilə bilər.

Artan qlobal maliyyə sərbəstlikləri fonunda portfel investisiyaları üzrə meydana gələn meyllərdən biri də bu investisiyaları ölkələr əsasən öz daxili yəni milli qiymətli kağızlarda saxlamağa üstünlük vermələridir. Qiymətləndirmələrə görə, portfel investisiyalarının yalnız 15%-i ölkə sərhədlərindən kənara çıxaraq xarici bazarlara daxil olur ki, bu fakt həm də portfel investisiyalarının regional hərəkətində xarici axınlarının zəifliyi göstəricisi kimi də xarakterizə edilə bilər.

Dünya investisiya axınlarının mövcud tendensiyaları kontekstində Azərbaycanın mövqeyinin qiymətləndirilməsi də mühüm önəm kəsb edir. Empirik araşdırmalar göstərir ki, müstəqilliyin bərpasından ötən bu müddət ərzində ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyaların əhəmiyyətli hissəsi birbaşa xarici investisiyalar formasında olmuşdur. Bununla əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilən bu axınlar əsasən neft sektoruna yönəldiyindən, eyni zamanda daxili resursların mobilizasiyası və investisiyaların xərclənməsindəki nəzarətin mexanizminin adekvatsızlığı səbəbindən, bu axınların milli iqtisadiyyata real təsiri potensialından aşağı olmuşdur. Aparılan araşdırmalar həm də göstərir ki, ölkəmizdə qeyri-neft

sektorunun cəlbədıcılıyi kifayət qədər aşağı olduğundan bu axınların digər sahələr yönəldilməsi də ciddi maneələrlə müşayiət olunmaqdadır. Bu maneələrin aradan qaldırılması üçün, fikrimizcə, aşağıdakı sahələr üzrə bir sıra islahatların həyata keçirilməsi zərurət təşkil edir:

- mülkiyyət hüquqlarının təkmilləşdirilməsi
- müstəqil məhkəmə sisteminin yaradılması
- kiçik və orta sahibkarların maliyyə vəsaitlərinə çıxışının artırılması
- biznes mühitinin yaxşılaşdırılması
- xarici investisiyaların artırılması üçün vergi güzəştlərinin edilməsi,
- azad ticarət zonalarının yaradılması
- ÜTT-yə üzvlük və s.

Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə hazırlanmış strateji yol xəritələrində qeyd edildiyi kimi, qısa perspektiv üçün mövcud situasiya "Yeni artım yanaşmasına" keçidi və institusional islahatların sürətlənməsini labüd edir. Bu konteksdə yuxarıda qeyd edilən islahatlarla bərabər dövlət və özəl investisiya imkanlarının artırılmasının təmin edilməsi, müasir texnologiyalara, bazarlara və maliyyə vəsaitlərinə bərabər çıxış imkanları təmin edən rəqabət mühitinin yaradılması, eyni zamanda xarici investisiya qoyuluşlarının təşviqi milli iqtisadiyyatın beynəlxalq dəyər zəncirlərinə inteqrasiyasına əlverişli şərait yaratmaq baxımından bu istiqamətdəki dövlət siyasətinin əsas prioritetləri kimi çıxış etməkdədir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu; Bakı şəhəri, 15 yanvar 1992-ci il;
2. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu; Bakı şəhəri, 13 yanvar 1995-ci il;
3. Natiq Sabiroğlu, “Qloballaşma və xarici investisiyalar”, Bakı, 2006-cı il;
4. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi Bakı 2016;
5. Ильхам Алиев, Каспийская нефть Азербайджана. - Москва 2003
6. Ramiz Mehdiyev, “Modernləşmə xətti yenə gündəlikdədir”; Bakı şəhəri, 2008;
7. S.Z.İsayev, “İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi”, Bakı, 2011;
8. Ramiz Mehdiyev, Azərbaycan : “Qloballaşma dövrünün tələbləri” ; Bakı, 2005;
9. İbrahimov F.M. “Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyalar və onun milli iqtisadiyyatın dirçəlməsində rolu”.Bakı 2007
- 10.Ramiz Mehdiyev, “Müasir Azərbaycan milli ideyanın təcəssümü kimi” ; Bakı 2011;
- 11.Socar illik hesabat 2016 [http:// www.socar.az/socar/az/economics-and-statistics](http://www.socar.az/socar/az/economics-and-statistics)
12. Paşabank illik hesabat 2016 www.pashabank.az
13. H.Seyidoglu Uluslararası İktisad İstanbul 2012
- 14.Mustafa Duran, “Teşvik Politikaları ve Doğrudan Sermaye Yatırımları”, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Araştırma ve İnceleme Dizisi 33, Ankara, 2003 http://www.hazine.gov.tr/arastirma/tug_tpsy.pdf
15. Кузнецов А. (2012) Продуктивность междисциплинарного синтеза для развития теории транснациональных корпораций (ТНК). Междисциплинарный синтез в изучении мировой экономики и политики. Москва: Крафт
16. Кузнецов А. (2008) Прямые иностранные инвестиции: «эффект соседства». Мировая экономика и международные отношения, № 9

17. Кузнецов А. (ред.) (2008) ЕС и Россия: от прямых капиталовложений к инвестиционному сотрудничеству. Москва: Наука.
18. Хейфец Б. (2009) Офшорные финансовые сети российского бизнеса. Вопросы экономики, № 1.
19. WIR14. World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. New York and Geneva: United Nations.
20. WIR12. World Investment Report 2012: Towards a New Generation of Investment Policies. New York and Geneva: United Nations.
21. WIR13. World Investment Report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development. New York and Geneva: United Nations.
22. WIR15. World Investment Report 2015: Reforming International Investment Governance. New York and Geneva: United Nations.
23. World Bank (2010). Investing Across Borders. Washington, D.C.: World Bank
24. UNCTAD (2015a). Report of the Global Commodities Forum 2015: Trade in Commodities: Challenges and Opportunities. New York and Geneva: United Nations.
25. UNCTAD (2015b). The Least Developed Countries Report 2015: Transforming Rural Economies. New York and Geneva: United Nations
26. IMF (2015a). World Economic Outlook: Adjusting to Lower Commodity Prices. Washington, D.C.: International Monetary Fund.
27. Kalotay, K., Sulstarova, A. (2010) Modelling Russian outward FDI. Journal of International Management, № 2.
28. IMF (2015b). Global Financial Stability Report: Vulnerabilities, Legacies, and Policy Challenges: Risks Rotating to Emerging Markets. Washington, D.C.: International Monetary Fund.
29. Pelto, E., Vahtra, P., Liuhto, K. (2003) Cyp-Rus investment flows to Central and Eastern Europe. Electronic Publications of Pan-European Institute, № 2. Available at: <http://www.tse.fi/pei/>.

30. Amagoh, F., Markus, U. (2010) Kazakhstan's Outward Foreign Investments: Issues and Perspectives. Central Asia Business Journal, Nov.
31. IMF (2016). World Economic Outlook, April 2016. Washington, D.C.: International Monetary Fund.
32. Dowling, M., and G. Wignaraja. 2006. Central Asia: Mapping Future Prospects to 2015. ERD Working Paper Series No. 80. Manila: ADB.
33. Felipe, J., and U. Kumar. 2010. The Role of Trade Facilitation in Central Asia: A Gravity Model. Levy Economics Institute Working Paper 628. New York; and Havrylyshyn, O. 2010. Trade and Institutional Environment: The International Experience and a Proposed Agenda of Measures for CAREC Countries.
34. www.worldbank.com
35. <http://www.imf.org/external/index.htm>
36. www.unctad.org
37. www.world-economic.com
38. <http://www.apple.com>
39. www.vstroike.info
40. <http://www.pearsoned.com/higher-education/topics-in-higher-education>
41. www.investingeorgia.org/?96/investmentincentives/
42. <http://www.economy.gov.az/index.php?lang=az>
43. <http://www.stat.gov.az/>
44. <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/azerbaijan>
45. <https://www.weforum.org/>

Резюме

В диссертации нашли свое отражение новые особенности мировых инвестиционных процессов в условиях глобализации. В диссертации нашли свое отражение наличие значимости международных инвестиций для нормального развития экономической системы, основных факторов глобализации и экономической интеграции международных инвестиций на современном этапе, инвестиционная политика, осуществляемая для охраны внутренних рынков отдельных регионов, в особенности РС от внешней конкуренции.

Насколько нам известно, в качестве движущих сил международной интеграции выступают ТНК и ТНБ. Именно поэтому в диссертации были исследованы правовое регулирование международных инвестиций внутри различных интеграционных объединений, воздействие на направление международных инвестиций ТНК, вопросы стимуляции развития государств, в которые инвестируются потоки международных инвестиций и их присоединение к мировой хозяйственной системе.

В диссертации так же были исследованы и изучены воздействия все более ускоряющихся в последний период процессов глобализации, негативные и положительные факторы, воздействующие на привлечение инвестиций в данный регион и объем привлеченных региональных инвестиций по различным регионам, а так же отраслевые потоки международных инвестиций.

В связи с тем, что оставаться в стороне от процессов глобализации для каждого государства негативно воздействует на ее экономическое развитие, в диссертации были исследованы и изучены присоединение Азербайджанской Республики к международным инвестиционным процессам, пути успешного выхода из данных процессов, результат и важность инвестиций, привлеченных в экономику государства, сотрудничество Азербайджана по инвестиции, основные вызовы, связанные с переходом к новой экономической модели роста, деятельность Азербайджана в качестве экспортера инвестиций, новые перспективы на короткий и длительный периоды.

Summary

New features of the world investment processes in the globalization condition are reflected in the dissertation. The importance of international investment for normal development of the economical system, international investments is a key factor of economical integration and globalization at the present time, investment policies pursued by different regions especially by developed countries in order to protect their home markets from foreign competition and other issues are shown in the dissertation.

As we know, TNC and TNB are the motivating forces of international integration. That is why some issues were investigated in the dissertation such as; legal regulation of international investments within various integration associations, influence of TNC`s on orientation of international investments, how international investments stimulate development of invested countries and assist them to access world economic system and etc. Moreover, how the acceleration of globalization process in recent years impacts on international investment flows, capacity of regional investments in different regions, positive and negative factors which impact on attracting of international investments to the region, investment sectors and other problems are dealt in the dissertation.

It is clear that to remain beyond the globalization process affects badly on country`s economical development. From this point of view, several issues, including assessment of Azerbaijan Republic to the international investment processes, getting benefit from these processes, the significance and results of involved investments to the country`s economy, investment cooperation of Azerbaijan, the main challenges related to transition new economic growth model, country`s activities as a investment exporter, short and long-term prospects and etc were explored and investigated.

Referat

Dünya investisiya proseslərinin müasir mərhələsi ayrı-ayrı milli iqtisadiyyatların qarşılıqlı əlaqə və asılılıqların, beynəlxalq ticarət, iqtisadi, texnoloji və digər proseslərə cəlb edilən iqtisadi subyektlərin sayının artdığı bir vaxtda təsadüf edir.

Müasir dünya iqtisadiyyatında investisiya proseslərinin öyrənilməsi təsiri tam aradan qaldırılmamış olan qlobal maliyyə böhrəindən sonrakı dövrdə daha da aktual xarakter daşıyır. Nəzərə alsaq ki, uzun tarixi-təkamül prosesi nəticəsində investisiya axınları xeyli dəyişikliklərə uğramış, onun metod və formaları təkmilləşmiş və ölkələr arasında investisiyaların hərəkətinin həcmi artmışdır, o zaman dünyada baş verən bu və ya digər dəyişikliklərin beynəlxalq investisiya axınlarına təsirinin öyrənilməsi əhəmiyyətli xarakter daşıyır.

Hal-hazırda regional səviyyədə baş tutmuş inteqrasiya prosesləri öz xarakterlərinə görə regional səviyyəni aşaraq qlobal xarakter almaqdadır. Bu isə öz növbəsində beynəlxalq investisiya axınlarının səmərəli həyata keçirilməsi və baş verə biləcək risklərdən sığortalanması, investisiyaların uğurlu həyata keçirilməsi, ölkələrarası investisiya axınlarının sərbəst və maneəsiz hərəkəti üçün beynəlxalq investisiya əlaqələrinin normativ-hüquqi tənzimlənməsi məsələsini ön plana çıxarmış olur.

Qeyd edək ki, qloballaşmanı və onu müşayiət edən dəyişikliklərin başlıca aparıcı qüvvəsi kimi beynəlxalq investisiya əlaqələri çıxış edir. Həmçinin qloballaşma şəraitində xarici investisiyaların milli iqtisadiyyatlara təsiri də güclənir, bu təsir isə heç də həmişə arzuolunan formada olmur.

Ölkələr arasında xarici bazarlara çıxma bilmək və qlobal şəbəkəni təkmilləşdirməkdə, maliyyə qaynaqları taparaq investisiya xərclərini və risklərini azaltmaqda, vergi üstünlüklərindən yararlanmaqda, beynəlxalq investisiya axınlarını daha səmərəli şəkildə həyata keçirməkdə Transmilli Korporasiyalar (Transnational Corporation) böyük rola malikdirlər. TMK-lar uzun bir tarixi təkamül tarixinə malik

olmaqla müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatında qloballaşma dalğasının əsas hərəkətverici amili olaraq həyata keçirilən BXİ-lərin həcmində əsas paya malikdirlər.

Müasir dövrün investisiya proseslərinin digər vacib xüsusiyyətlərindən biri də beynəlxalq investisiya axınlarında istər BXİ, istərsə də portfel investisiyaları üzrə regional meyllərin qalmasıdır. Bu meyllər xüsusilə də İEÖ-ün xeyrinə dəyişməkdədir. Belə ki İEÖ-lər liberallıq nümayiş etdirməklərinə baxmayaraq yalnız öz regionlarında deyil, hətta ayrı-ayrı regionlarda da investisiya axınlarına nəzarət etməkdədirlər

Həmçinin onu da qeyd edək ki, beynəlxalq investisiyalar müxtəlif sahələrdə müxtəlif səviyyədə axınlarla müşahidə olunmaqdadır. Ona görə sahəvi meyllərin araşdırılması da zəruri məsələlərdəndir. Belə ki, son dövrlərin statistik göstəriciləri bizə belə bir ifadə işlətməyə imkan verir ki, xidmətlər sektoru qlobal birbaşa xarici investisiya ehtiyatların ümumi həcmində 60%-dən çox paya yiyələnmişdir. Bu isə təxminən birbaşa xarici investisiyaların 2/3 hissəsi deməkdir. Belə ki, 2014-cü ildə beynəlxalq investisiyaların sahəvi həcmində gözlənilən azalmalar müşahidə olunmuşdur. 2015-ci ildə isə xidmətlər sektoru qlobal birbaşa xarici investisiya ehtiyatlarının 64%-ni, istehsal sektoru 27%-ni əsas sektor 7%-ni, 2% isə dəqiqləşdirilməmiş sektorun payı təşkil etmişdir.

Dünya investisiya axınlarının mövcud tendensiyaları kontekstində Azərbaycanın mövqeyinin qiymətləndirilməsi də mühüm önəm kəsb edir. Müstəqilliyin bərpasından ötən bu müddət ərzində ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyaların əhəmiyyətli hissəsi birbaşa xarici investisiyalar formasında olmuşdur.

Müasir dövrdə isə Azərbaycanın beynəlxalq investisiya proseslərinə qoşulması, yeni artım modelinə keçidlə əlaqədar olaraq yeni investisiya siyasətinin müəyyənləşdirilməsi, ölkə iqtisadiyyatına yetərinə investisiya cəlb edilməsi, investisiya əməkdaşlığı və perspektivlər mühüm və araşdırılması tələb edilən məsələlərdəndir.